

G'afur G'ulom

TIRILGAN MURDA

G'AFUR G'ULOM

TIRILGAN MURDA

Qissa va hikoyalar

«NURAFSHON-KITOB-
TA'MINOT»

Toshkent

2022

UO'K: 821.512.133-31

KBK: 84(50')

G' - 79

G'ulom, G'afur

Tirilgan murda: qissa va hikoyalar / G'afur G'ulom. –
Toshkent: «Nurafshon-kitob-ta'minot», 2022.– 128 b.

ISBN 978-9943-8129-1-8

Xalqimizning sevimli yozuvchisi, shoiri G'afur G'ulom ham-
ma davrning o'lmas va durdona asarlari muallifidir.

Uning ijodida xalqimizning tarixi, turmushi, o'ziga xos
an'analari, odamlarning turfa xarakteri mohirona ochib berilgan.

Ayniqsa, adibning urushdan keyingi ijodi o'zbek adabiyoti
rivojida beqiyos o'rin tutdi. G'afur G'ulomning bu davrda
yozilgan barcha asarlari millat farzandlarini tushkun kayfiyatdan
chiqarish, yorug' kunlar oldindaligiga ularni ishontirish g'oyasini
ilgari surdi.

Aziz o'quvchi! Qo'lingizdagi ushbu kitobga ham sevimli
adibimizning barchangizga tanish va qadrlri asarlari jamlandi.

Mutolaaga marhamat!

Abdulla Qodiriy nomidagi

viloyat AKM

INV No 2023/18-34

ISBN 978-9943-8129-1-8

© G'afur G'ulom, «Tirilgan murda». «Nurafshon-kitob-
ta'minot», 2022-yil.

TIRILGAN MURDA

Hadeb zarbdorlarni maqtayverish ham zeriktiradi. Ora-sira yalqovlarni ham «maqtab» turish kerak. Men bu gal bir yalqovning boshidan o'tganlarini yozmoqchi bo'lib qoldim. Mendan ilgari ham yalqovlar to'g'risida hikoya yozgan kishilar o'tgan. Chunonchi: «Alif layla va laylata» degan bir kitob bor. Buni bizda «Ming bir kecha» deb ataydilar. Shu kitobni to'plagan kishi o'zining kitobidagi bir talay xayoliy va qiziq xalq hikoyalari qatoriga «Abu Tanbal» degan bir yalqov yigit haqidagi hikoyani ham tirkagan.

«...Xo'sh desangiz, Bag'dod degan shaharda Abu Tanbal degan bir yalqov yigit o'z onasi qoshida yashar ekan. Onasi topib kelgan ovqatni ham chaynab og'ziga solsa, yutgani erinar ekan. Doimo yonboshlab yotar ekan-u o'rnidan turishga hafsalasi kelmas ekan. Mabodo qo'ltig'idan ko'tarib, tikka turg'izib qo'ysangiz, qadam qo'yishga botinolmas, zo'rlab qadam qo'ydirgan chog'ingizda ham oyoqlari bir-biriga chalishib yiqilar ekan...» Xullas, sho'rlik Abu Tanbal to'g'risida «Alif layla va laylata»ni yozgan kishi og'ziga kelgan mazammatni ayamagan.

Men yozib turmoqchi bo'lgan hikoyani qahramonning kechmishi mana shunday:

...Bir bor ekan, bir yo'q ekan, ko'k gumbazning tagida yer tarvuzining ustida Andijon degan bir shahri azim bor ekan va bu shaharga tevarak-atrofdagi bir talay qishloqlar qarashli ekan. Qish-

loqlar, jamoalar shunchalik ko'p ekanki, agar har qishloq bir chetandan qovun ortib kelsa, Andijonday shahri azimning Charxfalak degan katta guzori juda tomosha bo'lar ekan. Agar har qishloq bir savatdan anjir keltirsa, Andijonning uzum bozoriga kirgan kishi maza qilib chiqar ekan.

Ana shu qishloqlardan bittasi Yorboshi deb atalar ekan. Bu qishloqning suvi toza, zamini unumli, havosi yoqimli, dehqonlarining qo'li barakali ekan. Bu yerda bitgan tar mevaning ta'rifi butun dunyodan ham ko'ra, ayniqsa, shu qishloqlik katta boy Mirjalol quruqqa ma'lum ekan. Masalan, bu qishloqda pishgan luchchak shaftoli shunchalik katta, shunchalik sharbatdor bo'lar ekanki besh pudini uzib, bitta savatga solsangiz, yerdan ko'tarish ancha qiyin bo'lar ekan. Qovunlari ham shunchalik sharbatdor bo'lar ekan. Masalan, bir rivoyatda, bitta qovundan, bir rivoyatda bitta urug'dan chiqqan bir paykal qovundan, bir rivoyatda, shu qishloqdagi, hamma qovundan ham shinni pishirsa bo'laverar ekan. (Har holda bunisi unchalik ravshan emas.)

Mevalar shunchalik shirin va unumli bo'lishiga qaramay, qishloq boyi Mirjalol quruqning mevaga unchalik hushi yo'q ekan. (Qishloq keksalari: «O'zi xush ko'rar edi-yu boshqalarning yeganini xush ko'rmas edi», deb naql qiladilar.)

Mevani xush ko'rmasligining sababi mevani olib sotganda kam foyda bo'lganidan ekan. Shu vajdan o'ziga qo'shni bo'lgan kambag'al dehqonlarning ozgina-ozgina kemtik-semtik yerlarini ming rangli hiyla-yu nayranglar bilan arzon garovga o'ziga o'tkazib, kundan kunga yerini ko'paytirar ekan. Yerlari boyga o'tib ketgan kambag'al deh-

qonlarning ko'pchiligi shu boyning eshigida qarol bo'lib qolaverar ekanlar. Boy yerlarining atrofidagi meva daraxtli bog'larni qo'porib, yerni kaftday tekis qildirar va hamma yeriga paxta ektirar ekan. Mirjalol boyning nomiga taqilgan «quruq» laqabi uning o'ta xasisligidan va mevalarni qo'porib tashlaganligi vajidan ekan. Paxtaning har bir g'o'zasi unga ko'zining kosasidan, har chigit – ko'zining qorachig'iday, har po'choqdagi paxta ko'zining oqiday aziz ekan. Mirjalol quruq paxta orqasidan toza ham davlat orttirgan ekan. Yigirma juftlab qo'sh ho'kiz deysizmi, o'n-o'n beshlab arg'umoq otlar deysizmi, kolyaska aravalar-u qo'sh xotin deysizmi, ishqilib undagi mulk-amlokning hisobiga cho't bilmagan sodda dehqon yetolmas ekan.

Ana shu davlatlarning hammasini qo'shchi-ko'lonchilar Mirjalol quruqning devori to'rt paxsa olib ishlagan katta qo'rasiga tashib keltirar ekanlar va bu qo'rg'onning ikki yuz bog' beda ortib bemalol arava bilan kira olish mumkin bo'lgan qo'sh tabaqa darvozasida posbon bo'lib Olapar degan katta ko'ppak it yashar ekan.

Darvozaning ichki tarafida dalonning har ikki yonboshiga baland ko'tarib supachalar ishlatilgan ekan. Olapar bo'yniga solingan uzun zanjirni shildiratib darvozaning u boshidan bu boshiga zir izg'ir ekan. Olaparning haybatidan nahotki Mirjalol quruqning qo'rg'oniga hatto qo'ni-qo'shnilarnikiga ham gadoy kelolmas ekan. Olapar o'zining xo'jayiniga qiladigan sodiq xizmatlaridan bir nafasga bo'shab dam olmoqchi bo'lsa, dalondagi supachalardan bittasiga chiqib yonboshlar ekan. Ikkinchi supada bo'lsa, bag'rini bir umr yonboshdan ko'tarmasdan, bir to'da

latta-puttalar orasida kulala bo'lib hikoyamizning qahramoni Mamajon yotar ekan.

Mulla Mamajon o'z davrida yalqovlik bilan «Alif layla va laylata»dagi Abu Tanbalni bir cho'qishda qochiradigan kishi bo'lgan ekan. Men xuddi shu yerda hikoyamni qittak kesib, Mamajon yalqovning kundalik daftarida turli yillarga qarashli bir necha sahifalarni yalqovning o'z dastxati, o'z og'zi bilan aytmoqchi bo'laman. Mamajon yalqov tarafidan bu kundalik daftar so'nggi paytlarda yozilgan. Balki siz, hikoyaxonlar: «O'zi yalqov bo'lsa, savodli yalqovmidi, savod chiqarishga qanday xafsalasi kelgan? Bu qanday mumkin?» degan shubhaga tusharsiz. Bu shubhangizga ham javob shu kundalik daftarning so'nggi sahifalaridan kelib chiqadi.

Mulla Mamajon yalqov Mahammadali o'g'lining kundalik daftari bu turur.

Birinchi sahifa

Otam o'lib maishatim tanglikda qoldi. Bir necha kun och qoldim. O'rnimdan turib, otam ekib ketgan yarim tanobcha yerdagi jo'xorini qayirib olishga va buni pishirib tiriklik o'tkazishga erinar edim. Mahalladagi keksalar kelib meni koyidilar. Qaddimni ko'tarishdan ko'ra chollarning koyishlarini eshitish osonroq ko'rinar edi.

Jo'xorini amakimning o'g'li uchdan birga qayirib, uqalab, keltirib berdi. Ikki bo'z xaltada to'qqiz pudcha kelar edi. Bundan endi menga kim go'ja pishirib beradi. Turib oshxonaga borishni o'ylasam, yuragim orziqmoqda.

Bu kun Karimbergan akamning xotini bir tovoqda qo'shni oshi kirgizgan ekan, o'g'li kelib oldinga qoshig'ini to'g'rilab qo'yib ketdi. «Ha, xudo xayringni bersin».

Yana ikki kun och qoldim. Yana mahalla keksalari kirib nasihat qila boshladilar. Ishlashdan qo'rqishim to'g'risidagi uzrimni aytib yig'ladim. Ayniqsa, bitta chol juda ezma edi. Uning gaplarini eshituvdan zerikar edim. U chol nihoyat achchig'lanib ketdi:

– Qaddingni ko'tarsang-chi, ablah, dangasa, beling singanmi? Agar beling singan bo'lsa, tayib-mayibga ko'rsatib, mo'miyoyiasl olib beraylik...

Shukunikechqurun mahallamizning ikki o'spirini meni zanbarga solib, qishloq samovariga olib kelib tashladilar. Ikki qop jo'xorim ham keltirilgan edi. Mazmuni, shuning evaziga samovarchi bir necha muddat mening issiq-sovug'imdan xabar olib turishga rozi bo'lgan ekan.

U samovarga chiqib nonushta qiluvchilardan qolgan-qutgan, burda-surda non va ba'zan sarqit oshlar bilan meni parvarish qila boshladi. Men ustimga qiya qilib tashlangan to'nning orasidan qo'limni chiqarib o'rnimdan turmay bu ne'matlardan tanovul qilar edim. Samovarchi meni masxara qilib «xo'jayin» deb atar va kelguchi choyxo'rlar «merosboyvachcha» deb chaqirar edilar. Men samovarda uzun kunlar yastanib yotib: «Nima qilsam Mirjalol boydan badavlat bo'lib ketar ekanman?» deb o'ylar edim.

1925-yil, kech kuz

Ikkinchi sahifa

Samovarga keluvchi yigit-yalangning chakkasida lola, gullarni ko'rib qoldim. Ko'klam ham kelganga o'xshaydi. Odamning umri qanday tez o'tib ketadi, ha-huv deguncha, mana, ko'klam ham kelib qolibdi. Ko'klam kelishi bilan butun daraxtlar uyg'onadi, qurt-qumursqalar ham g'ivirlab qoladilar. Odamda ham turli ajoyib hislar qo'zg'ala boshlaydi.

Bu kun men juda ajoyib tush ko'rdim: bir shud-gorning chetida, tolning soyasida yonboshlab yotgan emishman. Do'ppim yarimta. Ro'paramga yap-yangi shohi paranji yopingan, amirkon mahsi-kavushli, oppoq bilaklariga qo'sha-qo'sha oltin bilaguzuklar taqqan bir yosh juvon kelib so'ray boshladi:

– Mamajon aka siz bo'lasizmi?

Yotgan yerimdan qo'zg'almay javob berdim:

– Biz bo'lamiz, ha, nima ishingiz bor edi?

Xotin chachvonini barala ko'tarib, orqasiga tashladi. Men uning husniga mahliyo bo'lib qoldim. G'unchaday tugilib kelgan qip-qizil lab, havoda uchib yurgan qaldirg'ochning qanotiday payvasta qora qosh, sochlarining uchi qo'ng'iroq, barra qo'zining terisiday jingala, yuzlari atir gulga o'xshagan tiniq – pushti rang. U qo'lini uzatib, qo'limdan ushladi.

– Mamajon akambo'lsangiz, turingo'rningizdan!..

– Axir, nima ishingiz bor?

– Domlaga boramiz.

– Nima uchun?

– Nikoh o'qitamiz!

– Kimni kimga?

– Meni sizga!

Xotin mening hayronligimni ko'rib, bu nikohning sababini aytib bera boshladi:

– Men falon boyvachchanning xotini bo‘lar edim. U kishi yaqinda istisqo kasali bilan o‘ldi. O‘lar oldida shu vasiyatni qildi: «Hoy, xotin, – dedi erim, – men o‘lib ketayotirman, mendan keyin erga chiqsang, go‘rimda tikka turaman. Aslo rozi emasman. Mabodo, hali yoshsan, yoshlik g‘urur qilib, erga tegmoqchi bo‘lsang, falon yerda mana shunday, mana shunday basharada Mamajon degan bir yigit bor, shunga erga chiq. Uni o‘zingga ichkuyov qil. Mendan qolgan butun davlatni uning qo‘liga topshir. Mening butun xo‘jaligimni tasarruf qilishga undan boshqa kishining haqi yo‘q. Mamajon seni mendan ham baxtli qiladi», degan edi. Men shu vasiyatni bajarish uchun mana bu kun bir haftadan buyon sizni qidiraman. Nihoyat shu yerdan topdim. O‘z baxtimdan xafa emasman. Sizni ko‘rib turibman, husn desa bir chimdim husningiz ham bor ekan, yoshingiz ham hali yigirma beshlardan o‘tmagan ko‘rinadi. Gardaningiz, bo‘laligingizga qaraganda, juda ham tog‘ni ursa talqon qiladigan azamat yigit ko‘rinasiz. Qani yuring, sizni kutayotgan tole eshigini o‘z qo‘lingiz bilan oching, xazinalarni tasarruf qiling.

Xotin suyab, turg‘azib qo‘ydi. Yetaklab uyiga olib bordi. Domla chaqirib nikoh o‘qitdi. Boyvachchadan qolgan davlat xotin aytganidan ham ziyoda ekan: ming-minglab naqdina pul, uy-ro‘zg‘or, yer-suv, ko‘kka sapchiydigan bir necha otlar. Ayniqsa, bitta saman yo‘rg‘a ot menga yoqib qoldi. Xizmatkorlarga buyurib, egarlatdim. Beqasam to‘nlarning ustidan to‘rt-beshta ipak qiyiqlarni bog‘lab, otga minmoqchi bo‘ldim. Xizmatkorlar qo‘ltig‘imdan ko‘tarib otga mindirmoqchi bo‘lganlarida oyog‘im uzangidan toyib, burnim egarning qoshiga tegib ketdi.

Ko'zimni shartta ochib, o'zimni qishloq samovarida ko'rdim. Ertalabki nonushtadan labimda qolgan bitta uvoqni ko'tarib ketmoqchi bo'lgan sariq ari yo'l-yo'lakay chaqa ketgan ekan.

Tush eng qiziq joyida uzilgan edi. Labim juda alamlanib tursa ham, samovarchini chaqirib, ko'rgan tushimni yarim-yorti aytib berib, ta'bir so'radim. Gaplarim zuvalasi pishmagan xamirday uvalanib, to'kilib ketmoqda edi. Samovarchi boshini quyi solib, tushni tingladi va ta'birini aytmay indamay chiqib ketdi. Bir nafasdan keyin bitta ho'l yog'ochdan hassaday bir tayoqni keltirib qo'linga berdi va:

– Qani, bir «yo pirim» deb o'rningizdan turing, xo'jayin, ostingizni shipirib qo'yay. Juda bo'kib ketibsiz. Jo'xoringizning haqidan allaqachon qutulganman. Eshikka chiqing, to'rt atrofingiz qibla. Balki o'sha boyvuchcha xotinga yo'liqib qolarsiz.

Qo'ltig'imdan ko'tarib, eshikka chiqarib qo'ydi. Men samovardan haydalgan edim. Qadam qo'yishga hafsalam kelmas, tirg'anib ketishdan hadik olmoqda edim. Tizzalarim bir-biroviga urishar edi.

Qanday qilay, shunday teskari dunyo ekan...

Tavakkal qilib asta-asta keta boshladim. Samovarchining tutqazgan hassasi juda og'ir edi...

Mulla Mamajon yalqovning kundalik daftarida, samovardan chiqqandan so'ng qayerga borib mukka tushgani to'g'risida hech nima yozilmagan. Daftar muttasil ikki yilning sarguzashtlaridan sirdig'a ko'z yumib o'tadi. O'zi bilan so'zlashganda:

– Nimaga 28 va 29-yillarning hikoyalarini yozmangansiz? – deb so'rasak, indamasdan iljayibgina qo'ya qoladi. Qishloqda Mulla Mamajonni ilgaridan taniydigan kishilar:

– Bu yillar falon mozorning daxmasida shayxlar bilan birga edi, – deb taniq beradilar, har holda bu jihati bizga aniq emas. Balki ziyoratchilardan tushadigan cho‘zma-chalpak bilan tamaddiq qilganlar. Balki tilangandir. Har holda bir kishining sha’niga bo‘hton qilish, malomat yuklashdan hazar qilamiz.

Mulla Mamajon yalqovning daftari so‘nggi yillar to‘g‘risida shunday boshlanadi:

Uchinchi sahifa

Qishlog‘imiz mahallasining chollari mening boshimga bitgan balo bo‘lishdi. Tinchgina o‘z aravasini tortib yurgan bir kishi bilan ularning nima ishi bor ekan. Bir nima desangiz: «Ota qadrdoning bo‘lamiz, ablah», deb koyiydilar. Otamdan qolgan yarim tanob yer va yarim buzilgan qo‘rg‘onchani qishlog‘imizning «saxovatli» boylaridan Mirjalol quruqqa o‘tkazibdilar. Boy ham shu mulkning badaliga peshonam ochilib, biror ish-pishga tushib ketgunimcha biror yil chamasi boqmoqchi bo‘libdi. Kecha kechqurun uvin-to‘dalarimni boyning Masovur degan qaroli ko‘tarishib, men bo‘lsam samovarchidan yodgorlik qolgan hassamga tayanib, boyning daloniga (yo‘lagiga) ko‘chib oldim.

Yo‘lagi qurg‘ur juda serqatnov joy ekan. Hali ot kiradi, hali arava, hali piyoda. Hammasidan ham yo‘lakning men yotgan supasiga qarshi solingan ikkinchi supasida joylashgan Olaparning bezovtaligi jonimga tegdi. Darvozadan birorta sharpa sezar-sezmas, darrov zanjirlarini shildiratib, turumga yopishib vovillay boshlaydi. Uyqumda hech halovat qolmadi.

«It» deganicha bor ekan. Muncha izg'imesa, bachchag'arning zerikmagani! Ha, nimayam qila olar edim, ko'nikib ketarman...

Ovqatdan uncha noliydigan emas, boyning ichkarisidan sarqit, yuvindi va boshqalar chiqib turadi. Faqat mendan Olapargina xafa. U o'zining nasibasiga sherik topilib qolgani uchun ba'zida irillab qo'yadi.

Ovqatni ko'pincha boyning kichik xotini olib chiqadi. O'zi ham juda lobarda, yaxshi narsa. Xuddi tushimda ko'rgan, men bilan nikoh qilingan xotinga o'xshab ketadi. Dunyoda bir talay tushlarning o'ng kelganini eshitganman. Zora men sho'rlikning ham tushim o'ngidan kelib Mirjalol quruq o'lsa-yu kichik xotiniga ichkuyov bo'lsam, butun davlatlari menga qolsa...

Boy bachchag'ar ham toza erinmasdan davlat yig'gan ekan-da. Shularning hammasi birvarakayi meniki bo'lib qolsa, tozayam qiziq bo'lar edi-da, deb o'ylayman. Shuning uchun ham, osh olib chiqqan kichik xotiniga mulozimat yuzasidan kulib-kulib qo'yaman, ba'zida orqasidan ko'zimni qisib qolaman.

Bu kun erta bilan boydan birinchi so'kishni eshitdim.

Juda o'kinib, shu yerga kelganimga pushaymon bo'ldim. Boy juda serzarda odam ekan. U:

– Xirsday bo'lib Olapar bilan ko'z urishtirib, bo'lmag'ur xayollarni surib yotaverma. Bekordan xudo bezor. Bir burda nonni senga tekinga beradigan ahmoq yo'q. Qaddingni ko'tar. Darvozadan kirib chiqadiganlardan xabardor bo'lib o'tir. Tag'in birov biror nimani ko'tarib chiqib ketmasin. Mana bularni yamab qo'y, – deb jahl bilan oldimga uzilgan-yulingan

bir to‘da qayish, jazliq, yugan – ot afzallarini bir bigiz va bir necha tikish bilan uloqtirib ketdi.

«Bo‘lmag‘ur xayol emish», deb o‘yladim, boy bu ni qayerdan biladi? Mening ichimga kirib chiqqan bo‘lmasa, balki menga shu xayolning o‘zi davlatdir...

Chor-nochor o‘rnimdan turdim va umrimda birinchi ish – yamoqchilik qildim... Qo‘llarim qovushmas edi. Bir navbat tirnog‘imga bigiz suqib oldim, juda xo‘rligim kelib ketdi. Uzilgan qayishlarning ulog‘ini ulog‘iga to‘g‘ri qilib tikmoqda va piqillab o‘pkamni tutib ololmay yig‘lamoqda edim.

Bu kun kech qaddimni ko‘tarib o‘tirganim uchun, har kuni mening arslonday «o‘ligim»dan hurkadigan boyning sigir-buzoqlari tinchlik bilan darvozadan kirib keldilar.

Asta-sekin qayish yamash hunarim bo‘lib qoldi. Boyning qarollari ham allaqayerlarda uzgan asbob, afzallarni menga uloqtiradigan bo‘lib qoldilar.

Boy – bu juda tinib-tinchimagan odam ekan. Meni boshqa ishlarga ham sola boshladi. O‘tin yorish, oxurlarni tozalash, tovuqlarga don sepish va boshqalar, har holda boy o‘lib davlatlari menga ko‘chguncha bu mehnatlardan qutuladigan ko‘rinmayman.

Ha, xudo beradigan bo‘lsang bizday g‘arib-g‘urabolarga ber!

1929-yil, kuzak

To‘rtinchi sahifa

Qishdan ming mashaqqat bilan chiqib oldim. Boy mening toza ham tinkamni quritdi. Ot qashlash, jodida beda qirqish, sug‘orish, qor kurash, suv tashish, dalonlarni supurish va boshqa rang-

barang hunarlarni chor-nochor o'rgandim. Buning badaliga boy mendan toza ham qarg'ish eshitdi.

Shu yil avval bahorda Mirjalol quruqning o'z yerida ishlab turadigan qarollar, batraklar o'rtasida unga qarshi ola chiqib, uning butun mulk-amlok, yer-suvlarini tortib olib, boyni allaqayga haydab yubordilar. Boyning qo'rg'oni ham batraklar qo'liga o'tib ketdi. Endi ular: «Kolxoz quramiz», deb yuradilar. Qo'rg'on ham kolxozga kerak emish. Bu— kolxoz degani nima narsa o'zi? Olamning ishlariga hayronman.

Mendan hech kim xabar olmay qo'ydi. Hammaga shumshuk ko'rinib qoldim. Birovdan, ayniqsa, boyning davlatini egallab olgan shu batraklardan biror nima so'rashga uyalaman. So'raganim bilan yuzimga qarab:

– Ishlasang o'lasanmi? – deb jekiradilar.

Ishlash – bu aytishgagina oson. Qayta boshdan mozor daxmasida kulala bo'lib yotgan shayxlar, qalandarlar yoniga borishni o'ylayapman. Ular bilan ham birlashish uchun bir necha juft g'azallarni yod bilish kerak. Uning uchun ilgari paytda o'zlaridan o'rgangan baytlarni takror qilib ko'rdim.

*Ashur oyi ulug' oy,
Uni yaratgan xudoy,
Ikki olam obro'yi – Mustafodan
Ayrilib qoldim.
Voy, Hasayn, voy, Husayn.*

Hammasi yodimdan ko'tarilib ketibdi. «Endi nima qilsam ekan» degan xayol bilan bir necha kun o'tib ketdi. Odamlarning bevafoligidan ran-

jiyapman. Ishlamagan kishiga ovqat yo'q emish. Xo'p, ishlaganim bo'lsin. Menga ish bering!

Toleyimga, kolxoz qurmoqchi bo'lib yurgan batraklarga sarkorlik qilib turgan Sattorqul akam ko'rinib qoldi. U meni o'zi bilan uyiga olib ketdi. Ustimga to'n, yaxtak, lozim berib, qo'rg'onidan meniga bitta hujra ajratib berdi. Ovqatim, kir-chirim, yotar-turarim joyida, bemalol qadrdon xayollarni suraveraman.

Mirjalol quruqning kichik xotini qayerda ekan-a?

1930-yil, erta ko'klam

Beshinchi sahifa

Bu yerda ham tinchlik yo'q. Sattorqul akam qo'yarda-qo'ymay shudgorga olib chiqdi.

– Bas, endi, yotaverma. Sal mehnatga ham qayish. Ranging joyiga kelib qopti. To'lishibsan. Yur men bilan, – dedi.

Erinib uning orqasidan keta boshladim. U qo'sh haydadi. Men ot boshi yetakladim. Shudgor odamlar bilan to'la edi. Birisi haydayotir, birisi mola bosayotir, boshqalari ketmon chopayotir. Hamma ishda, meni ot boshida ko'rgan o'spirinlarning ba'zilari kulib, ba'zilari mazax qiladi.

Kechgacha bosib ishladik, juda toliqidim. Kechqurun Sattorqul akamning xotini pishirib qo'ygan mastava shirin bo'lgan edi. Umrimda shunday shirin osh ichmagan edim. Hujramga kirib yotdim. Juda qattiq uxlab qolibman. Shunisi qiziqki, bugun hech qanday tush ko'rmadim.

Xayr endi, mening shirin xayollarim!

Ertasiga yana ishga chiqdik. Indinga yana, birisi kuni yana...

Hadeb ish, ish. Bu kolxozdagilarning zerikmagani. Kun qiziq. Oftob yag'undan urib turadi. Shudgor misday qizigan, oyoqni jazillatib uzib oladi. Shudgor chetlarida bo'lsa tollar, sadalar quyuy-quyuq barglarini shamolda hilpiratib, o'zlarining yoqimli ko'lankalariga chaqiradilar. Tollar tagidagi ariqchalarda tip-tiniq suvlar shildirab oqib yotadi. Bu odamlarning o'jarligiga hayron qolaman. Shunday huzur-halovatdan kechib, ariq bo'yidagi salqin supalarni qo'yib, qiziq shudgorda hadeb ketmon chopadilar.

«Bir nafas uxlab olsalaring-chi, azamatlar! Ish bo'lsa bir gap bo'lar, ota-bobodan ish qolibdimi», devorgim keladi-yu, Sattorqul sarkordan qo'rqaman. Shuning uchun ham qo'limda ish, xayolim bog'-rog'larning ko'lankasida, ko'zim salqin joylarda, hasrat bilan termilib-termilib qo'yaman.

Shunday qilib, yozning butun ko'rkamligi ish bilan o'tib ketdi. Esiz-esiz. Paxtalar terilib bo'ldi. Zavodga ham topshirdik. Kuz ham kelib o'tdi. Qish boshlandi. Endigina jonim orom olarmikan, deb o'ylagan edim. Yana Sattorqul akam xalaqit berdi.

U kolxozdan tekkan g'allalarni omborga tashir ekan, menga to'rt qop bug'doyni ko'rsatib:

– Mana bu to'rt qopi sening mehnatingga kelgan, agar chinakam ishlaganingda, bundan ham ko'p olar eding. Mehnatning noni shirin bo'ladi, ukam. Ishla, qishda ham bekor yotma, zeriksang kursga chiqib savodini chiqar, – dedi va meni kolxoz qizil choyxonasida ochilgan kursga kirgizib qo'ydi.

«Mening tilim qotib qolgan, o'qib nima bo'lar edim, shahar olib berarmidim?» desam ham qo'y-madi. Noiloj xo'ram-noxo'ram, sudralib, borib-kelib o'qimoqdaman.

Kuch – bilimda.

1930-yil, qahraton qish

Oltinchi sahifa

Bugun kolxozning qizil choyxonasida majlis bo'ldi. Raisni yangidan sayladilar. Hamma bir og'izdan: «Sattorqul Bo'taboyev rais bo'lsin», dedi. Sattorqul akam ilgari hosilot sho'rosida rais edi.

Endi kolxozga rais qilmoqchilar. Hamma qo'l ko'tardi.

Menga ham Sattorqul akamning rais bo'lishi ma'qulday tuyuldi-yu, biroq rais bo'lib olgandan keyin meni yana ko'proq ishlatsa kerak, deb taraddudlanib qoldim. Oxiri men ham qo'l ko'tardim. Majlisda tag'in boshqa masalalar ko'rildi. Kolxozning brigadalari bir-birovlarini musobaqaga chaqirdilar. Hamma qarsak bilan ma'qullab yozila boshladi. Navbat menga keldi. Men so'z oldim:

– O'rtoqlar, bitta ish bo'lsa qochadigan kishi yo'q. Lekin musobaqa degan gap menimcha kerak emas. Shuning uchun ham xolisman, o'rtoqlar, – dedim.

Samovardagilar gurullab kulib yubordilar. Juda nam tortib, peshonamdan ter chiqib ketdi. O'zimning gapimga o'zim pushaymon yeb, o'lganimning kunidan «tabbosdi» qilib, shartnomaga qo'l qo'ydim.

Yozi bilan miyonagina, qo'ldan kelganini ayamay ishlab keldim. Hadeb ishlayversa ham kishi diq-

Abdulla Qodiriy nomidagi

viloyat AKM

INV No 2023/18-37

qinafas bo'lib ketar ekan. O'zimga bo'nakka tekkan bug'doydan ikki-uch marta yarim puddan yarim puddan ko'tarib, Sattorqul akamning ko'zini shamg'alat qilib, shaharga bozorga tushib sotdim. Puliga shaharni tomosha qilib qoldim. Charxfalak juda tomosha qiladigan joyda. Soyning labida qip-qizil gilamlar, bedanalar pitpildiq otib sayrab turibdi. Huzurda... Endi nimasini aytasiz!

Birinchi gal tushganimda brigadirim hech nima demadi. Ikkinchi gal: «Kasal edim, badanim uvushib turuvdi», dedim. Uchinchi gal brigadir toza sharmanda qildi. «Brigadadan chiqarib yuboraman, menga xushyoqmas dangasa kerak emas», dedi. Nimani chiqarib yuboradi? Men ham sho'roga haqli, juda ham jo'n odam emasman. Haytovur Sattorqul akam o'rtaga tushib, kolxozda qoldirdi, yana ishlab ketdim.

Ko'klamda paxta pushtasining chetiga bir-ikkita qovun urug'i ham tashlagan edim. Bir kun paxta chopib yursam, bitta qovun juda ham to'ri kelgan, «meni ye», deb dum berib turibdi. Shartta uzib, tolning tagiga bordim. Tiliklab yeya boshladim. Juda ham shirin bo'lib ketgan ekan. Sharbati tilni yoradi. Maza qilib yeb, uxlab qolibman. Bir mahal ko'zimni ochib, bir kerishdim. Kerishish degan narsa juda yaxshi narsa-da, kim chiqargan ekan-a? Uning ustiga barmoqlarimni ham qirsillatib qo'ydim. Ko'zimni ochib tevaragimga qarasam, kolxozdagi mahmadona xotinlar meni qurshab olib, kulishib turibdi. Bularning ichida ko'nglim sal suv ichib, ichimda allanimalar to'g'risida reja chizib yuradiganim, brigadirimizning jiyani Qumri qiz ham bor ekan. Juda nam tortib, tikka

o'rnimdan turdim. Boshim bir nimaga tegib ketdi. Ko'tarib qaragam, kolxozimizning qoloqlarga bera-
digan chipta bayrog'i ekan. Azamatlar men uxlab
yotganda tikib ketishibdi. Bu ahvoldan qattiq xijo-
lat tortdim. Qizi qurmag'urlarning tepamga yig'ilib
meni sharmanda qilishlari o'zimga ta'sir qildi.
O'z-o'zimcha o'kindim. «Bor-e», dedim-da, ishga
tushib ketdim. Kechgacha shunday g'ayrat bilan
ishladimki, kechqurun brigadirimiz yonimga kelib
yelkamga qoqdi va:

– Ha, Mamajon uka, ish degan bunday bo'пти!
Yigitning sha'niga shunisi kelishadi, – dedi. Talta-
yib ketdim.

Kuzak bo'lib, paxtalarni topshirdik. Bizning
brigada rejani bir yuz o'ttiz ikki foiz bajargan ekan.
Mukofotlamoqchi bo'ldilar. Mening og'zim qu-
log'imda...

Choyxonamizda majlis bo'lib, katta ziyofat be-
rildi. Hamma mukofotlandi. Men ham o'zimni
kutib turibman. Bir mahal qaragam, bitta epchil
chiqib, mukofot berish o'rniga meni gap bilan rosa
bopladi. Qochgani joy topolmay olazarak bo'lib
qoldim. Boshqalar ham yalqovligimni yuzimga
solaverdilar. Men bu gaplarga chidayolmadim.
Azot o'rnimdan turib:

– O'rtoqlar, – dedim, – gapim gap, yalqovlikni
tashladim. Men endi zarbdor bo'laman, hamma-
ngizni musobaqaga chaqiraman, – dedim. Cha-
paklar chalinib ketdi. Bu yil shu yalqovlik bilan
yurib bir yuz oltmish uch kun ishlagan ekanman.
Shunga to'qqiz yuz yetmish sakkiz kilogramm bug'-
doy, besh yuz yetmish olti so'm ellik tiyin pul oldim.

Sattorqul aka daromadni olganimizdan keyin, meni chaqirib shunday dedi:

– Endi, uka, odam qatoriga kirib qolding. Mana o'n yetti qop bug'doying bor, puling bor. Shu bekor chilikda mana bu mening qo'rg'onimning yarmidan bo'lib, o'zingga qo'rg'on solib ol. Biz hashar qilishamiz, undan keyin, xo'sh, uylanishing kerak.

Bu gaplarga yuzimda qarshilik ko'rsatsam ham, ichimda sevinar edim.

Qo'rg'onning o'rtasida paxsa ko'tarib bo'ldik. Orqa tarafiga oshna-og'aynilarning hashari bilan dang'illama bir uy, bir ayvon solib oldim.

Bukun bir necha kundan buyon Sattorqul akamning xotini Qumrixonlarnikiga sovchilikka qatnab turibdi. Ovoragarchilikning ham keragi yo'q edi-ku ha, mayli. Chunki bir kun Qumri bilan betma-bet kelib, ko'zimni ko'ziga tikkan edim. U uyalib yuzini chetga burdi. Shunda men unga:

– Xo'pmi? – degan edim. U ham biroz uyalib turib:

– Xo'p! – degan edi-yu, qochib ketgan edi. Mana endi uylanib ham oldim. Bilmagan ekanman. Qumri xotin emas, xalacho'p ekan. «Maktabga chiqmasang, ovqat yo'q», deydi. Noiloj bultur chala qolgan savodimni chiqaryapman. U ham o'qiydi. Hali unim kam, deydi, hali bunim kam, deydi. Sigir olamiz, deydi, gilam olamiz, deydi. Tinkamga tegadi.

Ha, qanday qilay, dunyoning ishi shunday ekan.

1931-yilning hammasi

Ayolmand odam ishlamay turolmas ekan. In-naykeyin, davlatimizning paxta mustaqilligini ta'min qilish masalasi ham bor. Kolxozimizni tashkiliy-xo'jalik tarafdin mustahkamlash ham-

mamizning vazifamiz. Shunday ulug' masalalar oldida yalqovlik qilgan kishi vijdotsiz bo'ladi. Bu yil er-xotin ilg'or zarbdorlardan bo'lib ishladik. Paxta plani kolxoz bo'yicha bir yuz yigirma foiz, bizning brigada bo'yicha bir yuz o'ttiz besh foiz bo'ldi. Gazetada suratim maqtalib chiqdi.

Men ikki yuz sakson yetti, xotinim esa bir yuz yigirma uch mehnat kuni ishlabmiz. Ikki ming olti yuz oltmish besh kilo bug'doy, bir ming ikki yuz o'ttiz olti so'm pul oldik. Sigir-buzog'imiz bor. Ruhim ko'tarinki.

1932-yil

Meni brigadir qilib sayladilar. Qumri ikkinchi chopiqdan keyin ishga chiqmay qo'ydi. Doktor: «Bolangga zarar qiladi», – degan emish. Biz endi tayibgarchilikdan xabarimiz yo'q odam. Balki shundaydir.

Mening brigadamga qarashli yerdan uch gektariga Misr paxta ekdim. Ko'ki juda yaxshi. Hamma yerim o'ttiz yetti gektar. Idora bilan gektaridan o'n uch yarim sentnerdan shartlashgan bo'lsam ham, yigirma to'rt sentnerdan berishni mo'ljal qilib yuribman. A'zolarining hammasi to'q. O'z ishiga zarbdorcha berilgan. Ishonch katta.

Kechqurun uyda bekor turmay, kechmish sarguzashtlarimni bitta daftarga yozib bormoqdaman. Qumri o'qib ko'rib mendan kuladi.

Nima, kulsa kular... «Rostini aytsa kularlar», deb bekor aytilmagan axir.

1933-yil

* * *

Mamajon akaning sarguzashti shu yerga kelib tugaydi. Biz u bilan suhbatda:

– Nega qolganini yozmadingiz? – desak, u hazil-kashlik bilan:

– Havsalam kelmadi, ishim ko‘p, – deb javob berdi.

Bo‘lmasa qolganini men yozay:

Bir bor ekan, bir yo‘q ekan. Andijon degan shahar hali ham bor ekan. Uning tevaragini azamat-azamat kolxozlar o‘rab olgan ekan. Shu kolxozlarda shunday botir zarbdorlar bor ekanki, ularning bu yilgi ko‘klamda ko‘rsatgan g‘ayratlariga qaraganda, paxta plani albatta oshig‘i bilan bajariladi.

Shu kolxozlar ichida bir kolxoz ham bor ekan. Bunda rais bo‘lib Sattorqul aka, brigadir bo‘lib Mamajon Mahammadali o‘g‘li turar ekan. Mamajon aka bo‘lsa butun sovet ko‘pchiligi va partiya jamoatchiligi oldida boshqa kolxozlarni musobaqaga chaqirib, bu yilgi plani yuz ellik foiz bajarishga bolshevik so‘zini bergan ekan.

Mamajon va‘dasida turadi.

1934-yil

YODGOR

Yozning qiziq kunlari. Egnimda yelvagaygina, ko'ksi ochiq, yoqasiga pilta otgan surp yaktak. Boshimda chust do'ppi, belimda shohi qiyiq, oyoq'imda nimposhna xrom etik. Uzun, tor bog'ko'chalarning birida ketmoqdaman. Zeriktiruvchi tuproqli ko'cha jimjit. Daraxtlarning soyasi o'z atrofidan bir qadam nariga siljimagay tik turadi. Baland-baland so'qir paxsa devorlar osha, ko'cha tomonga shaftoli, olhirot, ba'zan aymoqi tog'uzumlar osilib tushgan. Har o'n-o'n besh qadamda ko'chani cho'rt kesib – bir tomondagi qo'rg'onchadan chiqib, ikkinchi tomondagi qo'rg'onchani paxsasi tagiga kirib ketayotgan ko'priksiz mayda ariqlar uchraydi. Pashsha uchmagan tilsiz ko'chadan ketib bormoqdaman. Boradigan yerim hali uzoq. Mayda yallalar kuylab ko'raman. Biroq, ashulaning ayrim bandlari havoning issiqligida erib ketganday avajsiz, lazzatsiz.

Ko'chaning ikkinchi boshida paranjili bir xotin ko'rindi. U menga qarab keladi. Yuzi ochiq, chachvonini dastalab ushlab olgan, go'yo yelpig'ichday tebranib, o'ynab keladi. U ro'parasida yigit kelayotganidan hayiqmaydi. Lobar, beparvo. Men ham jimjit ko'chada yolg'iz bormoqdaman. Bir-ikki og'iz gap bilan tegishmoqchi, boyatdan buyon bo'lgan zerikuvning hordig'ini chiqarmoqchi bo'laman. Paranjili xotin menga yaqinlashib kelmoqda... Betma-bet yo'liqib o'tishga o'n qadam ham qolmagan. Men undan ko'zimni uzmay bormoqdaman. U ham shunday.

Ana – uning qip-qizil va kichik lablarida meni haligacha maftun qilgan birinchi yarim tabassumning yovvoyi izlari. U sipohgarchilik bilan kulgisini yashirmoqchi bo'ldi. Lekin labda yashiringan kulgi endi qora ko'zlarda o'ynoqlaydi. Kun issig'idan anor yuzlari bo'rtinib ketgan. Baxt yo'llariday oq va keng manglayda marvarid donalariday mayda ter.

Yaqinlashdik, yana bir soniya, men unga, u menga yo'l beradi. Har ikkovimiz o'z yo'limizga ketaveramiz. Yo'q, bu shunday bo'lmadi. U to'xtadi. Bir nafas mening boshdan oyog'imgacha kuzatib chiqdi.

– To'xtang, mulla aka.

Uning ovozi chertilgan jonon kosaday jaranglar edi.

– Xizmat, jonim!..

– Birovga hech xolis xizmat qilib o'rganganmisiz?

– Yigit kishining kuchi halol. Haligacha xolisdan boshqa xizmat qilgan emasmiz. Butun mehnatimiz dalaga ketgan. Agar xizmatingizga munosib bo'lsam, ko'zim ustiga.

– Bo'lmasa biror ovloqroq joy topingiz, xizmatimni aytaman.

Shu ko'chaning sal narirog'ida bo'yra-palossiz bir kichik xonaqoh, bir peshayvon, ariq o'tgan kichik sahnga ega bir bog' machiti bor edi. Machit juma kunidan boshqa haftaning olti kunida ko'chib ketgan hovliday bo'sh bo'lar edi. Oldinma-ketin yakka tabaqa eshigidan kirib bordik...

Qiz borib ayvon dahanasiga o'tirdi. Men uning ro'baro'sida – ariq labiga cho'nqaydim... Qiz marmarday bilaklarigacha shimarib qo'yil-

gan ko'ylak yenglari orasidan kichik shohi ro'molchasini olib, burun uchlari, dudoq ustlariga qo'ngan shabnamday toza terlarni arta boshladi. Ro'molchadan suvga ivitilgan qalampirmunchoqning hidi burqib ketdi. Machit bino bo'lgandan buyon bu yerga muhabbat va balog'at hidi birinchi marta tarqalgan bo'lsa kerak. Qiz qoshlarini chimirib, meni bir marta tekshirib, kuzatib chiqdi...

– Uylanganmisiz?

– Yo'q.

– Juda yaxshi, bo'lmasam meni olmaysizmi?

To'satdan bo'lgan bu nogahon taklifdan juda shoshib qoldim.

– Xizmatingiz shumidi?

Qiz qahqaha solib kulib yubordi...

– Rostdan ham, birovga xolis xizmat qilib o'rganganman deng?

– Agar buyursangiz, qil bilan fil bog'lashga, tirnoq bilan tog' qo'porishga tayyorman.

– Bo'lmasam, – dedi-da qiz, yana o'ylanib qoldi, – mayli, hammasini aytaman. Diqqat bilan quloq solingiz.

Yoshlik kitobining zarhal sahifalarida yurak tepishlari qayd qilingan bu satrlarni umrday mayda to'lqinlar bilan oqib borayotgan ariqchaga termilib tingladim. Go'yo barakati ketmagan subhda «Alf layla va lamlata»ning Shahrizod afsonalarini so'ylar edi.

– Ota-onam eski odamlar. Bular oldida ishqning puch yong'oqcha qadri yo'q. O'z ra'ylari bilan meni erga berdilar. Erimning tayinli kasbi yo'q; yashirincha mayda savdogar. Bir yildan ortdi, uning

zanjiridaman. Qayg'uli kechalarni g'am tonglariga ulayman. U beparvo. Uning uchun muhabbat yosti qdan boshqa narsa emas. Mening bo'lsa, u bilan bir daqiqa yashagim kelmaydi. Ajrashmoqchi bo'laman. Yaxshi bilasizki, oila eskicha bo'lganidan keyin, qiz ajratib olish juda katta isnod. Erim ham ajralishimga tish-tirnog'i bilan qarshi. Ba'zida o'lguncha ichib keladi-da, meni uradi. Shunda: «Agar mendan zerikkan bo'lsangiz qo'yib yuboring», desam: «Seni zanjirlarda sochingni oqartirib yuboraman», deydi. Men hali yoshman. O'z tengqurlarim singari o'ynagim, kulgim keladi. Bundan bir hafta burun yana har galgi janjallardan bittasi bo'ldi. Bu gal dazmol bosilmagan shim bahonasi bilan yetti otamning go'riga g'isht qalab haqorat qildi, urdi. Bu galgisi juda ham jonimdan o'tib ketdi. Boshimni olib biror yerga qochmoqchi ham bo'lib qoldim... – dedi juvon, ko'zlariga g'ilt-g'ilt yosh olib.

Ichimda: «Obbo! Endi meni olib qoching», desa, qayerga olib boraman, degan mujmal xayol bilan so'radim:

– Xo'sh, endi nima qilmoqchi bo'lasiz?

Juvon yana bir marta machit sahnida qalampir munchoq hidi burqitib, ro'molchasini yozdi. Jingala kipriklariga ilinib qolgan yosh donalarini artdi. Yarim o'ksik ohang bilan: «Bir necha kundan beri poylab yurib, erimning pasportini o'g'irlab chiqdim. Mana shuni olib biror soatga mening erim bo'lib turasiz», – dedi.

– Ya'ni, qanday? Mening bu yerda xizmatim nimadan iborat bo'ladi?

Juvonning yuzidagi qayg'ular o'rnini yarim aldovchi mug'ambir tabassum egalladi:

– Go'yo mening erim bo'lasiz-u ZAGSga borib, meni taloq qo'yasiz...

Juda allanechuk bo'lib ketdim. Haliginato'lqinlari bilan ovuntirgan ariqcha ters oqayotganday bo'ldi.

Suvga ivitilgan qalampirmunchoqning hidi – sarimsoq kabi me'daga tekkanday bo'ldi. Kalakalanib qoldim.

– Bu qanday mumkin?

Juvon mening bu shubhamni o'z latofati bilan yengmoqchi, bu ikkilanuvni takabbur kulgilari bilan sehrlamoqchi bo'lar edi. Uning endi mendan hech ko'z olmay tikilib turishidan, go'yo «men seni yenga olaman!» deganday ma'no anglashilar edi.

– Yuragingiz dov bermayaptimi, yigitcha? Do'ppi, qiyiq – savlat deng-chi bo'lmasa...

– Yurak-ku, dov berishga beradi-ya, hali olganimcha yo'q, darrov qo'yamanmi?! Bu ish turg'ilmagan buzoqqa qoziq chopishga o'xshaydi.

Juvon sharaqlab kulib yubordi. Bu kulgidan haligacha machit tomining tarnovida kukulashib turgan ikki musicha cho'chib uchib ketdi.

– Mayli, sizniki shunaqa teskarisidan bo'lsin. Avval qoziq chopamiz, keyin buzoq topamiz. Avval taloq, keyin nikoh qilamiz.

– Qaydam?

Juvon birdan o'zini tundlikka oldi. So'zidagi haligacha bo'lgan mehribonlikni shiddat qopladi.

Pushaymon ohangi bilan:

– Esiz, esiz yigitlik. Zap odamidan xolis xizmat so'ragan ekanman-ku, bo'ldi-yey, esizgina sirlarim.

Keling, hali ham bo'lsa paranjini to'nga ayirbosh qilamiz, – dedi.

Bu gapdan keyin men ancha puk berib qoldim. Oldin bergan va'damdan aynishni yigitlik nomiga or deb bildim. Meni u haqiqatan yenggan edi.

– Xo'sh, endi nima qil deysiz?..

Uning ko'zlari g'alabadan porlar edi.

– Shu lapashangligingiz bo'lsa, hali meni ZAGSda ham sharmandamni chiqaradigan ko'rinasiz. Ha, mayli, tavakkalda, yaxshilab quloq soling. Shu pasportni yonga solib qo'ying. ZAGSga birga boramiz. Eshikdan men sizni, siz meni koyib kiramiz. Siz: «Qo'yganim-qo'ygan», deysiz, men: «Chiqqanim-chiqqan», deyman. Agar ZAGSdagilar yarashtirmoqchi bo'lsalar, nasihat qilsalar bo'sh kelmaymiz. Bir gapda turib olasiz... Men sizni qarg'ayman, so'kaman, xafa bo'lmaysiz. Siz ham bir-ikki marta so'kishingiz mumkin... Ishqilib, taloq pattani qo'linga olib bersangiz bas...

Shunday qilib, juvon tushmagur, ilonning yog'ini yalaganday bidirlab, meni avradi, bosh-ko'zimni aylantirdi. Ikkovlashib ZAGSga qarab ketdik.

Yarim soatlardan keyin bir-birimizni kurakda turmaydigan haqoratlar bilan so'kib ZAGSning tor idorasini boshga ko'tarib, shovqinlashmoqda edik. U meni «chayqovchi», deydi. Men uni «tantiq, satang», deyman, ZAGSdagilar har ikkovimizni bosib qo'ymoqchi, iloji bo'lsa bitishuvchilik bilan yarashtirib qo'ymoqchi bo'ladilar. Men bo'y bermayman. U mahmadonalik qiladi. Xullasi, ZAGSdagilar ham tanglikda qoldilar. Tezroq bizning taloq pattamizni berib, janjaldan boshlarini qutultirmoqchi bo'ldilar. Unchalik qiyin-qistovga

olib, surishtirib o'tirmadilar ham. Pasportimni olib, patta yoza boshladilar.

Ana endi markasi ham yopishtirildi. Nusxasi ko'chirildi. Bir nusxa unga, bir nusxa menga berdilar.

Xarajat pulini to'lab turib, bir xo'rsinib qo'ydim:

– Xudoyo shukur, – dedim, – shunday lazzatsiz umrdan qutuldim! Endi hech uylanmaganim bo'lsin-a.

Juvon ham pattani olib turib:

– Uh, – deb qo'ydi, – yorug'likjahonga chiqadigan kunlar ham bor ekan-a. Er shu bo'ladigan bo'lsa, qora yer bo'lsin...

ZAGSdagilar bizning gapimizga achinish aralash sovuqqonlik bilan qaradilar.

Hech kim biror so'z demadi.

Ishni bitirib, bir-birimizga to'rsayishib, ko'chaga chiqdik. Ko'chada u menga yondoshib, bir o'ymalab qo'ydi:

– Rahmat. Men o'ylagandan ham yuqori quv bola ekansiz. Lekin hali ishimiz sal chalaroq bo'lganga o'xshaydi. Agar sizga bu yog'i malol kelmasa, o'n daqiqa meni ZAGS eshigida kuting. Men hozir qaytib kelaman. Bir bo'lgan ish – puxta bo'lsin. Ha, darvoqe, pasportni menga bering. Endi kerak bo'lmas.

Men lakalov, go'lgina banda, laqqa uchdim:

– Xo'p, faqat tezroq keling.

Juvon tramvayga tushib ketdi. Men kutib qoldim. Haqiqatan, aytganidan ham tez keldi. Lekin qo'ltig'ida – paranji ostida bir nima borday ko'rinar edi.

– Yuring, – dedi u, – ZAGSga kirib, o‘sha qolgan chalasini bitkazamiz.

Kirdik. Yana o‘sha taloq stoliga yaqinlashdik.

Juvon qo‘ltig‘idagi tugunchani oldi. Ko‘zlarim kosasidan chiqib ketguday bo‘ldi. U oppoq qilib yo‘rgaklangan, maza qilib, hamma ishdan beparvo emizik emib yotgan yosh bola – yangi tug‘ilgan chaqaloq edi.

Men savol ko‘zi bilan unga qaradim. U, xudo urgan o‘jar, dag‘dag‘a bilan ZAGS ro‘yxatchisiga qarab:

– Mana, qo‘yishga qo‘ygandan keyin, bolasini ham boqib olsin. Yosh umrimni bola boqib xazon qilmayman. Kerak bo‘lsa o‘zi boqsin. Itdan bo‘lgan qurbonlikka yaramas! – dedi-da, bolani menga tutqizib, jahd-u jad bilan ko‘chaga chiqib ketdi. Men bolani ko‘targancha angrayib qoldim. Nima qilish kerak? Agar: «Hoy birodarlar, bu xotin mening xotanim emas. Men yollanib uni qo‘ydim, bolaning ham hali qiz-o‘g‘illigini bilmayman», desam, baloga qolaman. Balki jinoiy mas‘uliyatga tortarlar. Garangsib qoldim. Yig‘lagunday bo‘lib:

– Axir, men endi qandoq qilaman? Buni qayerga olib boraman? – dedim-da, o‘z gapimdan o‘zim cho‘chib ketdim. ZAGSdagilar menga haqoratli nazar bilan qaradilar, ichlaridan bittasi jerkib:

– Shunday yosh xotinning umriga zomin bo‘lganingdan keyin jabrini ham tort-da. O‘z gunohing, uka, – deb piching otib qo‘ydi.

Yana birisi yupatganday bo‘ldi:

– Xafa bo‘lmang, emizikdagi bolani qonun onasiga buyuradi. Innaykeyin, xotiningiz sal taptidan

tushsin, baribir, onalik muhabbati qo'ymaydi, bolani sizdan olib ketadi.

Juda shalvirab tushgan edim. Oyoqlarimga ham ishonmay, sudralib qadam tashlardim. O'sha kuni uzun, keng, serqatnov shahar ko'chasida bola ko'tarib, tentirab yurganimni ko'p kishi ko'rgan edi. Ko'chaning u boshidan bu boshiga bir necha marta borib keldim. Xuddi biror nimasini yo'qotgan kishilarday, intizor, hushim ketgan edi. Ora-sira chaqaloqqa qarab qo'yaman. Yo'rgagi yuzini yashirgan bo'lsa, nafas olishga qiynalmasin deb, qiya qilib ochib qo'yaman. Chaqaloq mayda-mayda chiroyli nafas olib yotadi. Emizigi og'zidan tushib ketgan. Haligina emgan, so'nggi ona sutlarining lazzatini tamshanib qo'yadi. Ana, u kichkina, qora munchoqday ko'zlarini ochdi. Qorachiqlar beqaror, bir nuqtada to'xtalib turmaydi. Oppoq momiqday yuzlarda g'ivir-shivir ijirg'anish boshlandi. Qorni ochdimikin yo tagi ho'l bo'lib qoldimi - yig'lay boshladi.

Endi nima qilaman? Axir, bola ulg'ayib, ota-onasini topib olguncha, ochdan och ko'chada ko'tarib yurish mumkin emas-ku! Biror oshig'ich chora topish kerak. Chaqaloqning yig'isi meni tezroq bir qarorga kelishga chaqiradi. Onasining qilgan bevafoqligi orqasida tor-mor bo'lgan yigitlik zaptini qayta boshdan tikladim. Bo'lar ish bo'ldi. Endi qanday bo'lsa ham bolani qutqarib qolish kerak. Axir, bu go'dakda nima ayb? Ayb ota-onasida. Es-hushimni yig'ishtirib oldim. Qat'iy qarorga keldim. Bolani quchoqlab tramvayga tushdim. Uyga qarab ketmoqdaman.

Bola tramvayda o'zini juda notinch tutdi. Uzlikib-uzlikib yig'laydi. Iskab-iskab, ona bag'rini qidiradi. Ko'ksimga bosaman. Lekin menda u qidirgan hid yo'q. Yana yig'laydi. Yo'lovchilar bezovta bo'la boshladilar. Men xijolat chekaman. Oralaridan bittasi:

– Og'ayni, bolani onasiga bering, jindak emizib bersin, – deydi.

– Onasi yo'q, – deyman. Yana bittasi gudunglab:

– Onasini uyda qoldirib, yosh bolani ko'chada kezdirmoq juda bema'nilik-da, – deydi.

– Onasi betob edi, bolani torttirgani olib borgan edim, – deb chuchmal javob beraman.

Tramvay jamoatchiligiday sermulohaza xalq kamdan kam bo'ladi. Bittasi olib-bittasi qo'yib, yosh bola to'g'risida gap otadilar. Ba'zilari meni ahmoqqa chiqarib qo'yan, ba'zilari tang ahvolimdan achinganday bo'ladi. Yonimda o'tirgan bittasi zarda bilan o'rnidan ham turib ketdi. Men bilan chaqaloq bu tarafda qolib ikki kishi janjallashib ham ketdi. Bittasi: «Yosh bolaning yig'lagani yaxshi, ko'zi qora bo'ladi», – desa, ikkinchisi: «Yo'q, yig'lamagani yaxshi, ko'p yig'lasa, ko'ziga oq tushadi», – deydi. So'kinishishgacha borib yetganda, yangi ota-bola tramvaydan tushib qoldik.

Men eshikdan kirib borganimda oshxona bilan ayvonning ustuniga arqon tortilib, ukalarimning katta-kichik ko'ylak-ishtonlari yoyilgan, kampir tog'ora ustida o'tirar edi. Kampir qo'limda bola bilan kirib kelganimni ko'rib, «hoynahoy, opa-singillarini yetaklab kelayotgan bo'lsa kerak», deb o'yladi, shekilli:

– Tag'in mehmon boshlab keldingmi, kim kelayпти. Savrimi, Rahbarimi yo akangning bolala-

rini yetaklab kelyapsanmi? O'zing ham, bolam, xudo urgan qo'li ochiq, mehmondo'stsan-da, muncha aka-uka, egachi-singillaringga mehribon bo'lmasang, bu kun ham ukalaringning kiri chala qoladigan bo'ldi-da, – dedi.

Endigina sal ovungan chaqaloq yana yig'i boshladi. Kampir tog'ora boshida turib, chaqaloqni ovutmoqchi bo'ldi.

– Ninni, ninnigina nevaraginamdan o'rgulay, yig'lamasin-yig'lamasin, mana hozir buvingiz qo'lini artadi, do'ndiqqinam, o'zim bag'riginamga bosaman!

Kampir ko'pikli qo'llarini tog'oraga silkib, o'rnidan turdi-da, «nabira»ni qo'limdan oldi. Menga qarab:

– Hoy bolam, namuncha qovog'ingdan qor yog'ilib turipti, ayta qolsang-chi, kim kelyapti? – dedi. Indamadim.

Kampir o'z umrida o'nlab bola o'stirgan onalarga xos mehr-muhabbat bilan bolani bag'riga bosardi, oila sevgisi uning asl kasbiga aylanib ketgan: U har zamon har zamon:

– Bolam, kuch degan yo suyakdan, yo go'shtdan bo'lar ekan. Xudoyo shukur, meniki suyakda ekan, go'shtdan bo'lganida edi, shu olti bolani o'stirish osonmidi, onang o'rgulsin, – deb qo'yardi. Men bu sodda gapdan hech nima anglamasdim.

Ey, meni bag'ring bilan parvarish qilgan ona, ey, menga borligingni bergan ona, ey, mening tarbiyam uchun ko'z yummasdan hulkarlar ko'z-laringga cho'kkan ona! Ey, qora kechalarning zulmati baxtiga cho'kkan ona, ey, yorug' kunlarning saodati kelajagingga qo'ngan ona! Dunyoda onadan

ortiq kim mehribon? Haligacha beshik tepasida kuylagan allalaringga baravar she'r yoza olmadim. Haligacha mendan chiqqan kichik isitma uchun tortgan qayg'ularingga teng qayg'u his qilolmadim.

Onam chaqaloqni birorta egachi-singlimning yoki akamning bolasi deb o'ylagan ekan. Bechoraning hozir oltmish ikki yoshi bor. Uning umrlari allaqaysi menga qorong'i o'tmish yillarning shox-butoqlarida olma tergan qizlarning etaklariday ilinib qolgan. Uning ko'z nurlari biz olti bolaning ko'zlariga termilaverib taqsimlangan. U chaqaloqni darrov taniyolmadi. O'z tili bilan aytganda, «piri badavlat» bo'lgan onam, bu chaqaloqni birorta nabiram bo'lsa kerak, deb o'ylagan.

– Oyi, – dedim, – shu bolaning chakagini o'chiring, onasi hali-beri kelmaydi.

Kampir meni koyib ketdi:

– Tinib-tinchimaysan-da, o'g'lim, sening bolajonliging tinkamni ham quritdi. Nega emadigan bolani onasidan ajratib olib kelasan, men endi bunga nima beraman, egaching tushmagur ham o'lguncha beparvo, bolaning qadrini bilmaydi. «Omon bo'lsang pisharsan, bu taptindan tusharsan», ular ham yoshlikning taxu takosini yig'ishtirgandan keyin, zora bolaning qadriga yetsa, «onaning ko'ngli bolada – bolaning ko'ngli dalada».

Chaqaloq tinmay yig'lab turar edi. Kampir meni ham, yuvib turgan kirini ham unutib yubordi. Bolani qo'liga olib, turli harakatlar bilan uni tebratib ovutmoqchi bo'lar edi. Bola ochiqqan edi. Uni ovqatsiz, xushmuomala bilangina yupatish ancha mashaqqat edi.

– Oh, yoshlar, yoshlar, – der edi kampir.

Bolani menga berib, o'zi irviti qutisini ochdi. Undan bir-ikkita g'alvirak bodom olib yanchdi. Uni qaynoq suvga ivitgandan keyin, doka ro'molga o'rab, bolaga shimdira boshladi.

Tasodifan o'sha kezlarda akamning xotini hamda kichik singlim tuqqan bo'lib, kampir bu chaqaloqning qaysi birisiniki ekanligini bilmas edi. Bola biroz tinchlandi. Biroz turib yana yig'ladi. Orada bir-ikki soat vaqt o'tib qolishiga qaramasdan kampir kutgan «mehmon»dan darak yo'q edi. Kampir meni koyiy boshladi:

– Tusingni yel yemasin, o'g'lim, hoy sen qanaqa bola chiqding? Nega axir bu yoshgina go'dakni onasidan ajratib, tentiratib yuribsan?

– Oyi, – dedim, – rostini aytaymi, bu bolaning onasi yo'q. Kutganingiz bilan kelmaydi ham. Bu – mening bolam!

– A?.. – dedi kampir. – Nima deyapsan, bema'ni! Qanday qilib bu sening bolang bo'ladi?!

– Kishi qarigandan keyin ezma bo'lib qolar ekan-da, mening bolam degandan keyin mening bolam. Surishtirib nima qilasiz, boqavering!

– Hoy, sen bola, nima deyapsan? Kelib-kelib endi senga mayna bo'lib qoldimmi, bolam? Axir, bu kimning bolasi o'zi?

Kampirga biroz baland kelish kerak edi:

– Mening bolam dedim-ku, tamom! Mening bolam, shuni boqasiz. Meni, aka-ukalarimni qanday tarbiya qilgan bo'lsangiz, buni ham shunday tarbiya qilib o'stirasiz, boshqa gap yo'q.

Kampir avval ishonmadi. Keyin yuzimdagi jiddiylikni ko'rib, gaplarning mazmuniga biroz tushunib olganday bo'ldi. O'zini tiyolmasdan, ho'ng-ho'ng yig'lay boshladi.

– Axir, – dedi kampir, – men endi qanday qilaman? Yetti nomusimni yerga bukding, juvormak! Men seni kim koʻrganga maqtab, orqangdan koʻrpacha soldirib yurgan boʻlsam, ammaning qiziga sovchi yuborib unashtirib qoʻygan boʻlsam, sen juvormak oxir chogʻ uyimga onasining tayini yoʻq bolani koʻtarib kelsang. Men bu xoʻrlikka qanday chidayman? Doʻstim bor, dushmanim bor, mahallakoʻy, guzarim bor, qarigan chogʻimda kenjaginamning xotini menga pushtipanoh, qoʻl-oyoq boʻlarmikan, degan edim. Xudoyo, seni otangning arvofiga soldim.

– Hadeb, obdida qilavermang, oyi, men ham sizni xursand qilaman, deb yurgan edim-ku, lekin onasi shu bolani tugʻdi-yu, oʻldi-da... Boʻlmasam kelin desangiz arzigunday kelin edi.

– Axir, kimni olgan eding? Kimning farzandi edi? Bolaning onasi oʻlgan boʻlsa, azasiga boray, uyi qayerda?

Chaqaloq yana yigʻlab qoldi. Kampir men bilan pachakilashib oʻtirsam, «nabira»gina och qoladigan, koʻz yoshlarini dakanasining uchiga artib, chaqaloqning yoniga bordi. Uni yoʻrgagidan yechdi:

– Bolaginamning tagi ham boʻkib ketibdi.

Oʻrnimdan turdim, sekin koʻzimning qirini tashlab qaradim. Bolish par yostiqlay momiqqina oq badanli, toʻla, oʻgʻil bola ekan.

Shu fursatdan boshlab mening yuragimda gʻazab bilan muhabbatning, oʻch bilan ishqning kurashi boshlandi.

Guvoh boʻling, oʻrtoqlar, shu – mening oʻgʻlim boʻladi!

Avvalgi bir necha kun kampir bolaga unchalik mehribonlik ko'rsatmadi. Ukalarimning sut stansiyasidan har kun keltiradigan sutini ham juda ishonchsizlik bilan bolaga berib yurdi. Lekin kundan kun bolaga bo'lgan mehr-muhabbati oshib borganligi sezilar edi. O'ninchi kunlarga borganda yig'lab yotgan bolani ko'rib, ukalarimni koyiyotganligini eshitib qoldim:

«Hoy, Qumri, axir ukangga qarasang-chi, ichagi uzilib ketdi-ku! Nonimni yopib olgunimcha ovutib turgin. Men hozir borib olaman».

Yoinki: «Abdug'ani, tura qol, oppoq o'g'lim, vaqtliroq borib, ukangning sutini olib kelib bermasang, kun qizib ketsa, olib kelguncha aynib qoladi», – deyar edi.

Kampirning bu gaplari bolaga uning muhabbatining oshib borayotganligini ravshan ko'rsatib turar edi. Demak, men tinchlansam bo'ladi. Bolaning tarbiyasi ta'minlandi. Harchand kampir haligacha norg'ul-norg'ul azamat bolalardan oltitasini o'stirgan bo'lsa ham, uning tarbiyasi biroz eskicha. Lekin nima qilish mumkin? Boshqa xil tarbiya berishga men singari dunyo ko'rmagan, bo'ydoq yigitning chorasi yo'q. «Bolalik uyda g'iybat yo'q», deganday, o'g'lim kelgandan buyon uyimizda anchagina ermak topilib qoldi. Ukalarim maktabdan kelgandan keyin o'ynaydigan narsalari chaqaloq. O'zim ham ishdan qaytgandan keyin chaqaloqni qo'limga olib, jindek ovuntirgan bo'laman. «Ninni-ninni» deb qo'yaman, «kulib bering», deyman.

Shunchalik o'zimizdan tinib-tinchib qolganimizga qaramasdan, men bu chaqaloq to'g'risidan anchagina gap-so'z bo'lib oldim. Ancha ta'na-

malomatlar eshitdim. Ammam qizini menga bermaydigan bo'libdi:

– Bo, xudo ko'tarsin unaqa yigitni, – deyar emish, – kim ko'rgan bilan yurib, bola ko'tarib keladigan boshvoqqa beradigan qizim yo'q. Mening qizim hali ochilmagan gul, mohpora, – deyar emish.

Mahalla-ko'y, guzardagi kim ko'rgan meni masxara qilib:

– Ha, farzand katta bo'lib yotibdimi? – deb so'rab qo'yishadi. Men ham juda o'jarlik bilan qaraymandam:

– Shukur, – deb o'taveraman.

Akam-ku orqavoratdan:

– Bo'ldi, – deyar emish, – men bilan bordi-keldi qilmasin. Unaqa ukam yo'q! – deb yurgan emish.

Opam bo'lsa kampirni koyir emish. «Qarigan chog'ingizda, – deyar emish, – sizga nima zarur: bolasini qo'lga tutqizing, xohlagan joyiga olib borib boqtirsin, xudo ko'tarsin, «Yetim qo'zi asrasang, og'zi-burning moy etar, yetim o'g'lon asrasang, og'zi-burning qon etar» degandek, hali bu o'limtik katta bo'lib, sizga bozordan bir chakim nos olib kelib berdi-yu, birov ko'rmay qoldi», – deyar emish.

Xullasi, qarindosh-urug', mahalla, tanish bilishlardan turtki yeyaverib xit bo'lib ketdim, nomim yomonlikka yoyildi, kim ko'rgan ta'na qilib, ta'sir beradi.

Shu kezlarda mening jonimga bir tasodif ora kirdi. Yoshim yigirma ikkida bo'lgani uchun harbiy xizmatga chaqiriq bo'lib, mahalla komissiyasi Harbiy komissariatning chaqiriq qog'ozini topshirdi. Bu narsa menga juda yoqib tushdi. Og'zim qulog'imda. Yelib-yugurib borib doktordan o'tdim.

Butun a'zoyi badanim po'latdan quyganday sog'-salomat bo'lgani uchun birinchi darajada yaroqli bo'lib qabul qilindim. Bosar-tusarimni bilmay xursandman. Doktor meni otliq askarlikka ham piyoda askarlikka yaraydi deb yozdi. Harbiy komissariat meni piyoda askar qatorida Ashxobodga yuboradigan bo'ldi.

Bu ish kampirga ma'lum bo'lgandan keyin jindakkin ko'z yosh qildi. Ashxobodga ketgunimcha qolgan ikki-uch kun ichida, uyda juda siylanib yashadim. Haligacha jirkanib, xor tutilgan o'g'limga ham hech kim shamolni ravo ko'rmay, diydasing ustida saqlab, hurmat qiladigan bo'lib qoldi.

Chaqaloq kelgandan buyon unga tayinli bir ism qo'yilmagan edi. Menga hurmatan kampir unga «Yodgorvoy, Yodgorvoy» deb ism qo'ya boshladi. Kampirdan:

– Oyi, Yodgorvoyingiz nimasi, qayoqdagi qolib ketgan eski ot-ku, – deb so'rasam, kampir o'pkasini tutib ololmay:

– Oh, onaginang o'rgilsin, bolam, sen endi salotga ketayotibsan, xudoyo xudovando, yomon ko'zdan saqlasin... xudo dushmaningni xor-u zor qilsin. Ishqilib, o'qqa uchib ketmagin. O'rtoqlaring bilan yenginglar-u, yengalmanglar. Men o'g'lingning otini ehtiyot shartdan Yodgor qo'ydim. Sendan qoladigan tuyoqqina. Yaxshi ham shu bola dunyoga kelib qolgan ekan, seni ko'rgandek bo'lib yuraman, hiding dimog'imdan ketmaydi, – deb yig'lar edi.

Kampirning gaplari menga kulgi tuyulsa ham, hurmat yuzasidan ham bolaga yaxshi parvarish qilish zarurligi vajidan, bir nima demasdan, unga tasalli berar edim.

Shunday qilib, haligacha yurak tepishlar bilan kutgan sevimli yangi olamga qarab jo'nab ketdim.

* * *

Men, o'zim qatori chaqirilgan tengqur yigitlar bilan Ashxobodga jo'nadim. Harbiy xizmatga chaqirilganimda savodli, hisobdan to'rt amalnigina biladigan oddiy bir yigitcha, yana to'g'risi, oldi ochiq yaktak kiygan yalla bedard o'spirin edim.

Bizni qabul qilib oldilar. Uydan kiyib kelgan haligi kiyim-boshlarim allaqachon harbiy forma bilan ayirbosh qilingan. Bu kiyim-boshlarga bir necha kunlar ko'nikolmay yurdim.

Harbiy ta'limlarni juda jondil bilan o'rgana-yotganim, ham harbiy xizmatlarga juda ishtiyoq bilan bo'yin egganim, berilgan yaroqlarni ozoda tutishim, yotoqlarimning tartibli turishi – hammasini ko'rgan o'rtoq komandir har zamonda meni erkalab:

– Shunday bo'lish kerak, siz yaxshi askar bo'lasiz, – deb qo'yadi.

Umumiy harbiy ta'limdan tashqari, kechqurun har kim o'z kuchiga qarab guruhlarga ajratilgan – o'qiyimiz. Muallimlar mendan juda xursand.

Ahyon-ahyonda hovliidan – kampiridan xat kelib qoladi. Unda yoziladigan gaplar, albatta, ma'lum: «Seni sog'indik, hech bandani ota-onasiz qilmasin ekan. Yodgoringning ham tili chiqib qoldi «dada-dada»ni og'zidan qo'ymaydi. Yuraklarim ezilib ketadi», – mana shunga o'xshagan gaplar. Men ham xat yozib qo'yaman. Ta'til olsam, borib ko'rib kelishni va'da qilaman. Shunday qilib, umr o'tib turadi... Kundan-kun jussam to'lishib bormoqda, rangim

qip-qizil, baquvvatlashib ketganman, xursandman, tevarak-atrofim oshna og'aynilar bilan to'lib yotadi. Zerikish degan narsani bilmayman. Bizning polkda turli millatdagi yigitlar bor, qozoq deysizmi, o'zbek deysizmi, tatar deysizmi, tojik, turkman deysizmi – hammasi bilan inoqman. Hammasini ham qo'yavering, so'nggi olti oy ichida juda ham qattiq havas bilan rus tilini ancha o'rganib oldim, hovliga yuboriladigan xatlarning manzilini o'zim yozaman. Yaqinda butun harbiy kiyim-bosh bilan surat oldirdim, shu suratimni konvertga solib kampirga yubordim. Oradan bir necha vaqt o'tgandan keyin akamdan xat keldi. Kampir suratni qo'lidan qo'ymas emish. Butun qo'ni-qo'shnilarga suratimni ko'rsatib chiqqan emish. «Xudoyo shukur, – deyar emish, – shu tentakkina o'g'limga ham aql kirib, hukumatning sallotboshisi bo'lib ketgan», deyar emish. Quvonchlari olamga sig'mas emish.

Bir yildan keyin kampirni kasal deb eshitdim. Ariza berib, o'n kunlik ta'til oldim. O'rtoqlar bilan xayrlashib kampirni ko'rib kelmoqchi bo'ldim. Men kelgan kuni hovlida to'y bo'lib ketdi.

Men bilan arazlashib qolgan akam, opalarim, kelinoyim ham kelgan. O'g'lim bo'lsa alpon-talpon yuradigan, baqaloq, oppoq bola bo'lib qolibdi. Tizzamdan tushmaydi, men ham qo'limdan qo'yamayman. Ko'chaga chiqqanda ham ko'tarib chiqaman. Avvalgiday, meni: «Ha, kuyov, o'g'ilcha katta bo'lib yuribdimi?» – deb mazax qilishmaydi.

Ammam ham ko'rgani keldi. Ketar oldida kampirni holi topib: «Taqdirni buzib bo'larmidi, yigit degan ne ko'ylarga tushmaydi. Tentakkinangiz savlatlikkina yigit bo'lib qaytipti-ya sallotlikdan.

Kuniga deng, aylanay egachi, sovchilar eshigimning turmini buzadi. Hammasiga ham «yo‘q, aylanaylar, hali qizim yosh, undan keyin buning boshi bog‘liq», deb javob beraman. Xolasining o‘g‘liga «beshik ketdi» deyman, buning yigiti Ashxobodda sallotboshi deb maqtanib qo‘yaman», – debdi, daromad keltirib. Kampir buni menga og‘zining tanobi qochib, iljayib gapirganda, men: «Qizi hali yosh, shoshmasa ham bo‘ladi. Menga qarasa men hali uch-to‘rt yilsiz uylana olmayman. Hali harbiy xizmatim tamom bo‘lgani yo‘q, undan keyin yana bir-ikki yil o‘qimoqchiman», – deb javob berdim.

Kampir ham:

– Ha, aylanay bolam, hali ham ertaga to‘y bo‘lsin deyayotgani yo‘q, aytganingdek, qizi ham yosh, shunchaki daromad qilib qo‘yyapti-da, bolam, – dedi.

Toshkentda turgan uch-to‘rt kunda o‘rtoqlarimni sog‘inib, yuragim urar edi. O‘zimning sevimli polkimni zoriqib-zoriqib sog‘inar edim. Shuning uchun ham ta‘tilni tamom qilmay tezdin qaytib ketdim.

Ikkinchi yil – taktikaga asoslangan o‘qish bo‘lsin, umumiy ma‘lumot bo‘lsin – juda jiddiy ketdi. Men, ayniqsa, harbiy bilimlar bilan birlikda chala qolgan o‘rta maktabimni bitirishga urinar edim. Hatto yil o‘rtasiga borib, bo‘lim komandiri qilib ko‘tarildim. Onamdan kelgan xatlarning mazmuniga qaraganda, kampir ham endi meni «o‘limga ketgan» sallot deb o‘ylamas edi... U: «Aylanay bolam, yaxshi o‘qigin, yaxshi mashq qilgin, sayoq bo‘lmagin, yolg‘izgina o‘g‘lingni yodingdan chiqarmagin», – deb nasihatlar qilib yozar edi.

Albatta, o'g'lim Yodgorni, ham u bilan bog'langan voqealarni hech qachon yodimdan chiqarmayman. Bilmadim, taqdir uning va mening peshonamga nimalar yozganikin?

Asosan o'ylaganda «taqdir» degan so'z kishilarni yaratmaydi, balki kishilar taqdirni yaratadi. Men o'zimga ham, Yodgorga ham juda yorug' kelajak, porloq taqdir yaratishga harakat qilmoqdaman. Bu to'g'ridan kampir tinch bo'lishi mumkin.

Ish bilan o'tgan umr juda qisqa tuyuladi. Erta bilan vaqtli mashqqa chiqamiz, ortiqcha, turmushga aloqasiz xayollarni o'ylashga qo'l ham tegmaydi. Kecha bilan o'zimni yana dars tayyorlab o'tirgan holda ko'rib qolaman. Turib-turib o'zimga ishonmayman. Shu menmi? Kechagina dunyoning ishqini, zavqini – sayroqi bedana, xrom etik, beqasam to'n, yaxshi qo'lbola musallasdan iborat, deb yurgan oddiy chapani – shu menmi? Ammo bugun mening butun zavqim o'zgarib ketgan. Mening ishqim, muhabbatim o'zining mazmunini o'zgartgan. Men endi Vatanimning ishqini bilan yonaman. Shu Vatanimning va meni tarbiya qilayotgan jamiyatning yaxshi o'g'li bo'lgim keladi va bo'laman ham.

Yigirma besh yoshimning ko'klami. Olam chamanlarga burkangan, dunyo lolalardan, g'unchalardan iboratga o'xshaydi. Hamma jahon menga kulib qaraydi. Qo'limni peshonamga qo'yib, uzoqlarga qarayman, oyoq ostimda baxmallarga burkanib yotgan ulug' Vatan; uzoq-uzoqlarda uning baxt-saodatli qishloqlari – shularning hammasi go'yo menga botirlik ishqini baxsh etib, mendan xizmat kutib turganday bo'ladilar. Yigirma besh yoshni nima deb atasam ekan? Agar tabiatning

ixtiyori mening qo'limda bo'lsa edi, yana bir necha yillar shu yoshimda to'xtab turar edim.

Ey, meni tarbiyalab o'stirgan, dunyoga kulib qarashga o'rgatgan, ikkinchi onam bo'lgan Qizil qo'shin, nimaga mening yigit umrim shuncha qisqa qo'yildi? Ikki yil tez o'tib ketdi?

Mana, tez orada davomli ta'tilga ham chiqamiz. Lekin men yana ko'ngilli bo'lib qolmoqchiman. O'qishlar juda qizg'in bormoqda. Ko'pchilik fanlardan «a'lo» darajaga ega bo'lsam ham, nima uchundir... ona tilidan bo'shroqman. Muallimlarim meni uyaltirib qo'yadilar... Xayr, endi bir fan uchun «past» baho bermaslar.

Biz bilan bitiruvchi yigitlarning ko'plari «a'lo» darajada oldilar. Komandirinning menga mehribonchiligi ayniqsa yaxshi. Ba'zida:

– O'rtoq komandir, – deyman, – agar mumkin bo'lsa, meni yana ko'ngillilar qatori harbiy xizmatga qoldirsangiz, – deyman. U iljayib, yelkamga qoqib, erkalab qo'yadi.

– Seningto'g'ringdamening fikrim boshqacharoq, – deydi, – kerakli joylar bilan so'zlashib qo'ydim. Seni majburiy xizmatning tugagandan keyin, albatta endi istasang, Sankt-Peterburgga yubormoqchimiz. Harbiy akademiya qoshidagi tibbiyot fakultetiga kirib o'qiysan. Agar u yerda ham o'zingni shu mahalgacha tutganingdek faol, jiddiy, o'z vazifasini anglaydigan bo'lib tuta olsang, to'rt yilda yaxshi harbiy doktor bo'lib yetishasan.

Bu gaplarni eshitib, juda ham quvonib ketaman. Ko'z oldimda yaqin baxtli kelajak porlaganday bo'ladi. O'rtoq komandirning qo'lini mahkam siqib, unga minnatdorchiligimni bildiraman.

Haqiqatan ham, o'ртоq komandir menga bergan so'zida turdi. Ham harbiy ta'limdan, ham boshqa fanlardan «a'lo» darajada imtihon berdim. Ta'tilni oldim.

Maxsus komissiyadan o'tib, Akademiyaga yo'llanma ham oldim. Quvonchim olamga sig'maydi, ikki yil bo'yi aka-ukaday bo'lib qolgan o'ртоqlarim bilan ajralish juda qiyin.

Komsomol yacheykasidan kirib kartochkalarimni oldim. Ta'tilga ketuvchilar uchun maxsus chaqirilgan kechada o'ртоqlar bilan, muallimlar bilan, bizni tarbiya qilgan komandirlar bilan issiq-issiq quchoqlashdik, o'pishdik, xayrlashdik. Men, ayniqsa, muallimim bo'lish bilan birlikda eng yaqin birodarim bo'lgan komandirimga so'nggi chestimni berdim:

– O'ртоq komandir, sizning shogirdingiz butun umrida o'z Vataniga sodiq qoladi. Uni har qanday ichki va tashqi dushmandan mudofaa qilishda botir qizil askar deb o'zini his qiladi. U Vatanning, mamlakatning obodonligini va hurmatini saqlashga postda turgan oddiy askarday doim tayyor!

Meni tarbiyalab o'stirgan Qizil qo'shin mendan harbiy doktor bo'lishlikni talab qilgan ekan, men tez fursatda bu vazifani «a'lo» darajada bajaraman.

Toshkentda do'stlarim, o'ртоqlarim, aka-ukalarim – hammalari ham juda hurmat bilan qarshi oldilar.

Yodgor bo'lsa yaqindagina qizamiqdan qutulib olibdi, meni tashvishlanmasin deb bu to'g'rida yozmagan ekanlar. Yarim-yorti tili ham chiqib qolibdi. Chunonchi, «peshona» deb aytolmaydi-da, «peshana» deydi: «r»ni hech ham aytolmaydi,

«boraman» deb aytgin desam, «boyaman», deydi; «patron» deb aytgin desam «patyon», deydi; «aeroplan» degin desam, «ayupyan» deydi. Kulishamiz. Mening harbiy kiyimim, yulduzlik shapkam Yodgorni juda qiziqirdi. Shapkamni kiyib oladi-da, ko'ziga tushib ketsa ham buvisiga chopib boradi.

– Buvi-buvi, men dada bo'ldim, – deydi.

Ishqilib, bolalik uyda g'iybat yo'q.

Mening askariy xizmatni tamom qilib kelganimni eshitgan kampir orqavoratdan to'yni tezlatish harakatiga tushib qopti. «Yosh bo'lsa ham mayli, o'zi durkungina, o'zim katta qilib olarman, men bundan ham yosh tushgan edim, nikoh pattasini ola olsa bas», deyar emish.

Men Sankt-Peterburgga ketishimni hali onamga aytmagan edim. Bu to'g'rida opamga aytdim. «Kampirga aytib qo'ying, to'ydan ilgari nog'ora qoqib yurmasin. Men askariy xizmatdan bo'shagan bo'lsam ham, o'qishim tamom bo'lgan emas. Hali uch-to'rt yil o'qishim bor. O'qishni tamom qilganimdan keyin bir gap bo'lar, shuni tushuntirib qo'ying», – dedim. Shu bilan bu masala hal bo'ldi.

O'qish birinchi sentyabrdan boshlanadi. Ikki yarim oylik umrni bekorga o'tkazish maslahat emas edi. Toshkent universitetining tibbiyot fakultetiga borib, yangi kiruvchilardan talab qilinadigan ma'lumot darajasini bilib oldim. Ham shunga qarab Sankt-Peterburgga tayyorlana boshladim.

Kechki paytlar bo'lsa Yodgorni ko'tarib olaman. Parklarga borib, sirk'larga kiramiz. Aylanma ot o'yinida Yodgorni otga mindirib aylantiraman. Quvnoq, baxtli, saodatli umr juda sekin o'tib turadi. Yodgor yangi kelgan kunlarimda biroz

tortinib turgan bo'lsa ham, keyingi kunlarda juda inoqlashib ketdi. Mendan bir qarich ham ajragisi kelmaydi. Biror soat ko'ziga ko'rinmay qolsam: «Dadam ani?» deb janjal qilar emish. Bolani otaga bunchalik ham o'rgatish yaxshi emas. Chunki men Sankt-Peterburgga ketganimda ichikib qolishi mumkin. Kampirning fikri ham shu.

Daqiqalari soatday, soatlari kunday uzun ko'ringan, qachon o'sha kunlar bo'lar ekan, deb sog'ingan, yurak urib kutgan vaqtlar ham yaqinlashdi. Yigirmanchi avgustda, albatta, Sankt-Peterburgda bo'lishim kerak. Bugun bo'lsa o'ninchi avgust. Indinga jo'nayman. Egachi-singillarim, akam keldi. Ularning bola-chaqalari kelishdi.

Men shunda bildim: agar kampirdan tarqalgan bolalari, nabiralari hammasi bir uyga yig'lsa, o'zimiz ham salkam bir mahalladek oila bo'lar ekanmiz. Uyimiz to'ydagiday bo'lib ketdi. Kampir egachi-singlim bilan birga kuyunib-suyunib bo'g'irsoqlarmi, patirlarmi-ye, cho'zma-chalpaklarmi-ye pishirmoqda, menga yo'l oziqlari tayyorlamoqda edi. Hammalari meni kuzatish taraddudida. Yodgor bo'lsa, kampirning boshqa nabiralari bilan o'ynab yuradi. Hammalari ham uni ozor bermasdan o'ynatadilar, erkalaydilar, go'yo shu bilan mening ko'nglimni olmoqchi bo'ladilar. Akam Yodgorni erkalab turib:

– O'g'ling o'zingdan ham o'tkir chiqadi-da! Qurmagurning ko'kragini qara, xuddi Hojimuqonning ko'kragiga o'xshaydi, boldirini qara! – desa, kampir:

– Hap ko'zingga, qo'y bolam, unaqa dema, bola degan guldan ham nozik bo'ladi, – deb qo'yadi. Gapga kelinoyim aralashadi:

– O‘zi ham xuddi quyib qo‘ygandek o‘zingizga o‘xshaydi. Bir tuki o‘zga emas, voy xudo-ey, bola degan ham otasiga shunchalik o‘xshaydimi? – deydi. Ichimda kulib qo‘yaman.

Bundan ortiq oila muhabbatiga ijozat yo‘q edi.

Men ketishga majbur edim. Meni vokzalgacha akam, o‘rtoqlarim kuzatib chiqdilar. Akamning qo‘lida Yodgor, hammalari menga muvaffaqiyat tilaydilar. Borgan zamonim sog‘-salomatligim, imtihondan qanday o‘tganligim to‘g‘risida yozib yuborishni so‘raydilar. Men ham ularning xat yozib turishlarini so‘rayman. Akam juda mehribon bo‘lib ketgan:

– Bir narsaga muhtoj bo‘lsang, darrov xat yoz. O‘quvchilik, qiynalishing mumkin, qo‘limdan kelgan yordamni ayamayman. Undan keyin, kampirlardan xotirjam bo‘l, – dedi.

Men poyezd derazasidan qarab turaman. Yodgor menga talpinadi. Qo‘limga oldim. Qo‘zg‘alishga qo‘ng‘iroq allaqachon bo‘lgan. Yodgorning har ikki yuzidan o‘pdim. Yana akamga qaytarib berdim. Yodgor yig‘lab qoldi. Poyezd qo‘zg‘alib ketdi. Men ham haligacha o‘zimda tajriba qilib ko‘rmagan, bir yurak ezilish, butun a‘zoni jimirlatib keladigan qandaydir bir ichki hissiyot bilan beixtiyor ko‘zimga yosh oldim.

– Xayr, xayr...

Poyezd ketib boradi. «Imtihondan qanday o‘tar ekanman?» degan fikr bilan yuragim urib qo‘yadi. Haligacha o‘qigan darslarimni ichdan takrorlab, o‘z-o‘zimni imtihon qilib ko‘raman.

Uzundan uzoq qozoq cho‘llarini bosib o‘tib ketdik.

Orenburg chegaralari ham bosib o'tildi. Mana endi Samara viloyatiga qarashli yerlar, muttasil quyuc yashil o'rmonlar, poyonsiz g'allakorliklar, yo'l-yo'lakay katta-katta zavod-fabrikalar tutun burqitgan halqumlarini cho'zib qoladilar. Men o'z umrimda bunday katta safarga birinchi marta chiqqanim. O'h-ho', bizning Vatanimiz hali shunaqa kattami?

Shular axir hammasi ulug' Vatanning ayrilmas bo'laklari. Men esa – shu Vatanning bitta o'g'liman... Quvonchim ichimga sig'maydi. Diviziyada o'rgangan ashulalarni dimog'imda o'zim eshitarlik qilib kuylab qo'yaman.

Men bilan hamroh bo'lib, Moskva aviatsiya maktabining talabasi, bir qozoq bola ham borar edi. U ta'tilida Qizil O'rdaga kelgan ekan. Vatanimizning kengligi, kattaligi, obodligi to'g'risida so'zlab ketdi.

– O'rtoq, – dedi, – siz qizil askarsiz. Agar men-ga o'xshagan qizil aviatsiyachi bo'lsangiz edi, Vatanimizning qanchalik kattaligini yana yaxshiroq ko'rgan bo'lar edingiz. Axir Tinch okeandan tortib Qora dengizgacha, Shimoliy qutbdan tortib Afg'oniston chegarasigacha – hammasi bizning baxtli Vatanimiz. Bizda nima yo'q deysiz? Hamma narsa bor. Agar aeroplanga tushib, uzoqlarga uchib ket-sangiz, Vatanimizning go'zal shaharlari, baxmal bog'lari, yam-yashil o'rmonlari, paxtakor dalalari, Donbassi, Urali, Sibiri – hammasini yaqqol ko'rasiz – ana shunda bilasiz!

Bu talaba juda ochiq ko'ngilli yigit ekan, u o'z turmushidan, o'qishlarining borishidan va boshqalardan so'zlar edi. Hatto u meni doktor bo'lishdan aynitib, aviatsiya maktabiga kirishga

unday boshladi. Men unga javob beraman: «To'g'ri, aviatsiya ham juda qiziqarli ilm, lekin doktor bo'lishga ko'proq havasim bor. Undan tashqari, men doktor bo'lishni o'z komandirimga, besh yuzga yaqin yigitlar oldida va'da berganman, – deyman va uning yelkasiga qoqib qo'yaman. – Ey o'rtoq, – deyman, – sen bilan men – hali yosh yigitlarmiz, o'ttiz yoshgacha bir emas, ikki fakultetni tamom qilishmi? Agar to'rt yil jiddiy o'qisam, doktor bo'laman. Yana boshqa fakultetda, masalan, aviatsion injenerlikka yana to'rt yil o'qish sen bilan menga qiyin deb o'ylaysanmi?»

U bilan o'tgan to'rt kunlik umr juda quvnoq o'tdi. Bir-birimiz bilan juda eski birodarlarday suhbatlashdik. U menga manzil berdi. Men uning manziliga xat yozib, o'zimning manzilimni ma'lum qiladigan bo'ldim, Moskvada u bilan ajraldik.

Sankt-Peterburgga yaqinlashgan sari yuragim kaptarbachchaday tipirchilaydi. Yana bir necha quyuq uzun o'rmonlarni kesib o'tgach, Sankt-Peterburg shahri ham ko'rina boshladi.

Nihoyat, bir talay zoriqishlardan keyin poezdimiz kelib to'xtadi. Yuklarimni ko'tarib vagondan tushdim. Qo'limdagi manzilga ko'ra harbiy akademiyaning qidirib topdim. U yerda meni juda yaxshi qarshi oldilar, turli mamlakatlaridan kelgan mening singari imtihonga tayyorlanmoqda bo'lgan talabalar bilan tanisha boshladim.

Imtihon kunlari yetib keldi. Ish – haligacha mening qo'rqib yurganimday bo'ldi. Asosiy fanlarning hammasidan «a'lo» va «yaxshi» darajalar bilan imtihon bergan bo'lsam ham, ruschadan bo'shligim yaqqol sezilib turar edi. Lekin imtihon

komissiyasi tarjimayi holimda ko'rsatilgan asosiy faktlarni e'tiborga olib, birinchi yildayoq rus tilini asosan egallashimni shart qilib, harbiy akademiya qoshidagi tibbiyot fakultetining birinchi kursiga qabul qildi. Quvonchim haddan ziyoda.

Mana, darslar ham boshlanib ketdi.

Men dunyoda harbiy akademiya dan olgan birinchi dars soatimday lazzatli, shirin umrni eslay olmayman. Axir, o'rtoqlar, o'zingiz o'ylangiz, bundan ikki yarim yilgina ilgari hamma narsadan bexabar, bog' ko'chalarda yallasini tortib yurgan chapani yigit, bugun harbiy akademiyaning tibbiyot fakultetida professorlardan ma'ruza tinglab o'tiradi!

Darslar kundan kun og'irlashib, qizib bormoqda. Hattoki bulturidan boshlab yoza boshlagan xotira daftirimni ham yozishga vaqtim yetmaydi. Toshkentdan keladigan xat-xabarlarining ham ko'piga javob yozolmayman.

To'g'ri, endi har qanday bo'lmaganda ham, sabr, qanoat, jiddiyat, sabot kerak.

Bo'sh qolgan vaqtlarimda ko'proq rus tilini o'rganishga harakat qilaman. Bizning yotoqxonamizdagi talabalarning ko'pchiligi turli millatlardan bo'lgani uchun ularning ichida ham mening singari ruschaga no'noqlari ko'p. Bir-birimizga yordamlashamiz. Har holda, ko'p umrimni rus talabalari bilan suhbatda o'tkazishga urinaman. Umuman aytganda, ma'ruzalarning hammasini yaxshi tushunib boraman, so'zlashda ham unchalik qiynalmaydigan bo'lib qoldim. Lekin yozuvda imlo xatolarim ko'p.

Yarim yillik imtihonni yaxshi topshirdim. Imtihon so'ngidan keladigan o'n to'rt kunlik qishki ta'til vaqtida haligacha javob yozilmagan bir necha xatlarga javob yozdim. Bu xatlarning ichida, ayniqsa, meni juda ham taajjubga qo'yadigani – ammamning qizi Saodatning xati edi. Men hayron qolaman. Bu xatni yozishga uni nima majbur qilgan ekan? U bilan meni, bir-birimizga onalarimiz unashtirib qo'yishgan deb eshitganman, to'g'ri, lekin men Yodgorni ko'tarib kelgandan keyin ammam uni menga bermaydigan bo'lgan edi. Buni ham bilaman. Haligacha Saodat bilan betma-bet uchrashib, har ikkimizning turmushimiz to'g'risida, yoinki bir-birovimizga uylanish to'g'risida biror og'iz suhbatimiz bo'lgan emas. Xo'sh, u endi qanday jur'at bilan menga xat yozadi? To'g'ri, u biz unashtirilgan vaqtda yosh edi. Men Yodgorni olib kelganda endigina o'n uch yoshga kirgan edi. Hozir u o'n olti yoshga to'lib qoldi. Bo'yi yetib qoldi, deb hisoblash mumkin. Xo'sh, bu xat qanday xat bo'ldi? U meni sevarmikan-a? Men bo'lsam, unga oddiy ko'z bilan, sovuqqonlik bilan qarayman. Hali «uni yaxshi ko'rasanmi?» deb o'z yuragimdan so'rab ham ko'rganim yo'q.

Saodat shunday yozgan edi:

«Jo'ra aka! Salom.

O'qishingizga muvaffaqiyat tilayman. Imtihondan qanday o'tganingiz, darslaringizning borishi, sog'lig'ingiz to'g'risida bilishga qiziqaman. Sizga bir yangi xabar: o'zingizga ma'lum, men boshlang'ich maktabni bitirgandan keyin ota-onam o'qishimni davom ettirishimga rozilik bermay, uyga berkitib qo'ygan edilar. Bu yil nima uchundir, yo menga

rahmlari keldimi; yo o'ртоqlarimning iltimoslarini qabul qildilarmi, o'qishimga ijozat berdilar.

Pedtexnikumning birinchi kursiga imtihon berib kirdim. Hozir o'qimoqdaman. Darslarim juda qiyin bo'lishiga qaramasdan (o'zimni maqtaganday bo'lmasin), ko'pchilik fanlardan «a'lo» olib o'qimoqdaman.

Tunov kuni sizdan xat-xabar bormikin, bir bilib kelay deb xolamlarning oldilariga kirgan edim, o'g'lingiz Yodgor do'mboqqina bo'lib o'ynab yurgan ekan, juda ham sevimli bo'пти-da. Ko'tarib, bag'ringa bosib, ancha o'ynatib yurdi. Agar qimmatli vaqtingizni ayamasangiz, bir enlikkina xat yozsangiz, boshim osmonga yetar edi.

Sizga hurmat bilan:

Saodat».

Xo'sh, bu xatga nima deb javob yozish kerak?

Saodatning o'zi yomon qiz emas. O'qishga kirgani yana yaxshi bo'libdi. Bu galcha men uni sinab ko'raman. Rasmini so'rasammikin? Yo'q, bu juda ko'p bo'lib ketadi, uni cho'chitib qo'yishim mumkin.

Men undan bitta do'ppi so'rayman. Xat yozdim.

«Saodat!

Mendan ko'pdan ko'p salom. Sog'man, sog'liqlaringni tilayman. O'qishga kirganingni eshitib, juda xursand bo'ldim. Kelajakda baxtli bo'lmoqni istagan har bir qiz o'qishi kerak. Mendan so'rasang: imtihonni yaxshi topshirdim. Men ham, (maqtanmay) birdan oldin, birdan keyin darsimni olib borayotirman.

Saodat! Bilmadim, vaqting bo'larmikan, bizning hovliga borsang-da, xolangga aytsang, agar

mumkin bo'lsa, birorta do'ppi tikib yuborsalar, chunki ba'zan, bayram kunlarida milliy kiyim kiyib yurgan talabalarni ko'rib, havasim keladi. Men ham hech bo'lmasa, ba'zi-ba'zida do'ppi kiyib yurmoqchi bo'laman.

*Mendan hammaga salom ayt!
Hurmat bilan: Jo'ra».*

Men shundan ortiqcha boshqa xayollarga bori-shim mumkin emas edi. Chunki birinchi kursdaman. Hozirdan boshlab Saodat va boshqalar to'g'risida o'ylay boshlasam, darsimga xalal yetishi mumkin.

Yana o'qishlar boshlanib ketdi. Yana o'sha jiddiy umr. Erta bilan turib, kechki soat birgacha talabalik hayoti.

May oylari keldi. Butun talabalar kechani kunduzga ulab, yillik imtihonga tayyorlanmoqdalar. Men ham shunday.

Shunday jiddiy kunlarning birida pochtdan kichkinagina posilka oldim. Ochib qaradim: qavatma-qavat turli ipaklar bilan bog'langan qog'oz. Qog'oz ichini sekin ochib qarasam, bitta yashil ipak tagdo'zi do'ppi, orasidan bitta kichkinagina shohi ro'molcha chiqdi. Shohi ro'molchanning bir chekkasida turli ipaklardan nozik, juda ham san'atkorona qilib chiroyli kapalak va qizil gul g'unchasining rasmi tushirilgan. Uning orasida kichkina maktubcha. Xatni ochib o'qidim. Yana Saodat yozar edi:

«Qadrli Jo'ra aka!

Tuganmas salom. Afv etingiz, xolamdan so'rab yuborgan narsangizni o'z vaqtida yubora olmadim. Sizdan jindek xafa ham bo'ldim. Lekin bilib

qo'yingizki, do'ppini tikish degan so'z u – yoshlarning ishi. Bechora xolam qarigan chog'ida hamma ish qolib, sizga do'ppi tikib yursalar uyat bo'lar dedim-da, o'zim tika boshladim. Ma'lumingizki, men ham talabaman. O'qishlar juda qizg'in borayotganligidan tezroq tikib bitirishga vaqt topolmadim. Ta'tillar ham yaqinlashib qoldi. Tunov kuni xolamlarning oldilariga yana borib, «men Jo'ra akamlarga xat yozmoqchiman, gap-mapingiz bormi, qo'shib yuboray», dedim. Xolam juda sevindilar. Ayniqsa, Yodgoringiz juda sog'ingan ko'rinadi. «Dadang ta'til vaqtida keladilar» deb uni yupatgan bo'ldim.

Aytgandek, siz uchun yana bitta yangilik: yaqinda men komsomolga qabul qilindim.

Sizga hammadan salom.

Xatingizni kutib: Saodat».

Masala menga bir qadar ravshan. Ayniqsa, shohi ro'molchanning bir chekkasiga tikilgan g'uncha bilan kapalakning surati meni allaqanday xayollarga olib boradi. Allanarsalardan xabar berganday bo'ladi.

Ajabo, chindan ham Saodat meni sevadimi? Men-chi?

Yo'q, hali buni o'zimda his qilib ko'ra olganim yo'q. Yaxshisi, bunday xayollarni unutish kerak. Lekin qiz bolaning ko'nglini cho'ktirmaslik ham lozim. Qanday bo'lsa ham bir javob yozmoqchi bo'ldim. Uning do'ppisiga qarshi men ham biror narsa sovg'a qilib yuborishim mumkin. Unda yana uni allanarsalardan ishorat berganday qilib bog'lab qo'ymasmikanman? Yuborganda ham nima yuborish kerak? Yaxshisi, hech nima yubormayman. Yaxshilab bitta xat yozaman. Shuning o'zi bas.

Xat yozdim. Xat o'tgan galdagi singari oddiy. Bir akaning singilga yozadigan xati edi. Do'ppi uchun rahmat aytdim. Bu yil ta'til vaqtida bora olmasligimni bildirdim. O'zim ham qarindosh-urug'larni, ayniqsa, Yodgorni sog'inganligimni aytdim. So'z oxirida tez-tez xat yozib turishini iltimos qildim.

Imtihon kunlari yetib keldi. Ruscham bir qadar tuzalib qolgan. Lekin bu yerda ikkinchi dard chiqib qoldi. Men hozir buni yashirmasdan aytaveraman. Anatomiyaning qanoatlanurlik imtihon berolmadim. Shuning uchun ta'til vaqtida Toshkentga borishni yig'ishtirib qo'yib, akademiyaning dachasiga chiqib, o'rtoqlar yordami bilan tayyorlana boshladim.

Lekin chinini aytish kerak, Yodgorni juda-juda sog'inar edim. Hech kutmaganda iyun oxirida akamdan yuz so'm pul perevod kelib qoldi. Perevod bilan kelgan xatida, akam go'yo mendan uzr so'ragan bo'libdi. «Kechirasan, – deпти, – bolachaqam ko'p, ko'proq yubora olmadim. Har holda, talaba hayoti, birorta kerak-yarog'ingga yarab qolar, oz bo'lsa ham ko'pning o'rnida ko'rasan», – deпти. Ham xatida: «Ammalaring ham shaxtidan tushgan, «begonaga beradigan qizimiz yo'q: «Saodat Jo'raniki», deydigan bo'lib qolishdi. Bu tomondan ham tinchlanishing mumkin», – deпти. Xullasi kalom, oilaviy gaplar...

Demak, Saodatning do'ppisi, ro'molchasi va ro'moldagi g'uncha bilan kapalak surati – hammasi ham bekorchi narsalar emas. Masala menga oydinlashdi. Yaxshi ham bu yil ta'tilga bormaganim. Nima qilganda hamki yigitchilik, yoshlik, biror

sabab bilan bogʻlanib qolishim mumkin. Yoʻq, har qancha ogʻir boʻlsa ham, garchand Saodat meni yaxshi koʻrib, men uni yaxshi koʻrsam ham chidayman. Oʻqishni tugatgunimcha chidayman.

Dachadalogimda boʻsh chiqqan darsim birgina anatomiya boʻlgani uchun anchagina boʻsh vaqtlarim boʻlar edi. Shunda shaharga tushib aylanib, tomosha qilib yuraman. Akamdan kelgan yuz soʻm menga tamom ortiqcha boʻlganligidan unga Yodgorga atab kiyim-boshlar oldim. Bu kiyim-boshlarni yangi oldirgan katta suratim bilan qoʻshib hovliga yubordim.

Yodgorga yuborgan joʻnatmam ham rasmimdan keyin oradan bir oylar oʻtgach, Saodatdan xat oldim. Saodat bu safar nima desam ekan-a, yurak yutib yuborgan boʻlsa kerak, xati kinoyalar bilan toʻlib yotar edi. U yozar edi:

«Sevimli Joʻra aka!

Yodgorga atab yuborgan rasmingizni xolam uyda chetlariga gullar taqib devorga osib qoʻyibdilar. Yodgor har kuni «dadam» deb talpinganda koʻrsatar ekanlar. Bir nafas termilib oʻtirgandan keyin sogʻingani qonib, yana olib qoʻyar ekanlar. Men borib: «Qani, Yodgor, dadangning suratini men ham koʻray», desam, shiringina tilchasi bilan: «Qoʻyib qoʻying, tegmang, bu – mening dadam», deb meni biylatmadi. «Axir, bu sening dadang boʻlsa, mening Joʻra akamlar-ku», desam, «ha, mayli», deb qoʻlimga berdi. Shunda sizning suratingizga qarab turib oʻyladim. Bu suratni olgan suratkash bir nusxa olgan ekan-da, tanish-bilishlariga ham berar, deb bir-ikkita olmagan ekan-da, bizga ham yuborsangiz, oʻzingizdan ham yaxshiroq qilib saqlar

edik. Arzimabmiz-da! Mana siz yubormasangiz men yuboray dedim-da, Yodgor bilan birga oldirgan rasmimni yubordim.

Suratkashdan xafa bo'lmang. «Qozonda bori cho'michga chiqadi», deganday borini olibdi.

Darvoqe, do'ppi boshingizga loyiq keldimi?

Jo'ra aka! Agar sizga malol kelmasa, bitta movut beretka olib yuborsangiz, chunki Toshkent qizlarining hammasiga beretka kiyish rasm bo'lib ketgan.

Sizga tuganmas salom bilan, sizni sog'inib:

Saodat.

Aytganday, sizga rasm yuborganimni Toshkentdagilar bila ko'rmasinlar».

Xat, ayniqsa, rasm yuragimga o't yoqdi. Ajabo, shu o'zimizning Saodatmi? Qizi tushmagur ancha yetilib qoptiya! Rasmning yarim diydor ekanligiga endi ishondim. Saodatning qora ko'zlari meni ishq musobaqasiga chaqirganday, yarim tabassumda turgan lablari menga allanimalar deganday bo'lar edi. Bo'liq, toza, oq yuzlariga to'zg'ib tushgan parishon sochlari mening yuragimni o'z zanjirlariga bog'lab olmoq uchun tayyor turganday sezilardi.

Ishon, Saodat, ishon! Men seni sevaman, shu qora jingalak kipriklaringga butun hayotimda yosh ilintirmayman.

Qiz o'z latofati bilan meni ishqqa chaqirar edi. U g'olib keldi.

Menda Saodatga chin muhabbat boshlandi. Biroq, o'qish mavsumlari borgan sari yaqinlashmoqda bo'lgani uchun, muhabbat mojarolari bilan bog'lanib qolish dars uchun, ancha xavfli bo'lishi mumkin edi. Shuning uchun Saodatga bu mavsumning so'nggi xatini yozmoqchi bo'ldim.

Ham birdan bir iltimosi bo'lgan beretkani qo'shib yubormoqchi bo'ldim. Shahar borib so'nggi modadagi bir beretkani oldim. Unga o'z ishqimdan xiylagina ochiq ishoratlar, ishonchlar beradigan bir xat yozdim. Xat ichida rasm bilan, o'qish yaqinlashib qolganidan juda vaqtim ozligini, bu xatdan so'ng yaqin orada xat yoza olmasligimni bildirdim. Bir chekkasi sinoq, bir chekkasi Yodgordan ham, kampirdan ham xabar olib turishini iltimos qildim. Bu bilan bizning yangi boshlangan «roman»imizning birinchi bobi o'qilib bo'ldi. Kelajak baxtli bobiga – kelgusi yilning ta'tili muddatigacha «kanikul» berildi.

Ta'til vaqtida borolmaganim uchun kampir biroz ranjigan bo'libdi. O'g'lim ham betoblanib olgan emish. Qumri to'qimachilik kombinatining FZUsiga o'qishga kiribdi. Uni yotoq ham stipendiya bilan ta'minlabdilar. Abdug'ani bo'lsa, hali boshlang'ich maktabni tugatmagani uchun kampirning yonida ekan. Akamdan kelgan bir xatda: «Kampir, Abdug'ani va Yodgorlardan xavotir olmasang ham bo'ladi. Ularning maishatidan o'zim xabar olib turibman. Bu tarafdin qiyinchilik yo'q», deyilgan edi. Demak, men juda tinch, hech qanday ortiq tashvishni xayolga olmasdan o'qishim mumkin. Bu shunday ham bo'ldi. Fakultetning ikkinchi kursida ham men a'lochi bo'lib o'qidim. Rus tilida ko'rilgan bulturgi bo'shligim bu yil sezilmadi. Anatomiyani ham yetkazib oldim. Shuning uchun ham ikkinchi yillik imtihonda ko'pchilik fanlardan «a'lo», «yaxshi» imtihon berib, ta'tilni Toshkentda o'tkazmoqchi bo'ldim.

Yil bo'yi turmushimda esdalik daftariga yoziladigan katta hodisalar yuz bermadi. Shuning uchun ham ish bilan, o'qish bilan o'tgan umr mayda to'liqlar bilan oqqan tekis irmoqday o'tib ketdi.

Men ta'til vaqtida Toshkentga borishim to'g'risida uy ichlariga yozgan bo'lsam ham, qay kuni, qay vaqtda borishim to'g'risida ochiq yozmagan edim. Chunki xat yoki telegramma bilan xabar bersam, hoynahoy Saodat kutib olishga chiqadi. U bilan birinchi marta qarindosh-urug'larning oldida uchrashuv menga juda noqulay tuyular edi. To'g'risi, o'ng'aysizlanar edim. Shuning uchun ham stipendiyadan orttirib yurgan pullaringa kampirga, Qumri, Abdug'anilarga, Yodgorga, shular qatori Saodatga ham arzimagan mayda-chuyda sovg'a-salom qilgan bo'ldim-da, iyul o'rtalarida Toshkentga qarab jo'nadim.

Hech kutilmaganda erta bilan choyning ustiga kirib borishim kampir bechorani juda dovdiratib qo'ydi. Sho'rlik ayvondan yo'lakka qarab quchog'ini ochib, hovliqib yugurib kelib, bo'ynimdan quchoqlab oldi. Sevinganidan yig'lab ko'risha boshladi. Yuz-ko'zimni o'par edi. Allanimalar demoqchi bo'lar edi. Lekin tili galdiraklab, aytmoqchi bo'lgan gapini ayolmas edi. Shuncha qariligiga qaramasdan, chamadonlarimni o'zi ko'tarib, ayvonga olib bormoqchi bo'lar edi. Men unga ijozat bermasdan, o'zim olib borib qo'ydim. Hol-ahvol so'rashdik. Ko'zim atrofga javdir-javdir qilar edi. Yodgor ko'rinmas edi.

– Xo'sh, Yodgor qani, oyi?

– Voy, darvoqe, hozir olib chiqaman bolaginangni. Uning katta yigitcha bo'lib, bog'chaga qatnaydigan

bo'lib qolgan. Erta bilan, azonlab o'rnidan turadi, iloji bo'lsa choyni ham ichmasdan bog'chaga qarab chopadi. «Hoy, ko'chada bir nima bosib ketmasin, adashib qolmagin», deb ketidan javrab qolaman. Orqasidan qidirib, kalovlab yuraman. Shuning uchun har kuni erta bilan Abdug'ani maktabga ketishida o'zi qo'yib ketadi. Qaytishda yana o'zi olib keladi.

– Qo'ying, kampir, o'zim olib kelaman, – deganimga ham quloq solmasdan, kampir chiqib ketdi. Oradan o'n daqiqalar o'tganda Yodgorni qo'lidan yetaklab kirib keldi. Egnida bog'cha bergan ko'k xalat. Qo'ltig'ida o'yinchoq avtobuscha, ishonarishonmas g'ildiratib kelar edi. Ayyonda meni ko'rishi bilan hech tortinmasdan o'yinchoqni yerga tashlab, chopqillab kelib «dada!» deb quchog'imga otildi. Bag'rimga bosib, yuz-ko'zlaridan o'pdim. Shunday mahmadona, sersavol bo'libdiki, har narsa uni qiziqtiradi. Bir nafasning ichida mening yangi kelganimni, sog'inganligini ham unutib yubordi-da, savol yomg'irlarini yog'dira boshladi:

– Dada, bu yimadi?

– Tugma, o'g'lim, tugma.

– Yaga yulduzi bor?

– Harbiylarning tugmasi shunaqa bo'ladi.

– Harbiy yima bo'ladi, dada?

– Qizil qo'shinni bilasanmi, o'g'lim?

– Bizayam bog'chada Qizil qo'shin o'ynaymiz.

Men Budyonniy bo'laman.

– Ha, ana shuni bilsang, Qizil qo'shin shunaqa tugma taqadi.

Darrov berib turgan savol esidan chiqdi-da, boshqa savollarga tushib ketdi:

- Qachon keldingiz?
- Hozir keldim, o'g'lim.
- Yimada keldingiz?
- Poyezdda, poyezdni bilasanmi?
- Sharippi dadasi aeroplanda keldi-yu.

Kampir Yodgorni urishadi:

– Judayam ezmachuruk bo'libsanda. Bir nafas men ham gapirishib olay. – Kampirning gapiga quloq solmaydi.

– Dada-chi, dada, men ashula aytishni bilaman.

– Qani, aytib ko'r-chi?

U darrov tizzamdan tushib, o'rnidan turdi-da, ashulasini boshlab ketdi.

– Ana, bilamiz, biz.

– Ha, yasha o'g'lim, oppoq o'g'lim, mulla bo'lib qolibsanku!

– Endi ketib qolmaysizmi?

– Yo'q, endi ketmayman.

– Xayr bo'lmasa, men bog'chamga ketdim.

Orqasidan buvisi javrab qoldi:

– Ko'zingga qarab, chetdan yur. Haptavuz kelayotgan bo'lsa, chetga chiqib turgin, tag'in bosib ketmasin, bolam!

Kampir bilan o'tgan-ketganlarni gapirishib o'tira boshladik... Gap orasida kampir:

– Saodat bolaginam ham vafolikkina qiz: ikki kunning birida, «xola-xola» deb holimdan xabar olib turadi. Nima uchundir, uch kundan beri kelmadi. «Tiq» etsa eshikka qarab o'tirgan edim. Baraka topkurning qo'li gulgina. Bir nafasning ichida hamma ishlarni saranjom qilib berib ketadi. Anov kuni kelib: «Xola, kiringizni yuvib beraymi?» – dedi. – Voy, xolaginang o'rgilsin, omon bo'lsang, bir

kun yuvarsan, dedim-da, unamadim. Hammadan ham Yodgorga mehribonligini aytgin, nax ustida parvona bo'lib o'lib bo'ladi. Yodgor ham unga juda el bo'lib qolgan. Ikki kun kelmasa, «opam kelmadi», deb maktabdan qaytishini poylab o'tiradi.

Mening kelayotganimni bir necha kishilar ko'rgan edi. Ular bilan so'rashib o'tgan edim. Undan tashqari, bir nafas ichida mahallako'y, guzarining hammasiga ovoza bo'lib, bir soat o'tmasdan uyga qarindosh-urug'lar to'lib ketdi. Hali unisi bilan ko'rishish, hali bunisi bilan ko'rishish, rostini aytsam, o'zim ham oiladan xiyla uzoqlashib ketgan ekanman. Shu takalluflardan juda o'ng'aysizlanardim. Nima uchundir ko'zim eshikda: shu kelgan qarindosh-urug'larning ichida allakimni qidirganday bo'laman. Men kutgan birov yo'q. Keling, shuni yashirib o'tiramanmi: Saodatga muntazirman... Bir chekkasi hozir kelmaganiga xursand bo'lib qo'yaman.

Nimaga desangiz, shuncha el-urug'larning orasida u bilan qay xildagina ko'rishish mumkin? Kichkina tabassum, ikki daqiqalik ko'z urishtirib olish, qisqagina eson-sog'liq so'rashish, vassalom...

O'sha kuni kechgacha, umrim kelgan-ketganlarni kuzatish bilan o'tdi. Abdug'ani ham kattagina dastyor bo'lib qolibdi. U bu yil beshinchi sinfda o'qir ekan. Uni kelgan mehmonlardan, kampirdan xoli qilib gapga soldim...

– Saodat opalaringnikiga mening kelganimni xabar qildingmi?

– Boya siz mehmonlar bilan ovora bo'lib turganingizda oyim qo'yarda-qo'ymay yuborgan edilar. Borib, aytib kelganman.

- Saodat opang uyda bor ekanmi?
- Yo‘q, maktabda ekan. Ammamga aytib keldim.
- Pochchang-chi?
- Pochcham uyda ekanlar.

Abdug‘ani bilan suhbatimiz tugamagan ham ediki, eshikdan savat ko‘tarib, terlab-pishib ammamning o‘zi ham kirib keldi. Eshikdanoq javrab kelar edi:

– Voy ammaging bo‘yingga qoqindi bo‘lsin!

Ammam men bilan juda issiq, bag‘rilariga bosib ko‘rishdi. Peshonalarimdan o‘pdi. Meni o‘rtaga olishib, u yoqdan bu yoqdan, ko‘rgan-kechirganlarimdan gapga solishdi. Men o‘zimga juda ham ulug‘vorlik berib, so‘ralgan savollarga kalta-kalta qilib, salobatli javob bermoqdaman. Lekin gap orasida Saodatdan so‘z ochilishini kutaman. Hech bo‘lmasa, nomini eshitish bilan tasalli topmoqchi bo‘laman. Xizmat vaqtini tamomlab, akam ham yetib keldi. U bilan suhbatlashib o‘tirganimizda eshikdan yigitlar chaqirishib qolishdi. Uydagilar bilan suhbatni yig‘ishtirib, o‘rtoqlar oldiga chiqishga majbur bo‘ldim. Yoshlikdan birga o‘sgan Obid, Mansur, Yo‘ldosh va mahallaning boshqa yosh-yalanglari edi. Ular bilan ko‘rishib ketdik. Obid uyiga taklif qilib olib ketdi. O‘tgan-ketganlardan suhbatlashib o‘tirdik. So‘z orasida Obid menga tegajaklik qilib Saodatdan gap ochib qaradi. Bizning Saodat bilan bo‘lgan, hali barg yozmagan – kurtak holidagina bo‘lgan bu muhabbatimiz darrov bunchalik el og‘ziga tushib ketganiga hayron bo‘ldim. Hoynahoy, bu «xolis xizmat» kaminaning kampiri yoki ammamning ichida gap yotmaydigan «devonayi

rostgo'y»ligidan bo'lsa kerak. Undan tashqari, Obid xotin-qizlar texnikumining direktori bo'lgani uchun Saodat to'g'risida ancha ma'lumotlarni olish mumkin edi. Suhbatimiz yarim kechagacha davom qildi. Ular bilan xayrlashib, hovliga kirib yotdim. Charchaganim uchun, ikki yildan buyon unutib yuborganim ona quchog'iday issiq oila o'rnida cho'zilib qattiq uyquga ketdim.

Saodat ertalab ham kelmadi. Mening yuragim juda bezovta bo'lib, hatto undan shubhaga ham tusha boshladim. Bir vaqtda – siyrak xatlashib turaylik, degan mazmunda imo-ishora bilan yozgan xatimdan xafa bo'lmaganmikan, deb o'yladim. Kelib qolsa, gina ham qilmoqchi bo'ldim.

Tag'in o'zimni yupatib, balki keldi-ketdilarining oyog'i tortilishini kutar, balki onasi bu yerda bo'lgani uchun meni kelib ko'rishga iymonar, deb o'ylar edim.

Ertangi choydan keyin ammam ketdi. Ortiq bitta-yarimta kelmaydigan bo'lgandan, birrov shaharni aylanib kelmoqchi bo'ldim. Lekin yuragim «ana Saodat kelmadi, mana Saodat kelmadi», deb talpinar edi.

Toshkent juda o'zgarib ketibdi. Men ko'rmagan yangi binolar, yangi ko'chalar, hatto odamlarning muomalalari ham ancha o'zgarib qolibdi. Aylanib tomosha qilib yurib, soat ikki-uch bo'lib qolganini ham bilmay qolibman. Tezroq hovliga qaytish kerak edi. O'n-o'n beshta bodring, ikkita handalak ko'tarib hovliga qaytib keldim. Kampirning qilib qo'ygan sho'rvasini ichib, yangi gazetalarni o'qib o'tirdim. Ko'zim gazetada, ammo ko'nglim Saodatda: «tiq» etsa eshikka qarayman. Soat besh-oltalarda uzoq

muddat yurak urishlari bilan kutilgan «mehmon» ham kirib keldi. U men haligacha xayolimda suratini chizib yurgan, ko'kragi burma atlas ko'ylakli Saodat emas. Qo'lida kichkina amirkon portfelcha, egnida klyosh qilib tikilgan krepdeshin ko'ylak, boshida men yuborgan beretka, sochlari turmaklangan, o'rta darajadagi yevropalik bir qiz edi. U eshikdan kirib kelishda pastki labini tishlab, juda uyalgansimon kelar edi.

Yuzlari bo'rtib ketgan, issiq kunda uzoq yo'l yurganidanmi yo uyalganidami, lablari, burun uchlari, manglayi mayda ter bilan qoplangan. U ter artish bahonasi bilan ko'zini yashirmoqchi bo'lar edi. Darrov o'rnimdan turdim. Ko'kragimni harbiylarcha maxsus savlat bilan oldinga chiqarib, uning istiqboliga chiqdim. Mahkam qo'lini siqib, ko'zda yashiringan tabassum bilan salomlashdim. U juda uyalib ketgan edi. Shu paytda, qaldirg'ochday «pir» etib uchib ketishga tayyorday ko'rinar edi. Mendan qo'lini bo'shatib, kampir bilan so'rashdi. Kampir darrov o'tqizib, yangi dasturxon qilgan bo'ldi. Biz ikkov bir-birimizga ro'baro' xontaxta oldida o'tirdik. Kampir non ushatib, choy quymoqchi bo'lgan edi, Saodat o'rnidan yarim qo'zg'alib:

– Ovora bo'lmang, xola, choyni men quya qolay, – dedi. Kampir mehribonlik bilan:

– Qo'yaver, xolang aylansin, o'zim quyib beraman. Sen hozir mehmonsan, bolam! Omon bo'lsang, hali quyarsan, – dedi.

Kampirning bu soddagina gapidan orada ivirshivir bir sir o'tganday bo'ldi. Saodat yer ostidan qiya qilib menga qarab qo'ydi. Men ham xuddi shunday qilib qaradim. Har ikkovimizning ko'z

qarashimiz yarim soniya ichi dasturxondagi novvot ustida to'qnashib oldi. Bilinar-bilinmas iljayishib qo'ydik. Saodat yerga qaradi.

Saodat qizlarning butun latofatini egallab olgan. Har bir kichik imo-ishoratsdan muhabbatga taalluqli ma'nolar anglaydigan yetukkina qiz bo'lib qolibdi. Uyda ko'zimga hamma narsa kulib qaraganday ko'rinadi. Hatto hovli sahnlarini bo'ydoq qizlarning bosh qo'ygan yostig'ining hidi qoplab ketganday tuyuladi. Saodat kichkinagana qandni qo'lga ushlab, patnis chetiga sekin-sekin urib yerga qarab o'tirardi. Bu hol mening ham tilimni bog'lab qo'yganday. Oxiri bu qisqa muddatli jimjitlikni kampir buzdi:

– Sizlar bir nafas gaplashib o'tiringlar, bolalarim. Men oshxonadan xabar olay.

Saodat: «Qo'ying, xola, hech narsaning keragi yo'q. Ovora bo'lmang, men hozir ketaman», – desa, kampir: «Nega ketar eding? Jo'ra akang bilan bir nafas gaplashib o'tir, nima, men senga qo'y so'yarmidim? Har kuni o'zimizning qiladigan obi-yovg'onimizda, xolang o'rgilsin», – dedi.

– Shundoq-ku, – dedi Saodat, – sizning oshxona ishlariga kuymalashib yurganingizni ko'rsam, juda achinaman, xola.

Gapga men aralashdim:

– Oyi, bo'lmasa, siz mayda-chuydangizni tayyorlang, men o'zim ham ancha vaqtdan buyon osh qilganim yo'q. Oshni o'zim qilib beray.

– Qo'ying, – dedi Saodat, – shu kiyim-boshingiz bilan qozon-tovoqqa urinmay qo'ya qoling, ha, men-chi?

– Sen kuydirib yuborasan.

– Kuydirsam ham, sizcha kuydirmayman.

Yana bir-birimizga qarashib oldik. Kampirning oshi gap boshlanishiga bahona bo‘ldi. Kampir oshni vaj qilib, bizni yolg‘iz qoldirib, oshxonaga ketdi. Uzilib qolgan gapni qaytadan boshlash uchun so‘z qidirar edim:

– Ta‘til vaqtida nima qilib portfel ko‘tarib yuribsan. Abdug‘anini yuborsam «maktabda» deyishibdi. Sizlarda o‘qish tamom bo‘lgani yo‘qmi hali?

– O‘qish-ku tamom bo‘lgan. Meni qo‘yarda qo‘ymay xotin-qizlar klubida tashkilotchi qilib qo‘yishdi. Umrimda shunaqa ishlarni qilganim yo‘q edi. Bu, xotin-qizlarning boshini bir joyga qovushtirish ham juda qiyin ekan. Ertadan kechgacha shular bilan kuymanaman.

– O‘h-ho‘, juda faol ayol bo‘lib ketibsan-ku! Men bo‘lsam, ikki boshni bir yerga qovushtirolmay hayronman.

Saodat yana kinoya bilan menga qarab qo‘ydi.

– Har bir gapni boshqa yoqqa buraverar ekan-siz-da. Sankt-Peterburgliklar muomalaga usta bo‘ladi, deb eshitar edik. Sizni ham ancha o‘rgatib qo‘yishibdi.

Javob o‘rniga men cho‘ntagimdan Saodatning o‘zi tikib yuborgan shohi ro‘molchani olib, ko‘zimni artmoqchi bo‘ldim, bu bilan go‘yo, «hali ham yonimda saqlab yuribman», degan ishoratni bildirmoqchi edim. Saodat ro‘molchani tanisa ham, o‘zini bilmaslikka soldi.

Shu paytda ko‘chada o‘ynab yurgan Yodgor aravasini yetaklab, alpon-talpon eshikdan kirib kelib qoldi. Men bu yoqda qolib, to‘g‘ri borib Saodatning quchog‘iga otildi. Bola g‘oyat sevingan edi:

– Opa, qachon keldingiz? Nega ertaga kel-madingiz? (kecha demoqchi) – Saodat ham Yodgorni bag‘riga bosib erkalar edi. Men bularning har ikkovining qiliqlarini tomosha qilib turib, kelajak to‘g‘risidagi anchagina xayollarga botib ketdim. «Bolaga shu muhabbat chindanmi, biz uylangandan keyin ham shu muhabbatida davom qilarmikan? Qachon bo‘lsa ham Yodgorning tarixi ochilganda, Saodat bunga qanday qarar ekan, nima deyar ekan?» Ham o‘sha bir vaqtdagi hikoyalarni ustidangina bo‘lsa ham o‘ylab chiqdim. Yodgorning bevafo onasi bilan Saodatni bir-birovlariga husncha taqqoslab ko‘rmoqchi bo‘ldim. Saodat u bevafo xotindan anchagina o‘tkir, aql jihatidan ham undan yuqorilik qiladi. Tasodifni qarang-a, bir xotinning tashlandiq bolasi, bir go‘zal qizning mehribon og‘ushida...

Mening yuzimda ozgina bo‘lsa ham bu xomush xayolkashlikni ko‘rgan Saodat, birdaniga o‘zining mehribonligini tundlikka aylantirdi. Kinoyali ohang bilan:

– Jo‘ra aka, – dedi, – juda xayol surib ketdingiz... olam degan shunaqa bo‘lar ekan, hech istamagan vaqtda kishini bir-birovidan ajratadi, xafa bo‘lmang.

Men seskanib tushdim, hamma xayolni bir chekkaga yig‘ishtirib qo‘yib, jindak iljaydim. So‘zni boshqa yoqqa burmoqchi bo‘ldim. Uning ko‘zlariga zavq bilan termildim-da:

– Saodat, muncha ham yaxshisan! – dedim.

Saodat bir cho‘chib tushganday bo‘ldi.

– Muncha, juda ham maqtagingiz kelib qoldi?
– men qolib, Yodgorga xitob bilan: – Yodgor, dadangning so‘zlarini eshityapsanmi?! – dedi.

Yodgor bahonasida ancha gap aylantirish mumkin edi. Lekin oshxonada kuymanib yurgan kampir, hatto Yodgorni ham bizga xalaqit bermasin dedimi:

– Yodgor, hoy Yodgor, o‘g‘lim, bu yoqqa qara, mana senga jo‘xori kabob qilyapman, – deb aldab chaqirib oldi.

Suhbatimiz boyagiga qaraganda ancha ochilib qolgan. Boshqa taraflardan asta-sekin so‘z ochish mumkin bo‘lar darajaga yetib qolgan edi:

– Saodat, – dedim, – bugun kechqurun bo‘sh-misan?

– Nima qilar edingiz?

– Toshkentning parklarini tomosha qilar edik.

– Siz bilan-a, qiziq bo‘pti-da?

– Ha, nima uyalasanmi, kap-katta qiz-a?

– Dadamning tabiatlarini o‘zingiz bilasiz-ku, ko‘rib qolganday bo‘lsalar, ko‘ring hangomani!

– Sen qiziq ekansan, bugun bo‘lmasa, baribir keyin yuramiz-da...

Saodat «yalt» etib menga qaradi-da, erkanibroq:

– Rostdan-a, sizga buni kim aytdi? – dedi.

– Ko‘zing aytib turibdi.

– Ayniy-ayniy deyapsiz-a, Jo‘ra aka. Xolamga aytaymi?

– Xolang nima qilar edi, qaytaga xursand bo‘ladi, kel, gapni chetga burma, kechqurun bo‘shmisan?

– Ha, bo‘shman, qo‘ying, tag‘in gap-so‘z bo‘lib yurmaylik, uyalaman.

Aldab-suldab, uning noz-firoqlariga quloq solmasdan ko‘ndirdim. Demak, uchrashuvning birinchi bob, Sankt-Peterburgda boshlangan

«roman»ning ikkinchi qismi ham muvaffaqiyatli chiqdi.

Kampir oshni suzib keldi. Birgalashib o'tirib yeya boshladik. Kampir so'z orasida o'zini soddalikka solib, gap aylantirmoqchi bo'lar edi:

– Jo'ravoy, bolaginam, kampirlarning qilgan oshi senga yoqadimi, bizlar shunaqa o'zimizga o'xshagan lanj-u, bo'sh qilib qo'yamiz. Saodat qilganda edi, tasmadakkina qilib pishirar edi.

– Yo'q, xola, – dedi Saodat, – men munaqa shirin qilib pishirolmayman: sabzi-piyozni xo'p yaxshi qovuraman-u, lekin tuzini bilolmayman.

So'z navbati menga kelib qoldi:

– Oshni o'zim qoyil qilaman-da, lekin shunda ham o'tni birov yoqib berib tursa.

– Oh, bolam, – dedi kampir, – to'rt yildan beri masalluqli tayyor oshni pishira olmay-san-ku?..

Bu gapdan Saodat uyalib yerga qaradi: men ichimda: «Obbo kampir tushgur, eski zukkolikdan bittasini ishlatding-a», deb qo'ydim. Yana kampirning o'zi gapni boshqa yoqqa burmoq uchun besh panjasini og'zi-burni aralash surkab o'tirgan Yodgorni koyib ketdi:

– Aylanay bolam, to'kmasdan yegin. Qo'lingni mana bunday qilib, chimchib olgin!

Kampirning pichingi bilinar-bilinmas o'tib ketdi.

Oshdan so'ng, kampir laganni ko'tarib oshxonaga ketdi. Saodat o'rnidan qo'zg'alib ketmoqchi bo'ldi. Kechqurun parkka borish to'g'risida qat'iy va'dasini oldim. Hovlidan birga chiqib ketish unga ham, menga ham biroz o'ng'aysiz edi. Shuning uchun tramvay bekatida uchrashmoqchi bo'ldik.

Saodat bilan ko'pincha birga yuramiz. Hatto bir oyning ichida ikki-uch marta birga parkka boruvimiz hamma uchun ham masalaning ochilib qolishiga sabab bo'lgan edi. Saodatning o'rtoqlari bir-ikki marta unga tegajaklik qilib ko'rgan bo'lsalar ham, bu ish ularning oldida ham oddiy sanalib, hech kim bu to'g'rida gapirmaydigan bo'lib qolgan edi. Bizning ko'pincha birga yuruvimiz Saodatning otasiga ham eshitilibdi. U akam bilan uchrashib: «Endi bo'lar ishning bo'lgani yaxshi, qiz bolaning tuprog'i juda yengil bo'ladi. Jo'rayov bu yil o'qishdan qola qolib, to'yni qilib ketgani ma'qul bo'lar edi, «to'y qachon» deb so'rayverganlaridan juda zerikdim», – degan emish. Akam: «Ha, xo'p, gaplashib ko'rarman», – deb javob beribdi. Men o'qishim tamom bo'lmaguncha to'yni qilmasligimni bir talay uzrlar bilan aytib, tushuntirib qo'yishni so'radim.

Bir kun Saodat menga kelib:

– Jo'ra aka, dadam sizga salom aytib yubordilar. Dam olish kuni kechqurun bir-ikkita o'rtoqlaringiz bilan biznikiga borar emishsiz, mendan boshqa dastyorlari bo'lmagani uchun men o'zim sho'rlik xabar qilib yuribman, – dedi.

– Ha-ha, – deb kuldim, – to'ydan ilgari challarni yer ekanmiz-da.

– Hech hazilkashligingizni qo'ymadingiz-da, sizga bir gapni aytish-u qochish.

Va'da qilingan kuni texnikum mudiri Obid o'rtog'imni olib bordim. Quyuq-suyuq ziyofat juda yaxshi bo'ldi. Lekin Saodat oshxonadan chiqmas edi. Pochcham, ya'ni Saodatning dadasi o'zi xizmat

qilib turar edi. Pochcham, bu gal juda ham yechilib ketib, ammamni chaqirib qoldi:

– Saodat! Saodat! Bu yoqqa qara, mulla Obiddan qochmay qo‘ya qol. Qizimizning domlasidan ham qochasanmi? Saodatingni ham chaqir, o‘zining kunda ko‘rib yurgan domlasi-da! Uyda senlar turib, men xizmat qilib yuraymi! Jo‘ravoy bo‘lsa – o‘zimizniki.

Obid hazillashib qo‘ydi:

– Umar aka, bunday, kampir bilan birga bog‘larga tomoshaga ham tushmaysiz!

Kulishdik.

– Ey uka, – dedi pochcham, – endi bizlarning vaqtimiz o‘tib qoldi. Mana, sizlar yursangiz yarashadi.

Dadasining bu himmati Saodatning kutganiday bo‘lsa kerak, shu gapdan keyin ba‘zi narsalarni dahlizga olib kelib, yarim ko‘rinishlar bilan xizmat qilib turdi. Men bo‘lsam, mumkin qadar eshik tomonga qaramaslikka harakat qilar edim. Sipohgarchilikni qo‘ldan bermas edim. Anchagina u yoq bu yoqdan so‘zlashib o‘tirdik.

Ketar oldimizda Sankt-Peterburgga yuborilgan tagdo‘zi do‘ppining ikkinchi nusxasi ammam tomonidan menga kiygizilib yuborilgan edi.

* * *

Shunday shirin turmush juda tez o‘tib bormoqda. Yaqinda Sankt-Peterburgga qaytib ketaman. Saodat bilan o‘tkazilgan soatlarning qanday tez o‘tib ketganligini bilmayman. Mening ketishga tayyorlana boshlaganligimni ko‘rgan Saodat:

– Ketmang yo meni ham ola keting, – dedi.

Ketadigan kunlarim juda ham aniqlanib qoldi.

Avgustning o'n beshlarida yo'lga tushaman. Shuning uchun ertaga Saodat bilan so'nggi marta tomosha qilmoqchimiz. Ham o'sha yerda men uning chinakam va'dasini olmoqchi bo'laman. Abdug'anidan Saodatga chumchuq tiliday xat yuborib, «xo'p», degan javobni oldim. Ertasiga kech bilan bizning hovliga keldi. Kampir ozgina ovqat qilib qo'ygan edi. Bizning o'zimizga ayrim suzib berdi. Ovqatdan keyin sekin-asta Saodatning yoniga o'tdim. Qo'lini kaftlarim orasiga olib siqdim, ko'zlariga termildim-da:

– Jonim Saodat, – dedim, – bugun-erta men Sankt-Peterburgga qaytib ketaman. Sen ham o'qishingga kirasan, shuning uchun seni chaqirtirgan edim. Sen bilan bizning turmushimiz to'g'risida ochiq fikringni eshitmoqchiman.

– Qanaqa turmush? Nima demoqchi bo'lasiz?

– Ke qo'y, o'zingni soddalikka solma, bilasanki, men seni yaxshi ko'raman, bilamanki, sen ham meni yaxshi ko'rasan.

– Buni sizga kim aytdi?..

– Ha, mayli, qani javob ber-chi, turmushimiz to'g'risida sening qanday fikrlaring bor?

– Sankt-Peterburgda ham pedtexnikum bormi?

– Bor...

– Men borsam olarmikin?

– Olmaydi, ruschani bilmaysan.

– O'rgatmaysizmi?

– Senga bir nima o'rgatib bo'ladimi?..

– Harbiy odam bunaqangi gap qilmaydi, undan ko'ra siz menga komanda bering!

– Xo‘p, yaxshi, komanda beraman. Hozir bo‘l! Ikki yildan keyin to‘yimiz bo‘ladi. Men o‘qishimni bitirib kelaman. Sen ham o‘qishingni bitirib qo‘yishga majbursan. Porloq turmush uchun, chin hayot uchun, yaxshi farzandlarning ota-onasi bo‘lish uchun ilgariga qarab shagom marsh!

Saodat bu gapdan, kampirning eshitib qolishidan uyalishni ham esidan chiqarib, o‘zini to‘xtatolmasdan sharaqlab kulib yubordi... Suhbatimizning bu tomoni jiddiy bordi. Saodat bir nuqtada turib olib, Yodgorning onasi kim ekanligini bilgisi, shu to‘g‘ridagi hikoyaning nima bo‘lganligini eshitgisi kelar edi. Men unga Yodgorning butun hikoyalarini to‘ydan keyin aytishga va‘da berdim.

Va‘damiz bir yerga qaror topdi. Men eng yaxshi doktor bo‘lib kelishni, u eng yaxshi pedagog bo‘lishni va‘dalashdik.

* * *

Sankt-Peterburgda yana ikki yil qoldim. Yil o‘rtasidagi ta‘tilda Toshkentga kelishni o‘zimga ma‘qul ko‘rmadim, ayniqsa, oxirgi yilgi o‘qishlar juda og‘irlashib ketgan. «Ikki quyonni quvlagan birisini ham tutolmas» degandek, shu qimmatli vaqtlardan ozgina – bir qismini bo‘lsa ham muhabbat mojarolariga sarf qilsam, darsga xalal yetishi mumkin edi. Saodat bilan bo‘lsa va‘dalashib qo‘yganmiz, bu to‘g‘rida hech qanday tashvish tortmasam ham bo‘ladi.

Shunday bo‘lishiga qaramasdan, u menga yozib turadi, men unga ora sira javob berib turaman. Shuning singari oila bilan bo‘ladigan xat bordi-

keldisi ham o'rtta darajada: «sog'indik», deydilar, «o'g'ling ayniqsa ichikmakda», deydilar, kampir, «kasalman», deydi, shunga o'xshagan gaplar...

So'nggi yilning imtihoniga juda qizg'in tayyorgarlik bormoqda. Ishimizning ko'p qismi amaliy tajriba ustida bo'lgani uchun, ko'proq vaqt klinikalarda o'tadi. Men ichki kasalliklar shifokori bo'lishni havas qilganim uchun ko'proq ichki kasallar bilan qiziqaman.

Imtihon vaqti yetdi. Deyarli ko'p darslardan professorlar bilimimni yaxshi topdilar. Akademiyadagi boshliqlarning maslahaticha, men o'zimning diplom ishimi bajarish uchun yana bir yil Sankt-Peterburgda qolishim kerak. Lekin men diplom ishini Toshkentda yoqlashni so'ramoqchiman. Bu tarafi ixtiyoriy bo'lgani uchun, ijozat berdilar. Kerakli hujjatlarimni olib, muallimlarim, professorlar va o'rtoqlarim bilan xayrlashib Harbiy komissariatdan uchyotimni Toshkentga ko'chirtirdim. Shu bilan to'rt yil meni quchog'ida saqlagan, tarbiyalagan, oddiy askardan oliy ma'lumotli harbiy doktor tayyorlab chiqargan hurmatli shahar – Sankt-Peterburg bilan xayrlashdim.

G'oyat shodman, g'oyat quvnoqman. Yo'l-yo'lakay shu mahalgacha o'tgan, ayniqsa, so'nggi oltiyetti yillik umrimning yakunlarini mulohaza qilib ko'raman.

Toshkentga yaqinlashgan sari yuragim uradi. Har galgi odatcha qachon borishim to'g'risida hovlidagilarga telegramma bergan emasman. Faqat mening qachon kirib borishimni Saodatgina biladi.

Poyezd sekin-asta tiyg'anib kelib Toshkent vokzalida to'xtadi. Plashimni bilagimga solib,

qo'limga jomadonimni ushlab, vagon derazasidan platformaga qarayman. Kishilar, xotinlar, bolalar – kutib oluvchilar vagon bo'ylab chopadilar.

Derazalardan qarab, allakimlarning ismlarini qichqirib chaqiradilar. Shular ichida Saodatni qidiraman. Ana u!.. Yurak urishlari bilan zoriqib-zoriqib kutganim – Saodat! U allakimnidir qidirib yuradi. Bizning vagon derazasi yoniga kelganida, oynani chertdim. U alanglab yuqoriga qaradi:

– Jo'ra aka! – Yugurib eshikka kela boshladi. Men ham kupedan chiqib, yo'lakka yurdim. U allaqachon tamburga yetib qolgan edi.

U hech qanday tortinib ham turmadi. Kela solib menga otildi...

Go'yo bizning har ikkovimiz Sankt-Peterburgdan birga kelganday, bizning uyga eshikdan kirib bordik.

Mening kirib keluvim har ikki uyda ham, ya'ni bizning uyda ham, Saodatlarning uyida ham juda katta quvonchlarga sabab bo'ldi. O'qishim tamom bo'lganini bilgan onam terisiga sig'may sevinar edi. Yillar bo'yi xayoldan haqiqatga o'tmay yurgan «kenjatoy kelin» umidi ortiq qo'lga kirgan edi. Har ikki uyda ham to'y taraddudi uchun jahdi-jad bilan tayyorgarlik borayotgani qulog'imga yetib turar edi. Yana galga solishga qo'limda hech qanday vaj-u korson bo'lmagani uchun, men ham bu ishga o'z roziligimni bergan edim.

Olti yoshni to'ldirib, yettinchi yoshdan ikki-uch oyni yashab qo'ygan Yodgorning anchagina esi kirib qolgan. Unga kimdir tushuntiribdi. U kelib mening tizzalarimni quchoqlaydi-da:

– Dada, menga oppoq oyi olib berasiz-a? – deydi. Men uning bu gapidan o'ksib ketaman. «Bechora Yodgor, – deyman, – qachon bo'lsa ham men sening haqiqiy otang emasligimni, sen qandaydir bevafo, biroq go'zal bir xotinning tashlandiq va qandaydir bag'ri qattiq, men tanimagan, sayoq yigitning ko'zi ko'rmagan farzandi ekaningni bilib qolsang...» deyman, yana o'zimni yupataman, o'zinga qattiq ishonch beraman. «Yo'q, Yodgor – bu mutlaqo mening o'g'lim, u Saodatning ham birinchi bolasi», deyman, uni gapga sola boshlayman:

– Senga tag'in qanaqa oyi olib beraman, o'g'lim, katta oyimlar-chi, u senga ham oyi bo'ladi, menga ham, Abdug'ani akangga ham, Qumri opangga ham bo'ladi. Tag'in kimni olib beraman?

U yana suykanib keladi, erkalanib:

– Ha, oling-a u kishi buvim bo'ladilar-ku, menga Saodat opamlarni olib berasiz! Men u kishini oppoq oyim qilib olaman o'zim...

– Obbo jinni-ye, buni senga kim aytdi? Xo'p-xo'p, olib beraman, – deb kulib qo'yaman.

Muhabbat quchog'iday issiq yoz, charoslar baxt chehrasiday xol otgan, qizilurug' qovunlar ishqday shirin. Iyul oyining qizg'in kunlaridan birida Saodat bilan ikkov yetaklashib ZAGSga bordik. Bu mening ZAGSga ikkinchi boruvim... Menga bu yerdagi ko'p narsalar, hatto umrning ayrim qoidasi, xunuk qismi ham tanish. Xuddi kechagina shu yerga kelganday sezinaman. Tag'in bu galgi keluvim, o'sha birinchining o'zi bo'lmasin deb, sekin yonimga qarab qo'yaman. Yo'q, bu – mening Saodatim! Vafoli Saodatim! Men u bilan umrli baxtning ahdi uchun kelganman.

Turmushda har narsaning tarozuday ikki pallasi bo'ladi deyдилar; shirinlikning achchig'i, qorong'ilikning nuri, kechaning kunduzi, tikanning guli bo'ladi. Yoshlik g'ururi bilan qilingan bir taloqning jabrini tortib keldim. Achchiqligi bilan o'rtandim. Qorong'iligi bilan tentiradim. Kechasi bilan zulmatda qoldim. Tikani bilan alam tortdim. Endi bularning hammasiga nihoyat.

Endi men bilan Saodat uchun baxt darichasiday ochilgan qalin muqovali ZAGS daftari boshida kulgan yuzlar bilan turmoqdamiz. Uzun va oydin umr yo'li. Bu yo'l nurlarga to'lgan, shirinliklarga mo'l, muttasil kunduz, gullar to'shalgan yo'l.

Mening bu bir nafas xayolga cho'muvim Saodatni shubhalantirdimi, bilmadim. Qo'limni mahkam siqib qo'ydi-da:

– Mening familiyam nima bo'ladi? Javob bersangiz-chi, kutib qoldilar... – dedi. «Yalt» etib, uning ishq va muhabbat to'la ko'zlariga qaradim. Butun kechmish xayollarim bo'ronga yo'liqqan tutunday to'zg'ib ketdi:

– Ixtiyor senda, xohlasang mening familiyamni yozdirishing mumkin.

ZAGSdan chiqib, kiyim-bosh do'koniga qarab ketdik...

Harbiy komissariat meni uzoq chegara rayoniga yubordi. Men bu yerda chegara soqchi otryadlarining shifokori bo'lib tayinlangan edim.

Uylanganimdankeyin Saodat bilan uydabo'lishim uch-to'rt oydan nariga o'tmadi. Saodatning yana bir yillik o'qishi bor. Shuning uchun men uni o'zim bilan birga olib kelishga andisha qildim.

Umrinning anchagina qismi harbiy ishlarda o'tgani uchun men bu yerda hech qanday qiyinchilik tortmayman. Lekin sog'inuv o'z hukmini o'tkazib turadi. Uylanmasdan ilgari bu hisni o'zimda tajriba qilib ko'rmagan edim. Uzun kechalar yulduzli osmonga qarayman. Jimirlab oqib turgan Amudaryoning mayda to'lqinlarida oy nurining ermak bo'lganini ko'raman. Daryo kabi keng quchoq ochib, to'lqinli bag'rimda Saodatni ko'rgim keladi. Yalang qirlarga chiqaman, ko'z o'ngimda ulug' chegara. Bu tomonda baxt-saodat, kishilikning asl maskani bo'lgan ulug' Vatan. Ikkinchi tarafda maishat – qora qumg'onning tutuni qora umrlarning zulmat osmoniga tutashib yotadi. Besh-o'nta feodalning temir tirnog'ida ezilib yotgan g'ariblar eli, mazlum Sharqning kichkina bir bo'lagi bo'lgan mamlakat. Sho'rliklarning ahvoliga o'ksib qo'yaman!

Bechoralar, «chegara» so'zining yer kitobidan o'chirib tashlanishiga uzoq vaqt qolgan emas. Sizni ham yaqinda porloq tong kutadi, siz ham tezdin o'z xo'jalaringizni yanchib tashlaysiz, bizday baxtiyor bir hayotga erishasiz...

Osmonda shimoldan janubga qarab Somon yo'li bo'ylab turnalar, g'ozlar karvoni uchib o'tadi. Go'yo ular mening bu orzularimning tezdin ro'yobga chiqishiga bashorat berganday, «haq-haq» deb o'tadilar...

Yanao'zuyimgaqaytibkiranman. Saodatdankelgan xatlarni bir necha marta o'qib ko'rgan bo'lishimga qaramay, yana qaytadan o'qib chiqaman. Xatlar Saodatlanib, men bilan so'zlashganday bo'ladilar, sekin o'pib qo'yaman.

Bizning chegara soqchiligidagi yigitlarning hammasi ham tog'ni ursa tolqon qiladigan azamat, sog'lom yigitlar, borganimga ikki-uch oy bo'lishiga qaramasdan, bularning ichida birorta jiddiy kasal uchrataolganimyo'q. Oshib borganitumovyo'ki oftob urish, Harbiy poliklinikada ish oz bo'lgani uchun boshliqlarning ijozati bilan aholi poliklinikasida ham ishlayman. Ko'p umrim tevarak-atrofdan keladigan kolxozchilar ham shahar aholilariga yordam berishdan iborat. Ayniqsa, aholi o'rtasida nomim yaxshilikka yoyilgan. Mening yerlik tilni bilishim, ularning dardlariga darmonlardan bittasi bo'lib hisoblanadi.

Aholi o'rtasida bo'lganidek, mahalliy tashkilotlar o'rtasida ham durustgina obro'yim bor. O'zimga yarasha oshna-o'rtoqlar, yor-do'stlar topganman. Dam olish kunlari ular bilan birgalikda bir-birimizga bordi-keldi qilamiz, xushchaqchaqlik bilan umr o'tkazamiz.

Kunlardan bir kun shu o'rtoqlarimdan birisi – rayonimizda mas'ul xizmatlardan bittasini egallab turgan bir yigit – meni shaxsan uyiga taklif qildi.

– O'rtoq doktor, – dedi, – bir necha vaqtdan buyon tuzalmayotgan bir bemorim bor, ko'p doktorlarga ko'rsatdim, har qaysisi har xil fikr beradi, lekin birortasidan ham shifo topgani ma'lum emas. Rostini aytsam bemor – o'zimning xotinim. Sizdan iltimosim: bir borib ko'rsangiz.

Bu yigit ko'rinishda mendan bir-ikki yosh katta, ko'nglida kiri yo'q, juda xushchaqchaq bir kishi edi. Ayniqsa, rayondan orttirgan o'rtoqlarim ichida men ham unga, u ham menga ko'nglimizni

juda yaqin tutar edik. So'zini qaytarmasdan, va'dalashgan kuni uyiga bordim. Mehmonxonasida biroz so'zlashib o'tirgandan so'ng meni yotoq uyiga olib kirdi. Uyning to'rida po'lat karavotda ko'zini shiftga tikib bir yosh xotin – bemor, yotar edi. U meni ko'rishi bilan o'rnidan qo'zg'alib, karavotdan tushmoqchi bo'ldi. Men unga ozor bermaslik uchun qo'zg'almasligini taklif qildim. Xotin biroz ozib, rangi sarg'ayinqiragan bo'lishiga qaramay, yuzlarida o'tkir husnning izlari barq urib, ko'rinib turar edi. Yoshi yigirma to'rt-yigirma beshlarga kirgan bir juvon. Men uni doktorlarga xos bir ezmalik bilan diqqat qilib tekshirib ko'rdim. Bilmadim, boshqa doktorlar qanday hukmga kelgan ekanlar, menimcha, xotinda o'tkir asabiylikdan boshqa hech qanday jiddiy kasallik ko'rinmas edi. Men buni o'rtog'imga aytdim, ham xotinni sayohatga yuborishni maslahat berdim. So'z orasi bolalari bor-yo'qligidan, oilaviy turmushlaridan so'radim. U bir xo'rsinib oldi-da:

– Bolamiz yo'q. Rostini aytsam, bu kishining kasallari ham qisman shu bolasizlikdan, – dedi.

Men uylanganlariga qancha vaqt bo'lganini, bolalari bo'lsa, ham turmaganmi yoki hech bolalari bo'lmaganmi – hammasini aylantirib so'ray boshladim (chunki doktorlarga ba'zan shunday, turmushdagi mayda faktlar ko'p narsalarni bilishga yordam beradi). Mening savollarimdan zerikdimi yoki ezildimi:

– O'rtoq doktor, – dedi do'stim, – hammasini bilgingiz keladimi? Xo'p, aytib berganim bo'lsin. Siz shu yerda bir nafas o'tirib turing...

Narigi uydan bir stul keltirib, bemorning bosh tomonida men, oyoq tarafida eri o'tirdi. U hikoyasini so'zlay boshladi:

– O'rtoq doktor, men sizga aytsam, buning kasali bola vajidan. Ba'zi-ba'zida men ham o'ylab ketib, kasal bo'lguday bo'lib qolaman-u nima qilsangiz hamki, bir tarafi erkakchilik, ikkinchi tarafi, ish bilan ovunib, ko'pda esimga olmayman.

O'rtoq'im so'zini bo'lib xotinigga qaradi:

– Aytaveraymi, Mehrixon?

Xotin uyalganday bo'lib, yuzini ters o'girdi-da:

– O'zingizga sinashta o'rtoq'ingiz bo'lsalar, u kishidan sir yashirib o'tirasizmi, bir boshlagan gapni o'lda-jo'lda qo'ymay aytavering endi.

O'rtoq'im yana xo'rsinib qo'ydi:

– Shunday qilib desangiz, o'rtoq doktor, men bundan olti-yetti yil burun qip-qizil chapani yigit edim (xotinini ko'rsatib), bu bo'lsa paranjidagi oddiy bir o'zbek qizi edi.

Mana endi o'zingiz ko'rib turibsiz, bilasiz: men SAGUGa kirib o'qidim, partiyaga o'tdim, masalaga boshqacha qaraydigan bo'ldim. Hikoyamizning bosh yillaridagi oddiy chapani emasman. Mening hozirgi hikoyamga bu kungi odamshavanda, madaniylikimning aloqasi yo'q. Bu ham o'qib, tuppa-tuzuk faol talabaga aylandim. Mana, besh yildan buyon bir-birimizni sevib, ko'rmasak sog'inishib, mehribonchilik bilan umr o'tkazamiz. Partiya meni shu rayonga tayin qildi. Ikki yildan beri shu yerda ishlamoqdaman. Albatta, bu gaplarning sizga qizig'i yo'q. Gapning qizig'i mana qayerda, quloq soling, o'rtoq doktor!

Bizning uylanishimizning tarixi juda ham qiziq. Haligi aytganimdek, men oddiy bir chapani edim. Bu bir musulmonning iffat pardadagi qizi edi. Nima qilay, yigitlik g'ururi deysizmi, yoshlik deysizmi, biz bir-birimizni sevishdik – bu mendan boshqaga tegmaydigan, men boshqani olmaydigan bo'ldim. Lekin buning otasi menga berishga rozilik bermas edi. Shunday bo'lsa ham, ishq deganday bir-birimizdan ajralmas edik. Birmuncha vaqt yashirin yurdik. Bilasizki, o'rtoq doktor, men dunyo ko'rmagan chapani yigit bo'lganimdan keyin, bu paranji ichidagi hurkovich quyondek, ota-bobolarcha aytganda, «qog'ozdagi qantdek qiz» bo'lgandan keyin, nima qilishimizni bilmay qoldik. Bu sirni ikkovimiz va buning onasi bildi. Nima qilish kerak, bu sir bitta-yarimtaga oshkora bo'lib qolsa, buning otasiga bosh ko'tarib yurish o'lim bilan baravar edi. Bizga, ham ayniqsa bunga juda zo'r isnod bo'lar edi. Biz har uch go'l kishilar mumkin qadar sirni yashirib, oy-kunini kutishdan boshqa chora topa olmas edik.

Voy o'rtoq'-ey, o'sha kezlarda men bilan Mehrining tortgan jabr-u jafolarimizni qo'yavering. Hammaga shumshuk ko'ringanday. Hamma meni jinoyatchi deb barmoq o'qtalib ko'rsatayotganday sezinaman. Shaxtimdan tushganman. Bo'shshib qolganman. Ayniqsa, Mehrining onasi menga ko'z ochirmaydi, «Yigit o'lgur, juvonmarg, qizimning nomini bir pul qilding», deb qarg'aydi. Biroq bu qarg'ashlar foyda bermas edi. Yo menga Mehrini berishlari, yoki bolani yo'qotishlari kerak edi. Otasi bu sirlardan xabarsiz bo'lgani uchun onasining qilgan qiyin-qistovlariga quloq solmas, so'zida turib

olgan edi. So'nggi ikki-uch oy ichida, mana o'zining yuzi ko'zi, uydan hatlab ko'chaga chiqqani yo'q. Uzoq kutilgan «mehmon» tug'ilishiga bir necha kun qolganda Mehrini «dalaga, xolasinikiga ketdi», degan bahona bilan otasining ko'zidan bir ovloqqa yashirdik. U yerda bola tug'ildi. Ikki-uch kundan so'ng Mehri salomatlandi. Endi bo'lsa qanday qilib bo'lsa ham bolani yo'qotish – hammamizning fikrimiz bo'lib qolgan edi.

Hikoya chuqurlashgan sari bir qorong'ilikdan nurga, shubhadan yaqinga borayotgan kishilarday ko'zimning qorachilari kengaymoqda, badanim allaqanday qo'rqinchli uchrashuvdan darak berganday jimirlashmoqda edi. Xotin bo'lsa ko'zini yashirib, «piq-piq» yig'lamoqda edi. O'rtog'im hayajonlangan... Bir necha soniya oraliqni jimjitlik bosdi. Go'yo pashsha uchsa, uning qanotidan chiqqan ovoz jimjitlikni buzar edi. O'rtog'im xotiniga bir qarab qo'ydi. O'zini to'xtatib olib, yana so'zida davom qildi:

– Shunday qilib, o'rtoq doktor, og'ayni, men sizga aytsam, bolani nobud qilishga hech qaysimizning ko'zimiz qiymadi. Oppoqqina lo'mbillagan o'g'ilgina bola edi. Ming tomonni o'ylab hiyla va chora axtarar edik. Birorta befarzand odamga berib yuboraylik desak, sir ochilib qolishidan qo'rqqar edik. Hali ham maslahat Mehrining o'zidan chiqdi. U mening pasportimni so'rab oldi, ko'chaga chiqib ketdi. Bilmadim, bolani nima qildi? Ertasiga xabar olay deb uchrashganimda bola yo'q. Hech nima ko'rmaganday. Menga muomalalari sovuq. Mehri menga pasportimni qaytib berdi. Pasport ichida ZAGSdan olingan, mening nomimga yozilgan ta-

loq xatining nusxasi yotar edi. Juda hayronlikda qoldim. Biz ilgari u bilan nikohdan o'tmagan edik. Xo'sh, taloq xati qayerdan paydo bo'ldi?..

Gapning qisqasi, bola nima bo'lganini hali ham menga aytgan emas, o'rtoq doktor. Mana shu taloq xatini hali ham saqlab yuraman.

U qo'yin cho'ntagidan pasportini oldi. Pasport ichidan tarixiy taloq xatini olib menga uzatdi. Qo'llarim qaltirar edi. Ko'z oldimni yillar bo'yi to'sib yotgan qorong'i tuman sekin-asta tarqalganday bo'lar edi. Ag'rayib qolgan edim. Bu – o'sha men qo'l qo'yib olgan va meni qo'lga tushirgan taloq xati edi. Yigitlik zaptini yig'ib olishdan ojiz edim. Mening buncha o'zgarib ketuvimdan shubhalangan o'rtog'im to'xtalib, menga hayronlik bilan termilar edi.

Mehrixonga qaradim. Bu – o'sha aldamchi, bevafo ko'zlar, bu – o'sha bir kulgisi bilan machit tarnovidan musichalarni cho'chitib uchirgan yoqut lablar...

Mehrixon yig'idan bo'rtinib ketgan ko'zini ipak dastro'molchasi bilan artib oldi. Uyning ichiga suvga ivitilgan qalampirmunchoq hidi burqib ketdi. Men o'zimni bundan yetti yil ilgari bog' machitida deb his qilar edim. Nihoyat, o'zimni qo'lga oldim.

O'rtog'im mening tinchlanganimni ko'rib, xotinini qistay boshladi:

– Mehrixon, hoy Mehrixon! Kel, qo'y endi, sog'salamat bo'lsa o'ynab-kulib katta bo'lib qolgandir, o'lib ketgan bo'lsa, ayb eski turmushning kishilarga kafan bichishida. Mana bu o'rtog'im doktor – o'zimizning hamshahar. Bu kishining fe'l-atvori menga juda yoqib tushdi. Juda ulfat yigit ekan.

Sen o'sha yetti yil ichingda saqlab yashirib kelgan siringni shu bugun ochib ber. Shu bilan bu hikoyaga go'r qaziylik-da, yuragimizdan sidirib tashlaylik. Sen ham o'zingni diqqat qilib kasal bo'lib yurma, men ham seni ko'rib ich-etimni yeb yurmayin. Qani, qolganini o'zing aytib ber, bolani nima qilgansan?

Og'ir bir jimjitlikning vazmin qo'llari har uchovimizning yelkamizdan bosib turganday edi. Go'yo qorong'i kechalar zanjir halqalariday bir-biroviga tutashib ketgan, go'yo ulug' bir tilsimot sandig'ining qulfiga bir kalitning tushishini kutganday har uchovimiz shu mubhamlikda, jaranglagan ovoz kutar edik, meni esa umri yetti yil, lekin mazmuni yetmish yillarga teng bir hissiyot chulg'ab olgan edi. Meni o'ch bilan shafqat, g'azab bilan marhamatning kurashi o'z komiga tortgan edi.

...Ana Yodgor, haligina emgan ona sutining lazzatini tamshanib, mening qo'limda uxlamogda...

...Ana Yodgor, mening yulduzli shapkamni kiyib o'ynamogda.

...Ana Yodgor, «menga oppoq oyi olib bering», deb qistamogda.

...Ana Yodgor...

Endi Yodgor yo'q. Yodgor – u, birovning o'g'li.

Ey ishq, muncha ham qudratlisan!

Xotin ko'zlarini ochdi. Titragan qo'llari bilan karavot qirg'oqlarini ushladi-da, qaddini rosladi.

Titroq va hayajonli ovoz bilan:

– Aytaymi? Aytaymi? Men bir o'g'il va bir yigitning qoniga javobgarman! – dedi.

U yarim telba edi. Hissiyot agar muhit bo'lsa, u shu muhitning to'lqiniga asir bo'lgan bir cho'loq chumoli...

Menda shafqat – o'chni yengdi, mehr – g'azabni, go'yo so'qir paxsa devorlardan shaftolilar mo'ralagan uzun va jimjit bog' ko'chaning yalla bedard chapanisi edim. O'rnimdan qo'zg'aldim: Mehrixonning ikkala qo'lini ushladim. Butun kuchimni ikki ko'zimga yig'dim-da, uning bevafo, biroq g'amgin, sho'x, lekin ma'yus ko'zlariga tikildim:

– Birovga hech xolis xizmat qilib o'rganganmisiz?

Mehrixon menga juda qattiq termildi. Andisha oyoq osti bo'ldi, or-u nomus bir pul!

– O'sha sizmisiz? To'g'ri, sizsiz...

U meni mahkam quchoqladi va hushidan ketdi...

* * *

Hozir men Toshkentdaman. Yodgor o'z yonimda, ba'zan Mehrixonlar oilasiga ham borib-kelib turadi.

1938-yil

HIKOYALAR

CHO'TIR XOTINNING TOLEYI

– Onadan qiz tug'ilganimga g'oyat-g'oyat o'kinar edim. Katta sharsharaning shovvasidan bir tekisda oqib turgan suvlarning mayin to'lqinlariga hasrat bilan telmirar edim. Qiz kishida hatto oqib turgan suvcha qadr yo'q. Haligina bizning qo'rg'onchada to'lqin urgan bu suvlar mana endi qo'rg'onimizni o'rab olgan paxsalarning tubidan jilib, qo'shnimizning qo'rg'oniga oqib o'tdi. Eh, bu suvlarning yo'llari shunday uzunki, bulutlarni, o'z qo'ynida saqlagan cho'qqili tog'lar bag'ridan tushib, yerlarga bir umr ko'klam to'shalgan baxmal qirlar, bog'lardan yorib, lab tashna cho'llarni qoniqtirib, quyuk o'rmonlarni oralab bizga kelgan bu suvar...

Qiz kishida suvcha darmon yo'q. Ayniqsa, menda.

Erkin suvlar! Qalbim sizday qadamlagusi keladi.

Menga o'z tubidan o'rin berib soyasida parvarish qilgan shu tolning qanchalik shox va ozod novdalari bor. Ular istasa, sho'x quyoshning behayo ko'zi oldida jilvalanadi, istasa, bastakor shabbodaning parishon musiqasila qo'l tutib o'ynaydi, istasa, sokin kechalarning rubobiy qo'ynida oy nurlariga zumrad yaproqlar orqali o'pish beradi.

Sochlarim mening qop-qoradir. Shunday qoraki, qorong'i kechalarning qora dostonlari mening sochimdan o'rilgan, shu qora sochlarim meniki bo'lish bilan qora kunga qolgan. Bularning tol novdalaridek rango-rang yopinchlari yo'qdir.

Uch kunda jadal bilan bitta do'ppi bitkazaman.

Bechora yigitlar kumushday jilvalanib, simobday yaltiragan bu do'ppilarni mardlik boshiga kiyganida allaqanday bir go'zal qizning uvraday mayin, nuqraday pok barmoqlari boshingizni silagandek zavqlanarsiz, diqqat bilan chatilgan har chakma allaqaylarda sizga ishq saqlab yotgan bir tannozning muhabbat maktubiday ko'zlarizingizda ehtiros qo'zg'atar. Meni ko'rmoqchi bo'larsiz, ko'rmang.

Men bu do'ppining nusxasini toleyimdan chizdim, gullari yurak qonimdan, yaproqlari sariq chehrandan namunadir. Har qatimda ko'z yoshlari chatilib qolgandir. Meni ko'rmang, bechora yigitlar. Onadan qiz tug'ilganimga g'oyat-g'oyat o'kinaman. Men er bo'lib tug'ila qolsam nima bo'lar edi? To'rtta yosh ukamni boqish uchun bo'lsa-da, dadamning yonboshida bab-baravar, hatto oshirib ketmon urolsam nima bo'lar edi? Bechora dadam mana shu bir parcha nonni bizga yedirish uchun qanchalik chalishadi. Ilk sahardan qosh qorayguncha baxil tabiatning toshbag'ir yerida kesak maydalaydi, shudgor yumshatadi. Koshki, shu mehnatlarning unumini tugal o'zi egallay olsa edi. Qarigan kunlarida koranda ishlash, yer egasi – xo'jayinning qosh-qovog'iga termilish, har qanday og'irlik va haqoratni faqir oilasi hurmati uchun ko'tarish qanday qiyin.

Mening otamga yordamim uch kunda bittagina do'ppi. Bundan keladigan foyda nima bo'lar edi. Onamning chokka ko'zi o'tmaydi. Oilamizning qiynalganini ko'ramanda, juda-juda yigit bo'lib qaytadan tug'ilgim keladi. Esizki, bu mumkin emas.

Suvlarday allaqayoqlarga oqib keta olsam, shab-bodalardek manzillarga ko'cha olsam, qushlardek

qanotlanib ucha olsam, otam chekkan jabr-u jafolarni ko'rmasam, deyman.

To'g'ri, mening sochlarim qop-qoradir. Biroq sovchilar uchun sochlarim qoraligi kifoya emas. Men o'n to'qqizga kirdim. Meni er olsa edi. Otamning yuki yengillashar edi. Oynaga qarayman, yana o'kinaman. To'g'risi, mening husnim bir er bolaga munosibdir. Chunki, menday cho'tir bo'lgan yigit novdaday tolma, sutday oq qizga uylana oladi. Lekin har yigit o'z xotining mendek xunuk bo'luvini hech qachon orzu qilmaydi. Mening go'zalligim atigi qora sochlarimdir. «Yomon otga yol bitar» deganlaridek, sochlarim mening juda uzundir. Biroq bularning faqir otamga va oilaga yordami tugal yo'qdir.

...Men haligacha er bo'lib tug'ilmaganimdan o'kinaman. Biroq bu toleyi sho'r bo'lmaganini endi angladim. Men haligacha xunukligimdan qayg'urib keldim. Biroq husnning sharaf bilan aloqasi bo'lmaganini bu kun endi o'rgandim. Otam uyida qayg'uda kechirgan kunlarimga endi kulaman. Men endi bir xotin bo'lish bilan baxtiyor, shu xunukligim bilan toleli kishiman...

* * *

Rayon davlatga paxta topshirish planini ikki yildan beri oshig'i bilan bajarib keladi. Bunga albatta, kolxozlarni tashkiliy xo'jalik jihatidan mustahkamlash, mehnat intizomini to'g'ri yo'lga qo'yish, uni to'g'ri hisobga olish, kolxozchilar o'rtasida zarbdorlarni qiziqtirib, ularni rag'batlantirish...

rish, kolxozlarning o'z imkoniyatlaridan to'g'ri va o'rinli foydalana olishlari va boshqalar sababdir.

Biroq bular bilan birlikda yana kuchli sabablarning bittasi – xotin-qizlar mehnatiga to'g'ri baho berish va buni asosli suratda tashkil qilish va foydalanish bo'ldi. Boshqa xotin-qizlarning mehnatiga deyarli hamma qo'l siltab qaragan edi.

«Be, o'zi nima-yu soyasi nima bo'lar edi? Ketmon chopolmasa, qo'sh haydolmasa, ariq tortolmasa, arava minolmasa, xotin degan narsa, u endi xotin. U choldevorga kirib go'jasini qaynatsin, do'ppisiga qatim tortsin. Er ishiga aralashsa, avvalo o'rtadan hayo ko'tariladi. Ishlab turgan yigit-yalang ishdan qoladi, ikkinchidan, baraka ko'tariladi, shuning uchun xotinning ostona hatlab qirga chiqishi ma'qul emas», deguvchilar ham bo'lgandi.

Bu fikr allaqancha vaqt o'z hukmini o'tkaza keldi. Har qalay, ishda ham xotin-qizlarni no'noqlikda kamsitish davom qilib keldi...

Hamalning so'nggi yorug'laridan foydalanib shudgor o'tkazilmoqda edi. Xandaq yerlarda ko'loblanib qolgan suvlarda ko'klam ashulachisi – qurbaqalar chamanlarda in taraddudida yurgan qushchalar bilan basma-bas o'ynamoqda. Quyosh issig'ila shudgor ustidan yengil va yalqov bug'lar ko'tarilmoqda edi. Kolxoz qurasida bo'lsa haydov ishlarini boshlash va yerlarni sifatli o'g'itlash to'g'risida jiddiy muzokaralar bormoqda edi.

Ikki kundan so'ng kolxozning birinchi qushi dalaga chiqdi. Qo'sh chiqqan kech majlis chaqirilgan edi.

...Kolxoz qo'riqdan yangi yerlar ochish, davlatga o'tgan yildagiga qaraganda ko'proq paxta berish

majburiyatini olganligi sababli ekin maydonlarini o'g'itlash kerak. Buning uchun qayerdan bo'lsa ham yordamchi kuch topish lozimligi muzokara qilingan edi. Ko'p o'yladilar. Hech qanday iloj yo'q. Ishning og'iri yana kolxozchi erlarning bo'yniga tushadi. Natijada har qushchi har ketmonchi o'z normasidan so'ng qo'shimcha o'laroq yerni go'nglashda ishtirok qiluvchi majbur, deb topiladi. Tajriba qilib ko'ra boshlaydilar. Juda og'ir. Cho'tir xotinning eri har kech ishdan charchab kelar, «g'ing» degan gap qulog'iga yoqmas, har arzimagan ish uchun xotinidan shikoyatlanar edi. Uni no'noqlikda, zaiflikda ayblardi.

Cho'tir xotin oxiri bu kamsitishlarga chidayolmadi.

U kambag'al otasining ro'zg'orida yigirma yil og'ir yuk bo'lib yashadi. Eng so'ng bu batrak erga chiqdi. O'n ikki yil birga yashadilar. Bu muddatda eri islohotdan yer oldi. O'z ro'zg'origa ega bo'ldilar. Uch yil bo'ldi – kolxozga qo'shildilar. Qancha suvlar oqdi, qancha yomg'irli ko'klamlar o'tdi. Dunyoning qanchalar chehrasi o'zgardi, qanchalar yangiliklar ro'y berdi. Shuncha o'zgarishlar... Axir, nega cho'tir xotinni kamsitish haligacha o'zgarmaydi. Nega uni zaiflikda, haromtomoqlikda, no'noqlikda ayblaydilar? Nahotki, shu xo'rliklarga sabab tabiatning har doim takror qiluvchi xatosi bo'lsa! Nahotki, u onadan qiz tug'ilgani uchun bu haqoratlarga sazovor bo'lsa? Qachongacha chidash mumkin!..

...Ertasi erta bilan cho'tir xotinning eri uyg'onib, xotinini o'z yonida ko'rmadi.

«Ro'zg'orga tariqcha foydasi tegmaydi, yana buning ustiga nonushtani ham vaqtida tayyorlamay allaqaylarga yo'qoladi. Xotin degan narsa endi nima qilsang ham xotin ekan-da, koshki, shudgorda meni ish kutmasa», deb g'o'ng'irladi cho'tir xotinning eri. Kutdi, xotin yo'q. «Kechagi koyishdan nafsi olingan bo'lsa arazlab ketgandir», deb o'yladi. Yana kutdi. Nonushtasiz kolxoz qo'rasiga qarab keta boshladi. Yo'lda yana uch kolxozchi o'rtog'ini uchratdi. Xotin voqeasini so'zlab berdi. Ular ham bu voqeaning o'z boshlaridan o'tganini so'zladilar.

– Nima gap?

– Hamma kolxozchining xotini o'rnidan – erining yonidan yo'qolgan.

Qishloq bo'ylab hangoma ketdi. Axir, qiziq emasmi butun qishloqning xotini bir saharda yo'q bo'lib qolsa? Nahotki bu qishloq «Xotinsizlar» qishlog'i bo'lib qoladi? Hamma nonushta qilmagan, bolalar yig'laydi. Sigirlar sog'ilmagan.

– Nima gap?

– Xotinlar qani?

Shudgor tarafdin kelgan bir kishi butun xotinlarning qirda ishlab turganini so'zladi. Yig'ilishib tepasiga bordilar. Ish joyida: xotinlar lipa urib bir qurlari zambar, bir qurlari qop bilan soy labiga yig'ilgan go'nglarni yerga sochmoqdalar. Bu ish ba'zi kolxozchilarga juda kulgi tuyuldi.

– Ol-ha, senlarning qo'lingdan keladigan ish bu emas, – dedi ba'zilari. – Borib choyidishni qaynatinglar, nonushta kechikib ketdi.

Xotinlar quloq solmadilar. Erlar kula-kula choyxonada choy icha boshladilar. Tushki choy ham shunday, choyxonada bo'ldi. Lekin choyxonada

choy ichish, sigir sog'ish, bolalarni parvarish qilish erlar uchun jo'n tushmadi.

– Juda qiyin, bu ish bo'lmaydi, – dedilar. Haqiqatan, qiyin edi. Chunki kechki ovqatni ham erlarning o'zlari tayyorlashga majbur bo'lgan edilar.

Kechqurun ishni tamomlagan xotinlar kolxoz majlisiga shu qisqa mazmunda raport berdilar:

«Yerga solinishi lozim bo'lgan go'nglar solinib bo'ldi. Ertadan choldevorlarning tuproqlarini qolgan yerlarga to'ka boshlaymiz. Ishlarning mazmuni bilan tanishmoqchi bo'lsangiz, bizning majlisimizga ishtirok qilishingizni so'raymiz.

Xotinlar brigadasining boshlig'i Cho'tir xotin».

Kolxoz majlisida bu raportni juda ko'p muzokara qildilar. «Qiyin ish, juda qiyin», dedilar eng oxiri, xotinlar majlisiga erlarni ham chaqirishni ma'qul topdilar.

Majlisda nimalar bo'ldi, kim kimni kamsitdi, bilmadik. Biroq kolxozchilar o'rtasida mehnatni taqsimlash shunday o'zgardiki, har ikki tomon bir-birovlarini kamsitmay boshladilar. Chigitni tozalashda yer o'g'itlash, o'toq, chopiq, terim, ko'sak terish, ro'zapoya yulish ishlarining hammasida ham xotin-qizlarning mehnati bab-baravar bo'lib turdi.

Bundan tashqari, kolxozda yangi tashkil qilingan quyonchilik, parrandachilik fermalarining ishlari ham tugal ayollar qo'li bilan bajarila boshladi. Ortiq ayrim ro'zg'orlarda qora qumg'on tutilmaydi, qora qozon o'z komiga xotinlarning qimmatli vaqtlarini tortmaydi. Bolalar onalarning etagiga yopishib, onalari uchun kamsitish, xo'rlik keltirmaydilar.

Chunki kolxozda umumiy ovqatlanish yo'lga qo'yilgan, yasli ochilgan.

Cho'tir xotin, xotin bo'lishi bilan qanday baxtiyor. Chunki u kolxoz xotin-qizlarining g'ayratga keltirishda sarkor bo'ldi. U o'z brigadasining har ishda ilg'orligi bilan maqtana oladi. Endi uni na rubobnikechalarningsokinligi, namajnuntollarning shabbodalar bilan muhabbati qiynaydi. U ortiq hech kimdan kamsitish tinglamaydi.

Kolxoz ikki yil planini oshig'i bilan bajardi. Bu yil uchinchi yilning ilg'orligi uchun kurashmoqda. Cho'tir xotin ham bu ko'klam bilan uch martaba o'z brigadasida yer o'g'itlamoqda. U qanday toledirki, uning ko'kragida samimiy hur mehnatning qizil nishoni porlaydi.

Uning kolxozi har qachon oldinda... Cho'tir xotin – Sharifa opa rayonda nom chiqargan zarbdor xotin!

1933, aprel

YIGIT

Men uni birinchi marta kino kassasi oldida navbatda ko'rdim. Yaxshi bilar edimki, shunday suluv qizlar bizda juda siyrak bo'ladi. Uning ko'zlari menga juda muloyim termilar, goho mendan arazlaganday ishva bilan suzilib ketar edi. U navbati mendan orqaroqda bo'lganidan, go'yo uning tolma nozik vujudi shu mashaqqatdan ranjiganday ko'rinar edi. Gavdalarining og'irligini goh chap, goh o'ng oyoqlariga solib, bir qo'li bilan tolgan belini ushlab, azob chekib turishiga juda achindim. Shu qizginani o'zimga rom qilib, navbat balosidan qutqazishni jazm qildim. Mendan oldin turgan bir o'spirinchaning yelkasiga sekin turtdim:

– O‘rtoq, afv etasiz, men sizning orqangizda, o‘rnimga ehtiyot bo‘ling, hozir kelaman, – deb sekin qatordan sirg‘ilib chiqdim. Qizning ro‘parasida zalga qo‘yilgan tuvakdagi gulning barglarini o‘ynab qizga tikila boshladim. Qizning daydi boqishlari menga tushgan ediki, men ham odamlarga shipshitmay turib, chap ko‘zimni hazilkashlik bilan qisib qo‘ydim. Qiz menga bir xo‘mrayib qaradi-da, yuzini chirtta teskariga burdi. Men bu choq uning holini ta‘qib qilar edim.

Men sekin boshqa yoqqa qarab, ko‘z qirlarimni qizga tiksam, qiz yana menga qaradi. Men tag‘in bir marotaba unga qarab o‘ng ko‘zimni qisib qo‘ydim. Qiz bu gal achchiqlandi. Menga nafrat bilan qaray boshladi. Mazmuni, kino ko‘rishdan ham bezor bo‘ldi shekilli, qatordan chiqib, eshikka qarab yo‘l soldi. Men epchillik qilib undan ilgariroq eshikka chiqdim. Katta elektr chirog‘i tagida qizni kuta boshladim.

Qiz chiqar-chiqmas yana menga ko‘zi tushdi. Men bu gal ham zerikmay ko‘z qisishda davom qildim. Qiz endi g‘azablanib tikka oldimga keldi:

– Siz qandaysharmsizkishisiz, men hozir militsiya chaqiraman. Siz meni kim deb o‘yladingiz?! – deb do‘q ura boshladi.

Parvo qilmadim. Qizning betiga juda ma‘noli va ulug‘vorlik bilan tikildim.

– Afv etasiz, sizga nima yomonlik qildim? Mendan sizga qanday hurmatsizlik va shakkoklik o‘tdi, jonim? – dedim.

Qiz o‘jarlik bilan javob berdi:

– Bilaman, siz yigitlar juda «pok» bo‘lasiz. Sizning adabingizni rayon militsiyasigina bera ola-

di. Kim ko'rganga ko'z qisib yurasiz-da, tag'in «gunohim nima» emish...

Men beixtiyor qahqaha solib kulib yubordim. Qiz unga sari g'ijinar edi. Atrofdagi odamlar ham bizning mojaroga alanglay boshlagan edilar.

– Afv etasiz, – dedim, – mendan ko'z qisganim uchun xafa bo'lgan bo'lsangiz, bekorga xafa bo'libsiz. Ayting-chi, shu ko'zlar menikimi, siznikimi?

Qiz juda jahl bilan:

– Sizniki albatta, bu betamiz, behayo ko'zlar meniki bo'la olmaydi, – dedi.

– Balli, modomiki, shu ko'zlar meniki ekan, ochib yumish ham mening ixtiyorimda. Istasam, chapini, istasam, o'ngini ochib yuma olaman. Sizning hech qanday dahlingiz bo'lishi mumkin emas. Balki shu qiliq menga tug'ma odat bo'lib qolgandir? O'zim ham egalik qila olmagan bir ishga siz qanday qilib buyruq bera olasiz? – dedim va shu bahona bilan ko'zlarimni pir-pir ochib yumdim.

Qiz xunob bo'ldi, chidamadi, oxiri:

– Ajoyib kishi, – dedi-da, kulib yubordi.

Uning bu karashmali tabassumlari meni maftum qildi. Qizga yaqinroq bordim.

– Agar mumkin bo'lar ekan, zardani qo'ysangiz. Bilaman, siz ham kinoga kirmoqchisiz. Qiz bolalarga navbatda turish noqulay ham nomunosib. Agar ijozat bersangiz, har ikkovimiz uchun chipta olsam.

Qiz o'ylab qoldi. Men g'olib kelganlardan mag'rur termilib, atrofida girgitton bo'lar edim. Qiz rozi bo'ldi. Po'rim hamyonchasini kovlab, uch-to'rt tangani sanay boshladi:

– Sabr qiling, baribir men sizga o'z yonimdan chipta olib bera olmayman. Lekin bitta uch

chervonlik aqcham bor, menga shuni maydalash kerak. Siz menga hali berasiz, – deb kassaga yugurdim. Navbatim ham kelib qolgan ekan, darrov chiptani olib, qizning yoniga keldim. Vaqtni kutib zalda aylana boshladik. Men unga biror stakan choy yoxud limonad ichishni taklif qildim. Avvaliga unamadi... Qistoqlab arang unatdim. Limonad ichdik, olma yedik. Shu orada qo'ng'iroq urildi, ichkariga kirdik.

Kino muhabbatdan bahs qiladigan bo'lganidan juda durust, ayniqsa, menga forom edi. Oldingi to'rt pardada oshiq bechora ko'p azob-uqubatlar tortar edi. Parda o'rtalarida kinoda ko'rganlarimizdan muzokara qilishar edik. U menga ko'proq fojialar ko'rishni yoqtirganini aytdi. Men unga kulgini yoqtirganimni aytdim. So'z orasida:

– Kino – ibrat. Mumkin bo'lar ekan, kinoda ko'rgan voqealarning foydali tomonlarini turmushga ko'chirish kerak, – dedim. Qiz bu fikrimni ma'qulladi. Oxirgi oltinchi pardada oshiq o'z ma'shuqasiga yetishib, quchoqlashmoqda edilar. Bu paytda mening qo'lim qo'shni stuldagi qizning qo'liga o'tib, uni mahkam ushlar edim. Qiz mening yot qo'limni turtib tashlab, bunday yerda shu qiliqning yaramasligini aytib koyidi. Men: «Kino – ibrat, deganimda, «ma'qul», degan edingiz-ku», – dedim. U yoqdan bu yoqdan gapirib uni yupatdim. UZR aytdim, yarashdik.

Kino tamom bo'lganda soat o'n ikkilardan oshib qolgan edi. Qizni kuzatib qo'yishni iltimos qildim. Ko'ndi, yo'l-yo'lakay so'zlashib ketdik.

U hozir doyalik kursida o'qir ekan. Akasi Gosstraxda xizmatda, otasi chol, onasi o'lgan ekan.

Oti Adolat ekan. Men juda sho‘x yigit emishman. Menday zukko yigitni umrida birinchi marta ko‘rayotgan emish. Men hiylakor emishman. Uning o‘zi ham sho‘x odamlarni yoqtirar emish...

Xullas, men unga juda yoqar emishman.

Qiz shu gaplarni so‘zlaganda menga qaymoqday yoqar edi. Ba’zi gaplarini ichimda «nafsilamr» deb tinglar edim. Adi-badi aytishib, qizning uyiga yetib borganimizni ham bilmay qolibmiz.

Shu voqeadan keyin men u bilan kinolarga boradigan bo‘lib qoldim. Bir kun akasi bilan tanishtirdi. Bir haftadan mo‘l ko‘rishmasak sog‘inishadigan, ora-chora xat ham yozishadigan bo‘ldik.

To‘g‘risi, bir kun gapdan gap urinib, bir-birovimiz bilan turmush qurishga so‘z berishdik. Bir-birimizdan ranjimay, to‘y kunlarini sabrsizlik bilan kuta boshladik...

* * *

Men bugun idorada kechagi majlis qarorini xunob bo‘lib ko‘chirib o‘tirar edim. Soat uchga yaqinlashib, xizmat vaqti ham tugallab qolgan edi. Eshikdan yoshgina, so‘limgina bir qiz kelib:

– Umarov shu yerdamilar? – deb so‘radi. Bildimki, meni izlab yuribdi. O‘zimga ulug‘vorlik berib, go‘yo ishga sho‘ng‘ib ketganlarday sipolik bilan o‘tiraverdim.

Qiz oldimga keldi:

– Afv etasiz. Boqijon Umarov siz bo‘lasizmi? – deb so‘radi.

– Keling, xizmat? – dedim. Qiz menga jilmayib qaradi-da:

– Aga mumkin bo'lsa, menga ijtimoiy ahvolimning muqonligi, kambag'al bir kishining qizi ekanligim to'g'risida bir ma'lumotnoma yozdirib bersangiz, – dedi.

Men mot bo'lib, dilimda: «Bu yer-ku, soliq idorasi, men shu yerda ishlayman, soliq idorasidan yot bir hushining ijtimoiy ahvoli to'g'risida unga ma'lumotnoma berish mumkinmi?» – deb o'ylar edim.

Avvaliga ikkilandim, keyin shunday bir dilbarning so'zini ikki qilmaslik uchun:

– Bugun ish vaqti tugadi, mumkin bo'lsa ertaga kelsangiz, – dedim.

Qiz ham mo'mingina ekan, unadi. Burilib chiqib ketayotgan edi, men ishlarimni yig'ishtirib, papkamni qo'ltiqlab, orqasidan yetib oldim.

Unga u yoq bu yoqdan, ma'lumotnomaning nimaga kerak bo'lib qolganidan so'roqlar berib, javoblarini tinglab bordim. Oradan besh daqiqacha o'tar-o'tmas, menga uning istarasi issiq ko'rinib, unga tomon ko'nglim anchagina suv ichib qoldi. Boshqa dunyolardan gapga soldim. Hammasiga ham jo'yalik javoblar berar edi. Uning bu qadar burroligi menga juda ma'qul bo'ldi.

– Ertaga keling, ishingizni to'g'rilab beraman, – deb yana ta'kidladim.

Ertasiga keldi. Yo'q narsalarni bahona qilib bugun ham ma'lumotnoma bermadim. Lekin bu qiz mening unashganday bo'lib qolgan qizimdan anchagina yaxshiroq ko'rinar edi. Adolatga so'z berib qo'yganimdan ko'p o'kinar edim.

Bir haftagacha aldab, bir kuni kinoga taklif qildim, unadi. Adolat bilan bo'lgan muomalalarning ko'pini unga ham ishlatdim. Kinodan so'ng uyiga

eltib qo'ydim. Oradan bir necha kunlar o'tdi. Adolat esdan chiqa boshladi. Bir kun gapdan gap chiqib, u menga butun sirlarini aytib soldi.

U bizning idoraga o'zicha kelmay, Adolat tomonidan, mening xulqim, odatim, boshqa xotin-qizlarga qanday qarashim to'g'risida sinamoq uchun kelgan ekan...

Boshimdan qaynoq suv quyilganday gangrab qoldim.

Sharmanda bo'ldim.

Sinaldim.

Sinadilar axir...

1928

MENING O'G'RIGINA BOLAM

Otamizning o'lganiga anchagina yil o'tib ketdi. Bu yil o'n yettinchi yilning ko'klamida onamizdan ham ajralib, shum yetim bo'lib qoldik. Biz to'rt yetimdan xabar olib turishga katta onamonamning onalari Rokiya bibi kelib turibdilar. Bu kishini biz erkalab Qora buvi deb ataymiz.

Oqshomlari buvim boshliq hammamiz oldi ochiq ayvonda uvinto'da ko'rpa-yostiqlarga o'ralib, bittagina O'ratepaning kir ip sholchasi ustida uxlaymiz.

Sentyabr oylarining oxiri, ilk kuz oqshomlaridan biri edi. Havo anchagina salqin. Biz yetimlar bir-birimizning pinjimizga tiqilib, bir-birimizni isitib uyquga ketganmiz. Qatorda eng so'nggi bo'lib, ona chumchuqday Qora buvim yotardilar, u kishi saksondan oshib ketgan, noskash kampir edilar.

Bu oqshom uch xo'roz o'tgandan keyin, yetti qarochi yulduzi tik kelganda g'ong'ir-g'ong'ir ovozdan uyg'onib ketdim. Buvim kim bilandir anchagina baland ovozda suhbatlashmoqda edilar. Hovlimiz, ota-buvadan qolgan, anchagina katta bo'lib, to'rtburchak tanobi hovlilardan edi. Gir atrofi imorat, shimol tomonda amakivachchalarimiz turishardi. Lekin ular yozda bog'ga ko'chib ketadilar. Hozir ular tomon bo'sh.

Buni qarang-a, bizning uyimizga o'g'ri kepti. Bizni ham odam deb yo'qlaydigan kishilar bor ekan-da dunyoda? Ertaga o'rtoqlaringa toza maqtanadigan bo'ldim-da: «Bizning uyga o'g'ri keldi». G'urur bilan aytilsa bo'ladi. Lekin ishonisharmikan?

O'g'ri o'sha amakivachchalarning tomidan sekin yura kelib, buvimning to'g'rilariga kelganda aksa urib yuboribdi. Buvim esa yostiqni ko'kraklariga qo'yib til tagidagi nos bilan o'ylab yotar ekanlar. Buvim puf deb nosni tuflab, tomga qarab:

– O'g'rigina bolam, hoy, o'g'rigina bolam, hoynahoy biror tiriklikning ko'yida tomga chiqqan ko'rinasan, axir kasbing nozik, tumov-pumovingni yozib qo'ysang bo'lmaydimi? – debdilar.

O'g'ri tomdan turib:

– Axir, buvijon, siz ham birorgina kecha tinchingizni olib uxlasangiz bo'lmaydimi, bizning tirikchiligimizning yo'lini to'saverasizmi? – debdi.

Men gap shu yerlarga kelganda uyg'onib ketgan bo'lsam kerak. Qolgan gaplarni eshitganimcha qilib yozaman.

– Hoy, aylanay, o'g'rigina bolam, boshimda shunday musibat turganda ko'zimga uyqu keladimi? Mana: olti oy bo'ldi, biror soat mijja qoqib ux-

laganim yo'q. Kunduz kunlar garangday dovdirab yuraman. Biror yerga o'tib mizg'iganday qush uyqusi qilaman. Kechalari xayol olib qochib ketadi.

– Nimalarni xayol surasiz, buvijon?

Bu gapdan keyin ustidagi to'nini turmuchlab bo'g'otning ustiga yostiq qilib qo'yib, o'g'ri ham yonboshlab oldi.

– Nimalarning xayolini surardim. Shu to'rtta yetimning ertasini o'ylayman-da, bolam. Zamanni o'zing ko'rib turibsan, tiriklik toshdan qattiq, tuyaningko'zidaynonanqogashapig'. Halibularning qo'lidan ish kelmaydi. So'qqaboshgina aravakash tog'alarining topgani o'zining ro'zg'oridan ortib, bularga qutloyamut bo'lishi qiyin. Ro'zg'orda bo'lsa: ko'z ko'rib, qo'l tutguday arzigulik buyum qolgani yo'q. Bir chekkadan sotib yeb turibmiz. «Turib yeganga turumtog' chidamas», deganlar. Eh-ha, bu bolalar qachon ulg'ayadi-yu, qachon o'zining nonini topib yeydigan bo'ladi! Chor-nochor xayol surasan, kishi. Tag'in bu yetimlarning bittaginasini o'g'il, uchta qiz. Endi o'n to'rttdan o'n beshga o'tdi. Qizlari qurg'ur, qachon bir yerga elashib ketadi-yu. O'zi o'rab, o'zi chirmab oladigan joy chiqmasa, bularga kimning ham ko'zi uchib turibdi deysan? Zamon qattiq, o'g'rigina bolam, zamon qattiq!

– To'g'ri aytasiz, buvijon, – dedi o'g'ri, – mening ham ikki bolam, xotanim, bitta kampir onam bor, bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak, deganlaridek, shularni boqishim kerak. To'rtta chavati non topish uchun o'zimni o'tga-cho'qqa, Alining tig'iga uraman. Bo'lmasa, ishlay desam bilagimda quvvat bor, aql-u hushim joyida. Menga hozir shu qilib turgan o'g'irlik kasbi yoqadi,

deysizmi? Tuppa-tuzuk ayolmand kosibning bolasi edim. Zamon chappasiga ketdi. Kerinska poshsho bo'lgandan keyin urush to'xtaydi, degan edilar. Hali-beri to'xtaydigan ko'rinmaydi. Hali ham zamon-zamon o'sha iligi to'qlarniki.

– Biror boshqa kasb qilsang bo'lmaydimi, bolam? – dedi kampir.

– Nima kasb qilay? Hamma kasblarning ham bozori kasod. Ota kasbim kavushdo'zlikni qilaymi? Avvalo shuki, kavush tikishga na charm bor, na sirach, na mix, na lok. Masallig'ining o'zi bitib chiqqan kavushdan uch baravar qimmat. Hammolik qilay desam, avvalgidek qoplab g'alla, qoplab sabzi-sholg'om oladigan badavlatlarning tuxumi qurigan. Tunov kuni shu mahallaning devkor etikdo'zlaridan Buvamat ota butun qolip-u shon-u so'zan, bigizlarini ulgurjisiga ikki pud jo'xori unga movoza qildi. Yaxshi qildi. Uning etigini kiyadigan o'zbek, qozoq, qirg'iz dehqonlari qayoqda deysiz, qolgan emas. Faqat ularning yetimlarigina shaharimizni to'ldirib yuribdi. Qaysi burchakka, qaysi chordevorga bosh suqmang, o'n beshta yetim yuvuqsiz qo'lini cho'zib: «Amaki, non bering», deydi. Non-a, o'zimmikiga topolmayman-u! Bitta man emas, buvi, mahalladagi hamma kosiblarning ahvoli shunaqa. Pichoqchilar ham, bo'zchilar ham, ko'nychilar ham, boringki, maktab domlalari-yu mullavachchalarning ham rangi pano. Bir qoshiq obiyovg'onga zor. Sanqib yuribdi.

– Huv, xudoyo urushi boshiga yetsin. Qiyomat qoyim degani shudir-da, a, o'g'rigina bolam-a. Ha, mayli, shu yetimlarning ham peshonasiga yozgani bordir. Xo'sh, endi o'zingdan so'ray. Axir

noilojlikdan-ku shu harom yo'lga qadam bosibsang, o'ziga to'qroq, badavlatroq odamlarnikiga borsang bo'lmaydimi? Mana shu mahallada Karim qori degan chitfurush bor. Odilxo'jaboy degan pudratchi bor. Matyoqub degan ko'nchi bor. Bularning davlati-ku mil-mil. Beshikdagi bolasi ham chetiga bayt yozilgan chinni kosada osh ichadi. Shularning tomini teshsang bo'lmaydimi?

– Ey, buvim tushmagur, soddasiz, sodda, – dedi o'g'ri. – Boylarning uyiga tushib bo'ladimi, ularning paxsasi sakkiz qavat, eshiklari temirdan, har bittasining qo'rasida eshakday-eshakday ikkita, uchtadan itlari bor. Bu itlar hovli sahnidan bitta kapalak o'tsa bir hafta vovillaydi. Odilxo'jaboyning g'ulomgardishidachi, miltiq ushlagan mirshab turadi. Jonimdan kechibmanmi, o'ldirmaganda ham, Sibir qilib yuboradi.

– Bu gaping ham to'g'ri, o'g'rigina bolam. Ammo lekin ehtiyot bo'l. El-yurtning oldida tag'in badnom bo'lib qolmagin, – dedi bizning kampir.

– Gapingiz to'g'ri, buvi, tunov kuni Orif sas-siqning otxonasidan to'rtta tovuq, bitta xo'roz o'margan edim.

– Tovuq-xo'roz dedingmi? Ha, bu maxluqlari qurg'ur qaqaqlab seni sharmanda qilmadimi?

– Hamma ishning ham o'z maromi bo'lar ekan, buvi, tovuq olgani borganda cho'ntagimga bir shishaga suv solib olaman. Keyin qo'ndoqning tagiga borib, og'zimni suvga to'ldirib tovuqlarga purkayman. Tovuqday ahmoq jonivor olamda yo'q. Yomg'ir yog'yapti shekilli, deb o'ylab, boshini ichiga tiqib, hap yotaveradi, keyin bitta-bitta hiqildog'idan tutib xaltaga solaman.

– Shunaqa degin, voy tavba-yey. Hamma hunning ham o‘zining murti gardoni bo‘lar ekan-da.

– Shunday qilib desangiz, buvixon, sirimning xashagi ochilishiga oz qoldi. Yo‘q, ellikboshimiz Rahmonxo‘jaga xo‘rozni olib borib bergan edim, ishni bosdi-bosdi qilib yubordi. Rahmonxo‘ja men bilan tuzuk, yaxshi odam. Bultur uni-buni sotib, sakson uch so‘m pul jamg‘arib: «Topganimiz shu, ellikboshi ota», deb pora bergan edim, rabochiyga ketishdan olib qoldi.

– Ha, ishqilib, bola-chaqasining egiligini ko‘rsin. Endi bu yoqqa qara, o‘g‘ri bolam, hademay, tong ham yorishib qolar. Ana, yorug‘ yulduz ham tikkaga kelib qoldi. Oshxonaning yonidagi tutdan sirg‘ilib pastga tush, o‘tinimiz yo‘q. Oshxonada bir zamonlar bog‘dan kelgan bir-ikkita yong‘oq to‘nka bor, boltani olib, shuning bir chekkasidan ozgina uchirib ber, qumg‘on qo‘yaman. Kecha tog‘ang berib ketgan zog‘oradan ikkitasini olib qo‘yganman, birgalashib choy ichamiz.

– Yo‘g‘-e, buvi, – dedi o‘g‘ri, – to‘nka yoribku berarman, ammo choy icholmayman, chunki kun yorishib qolsa, meni tanib qolasiz. Juda ham yuzimni sidirib tashlaganim yo‘q, andisham bor, uyalaman.

– Voy o‘lay, qutlug‘ uydan quruq ketasanmi, bolam? Bir nima olib ket. To‘xta, nima olib ketsang ekan, ha, darvoqe, oshxonada bitta yarim pudlik qozon bor. Allazamonlar uyimizda odamlar ko‘p edi, katta qozonda osh ichardik. Xudoning g‘ashiga tegdik shekilli, shundoq katta, gurkiragan xonadondan mana shu to‘rttagina yetim qolib turibdi. Eh-ha, bular qachon katta qozonni qayna-

tar edi-yu... Shuni olib keta qol. Sotib kunningga yaratarsan, o'g'rigina bolam.

– Yo'q, yo'g'-e, buvi, yomon niyat qilmang. Hahuv deguncha bu kunlar ham unut bo'lib ketadi. Yana katta oilalar jam bo'ladi. Hatta bu katta qozon ham kichiklik qilib qolar. O'sha yetimlarning o'ziga buyursin. To'ylarida o'ynab-kulib xizmat qilaylik. Xayr endi, buvi, men ketaman, tog' tomon ham yorishib qoldi.

– Xayr, o'g'rigina bolam, kelib tur.

– Xo'p, ona, xo'p...

* * *

Men o'sha o'g'ri kishini tanir edim. Haligacha hech kimga kimligini aytgan emasman.

1965, yanvar

KO'NGILSIZNING QILIG'I

Bir tancha bo'lib gurunlashib, g'o'za chuvib o'ltirgan qiz-juvonlar qo'yarda-qo'ymay Sarvar xoladan o'tgan gaplardan hikoya so'ylatmoqchi bo'ldilar. Sarvar xola qo'lidagi ko'sakning og'zini yorar ekan, javob kutib tikilgan juvonlarga qaradi-da:

– Qurib ketsin o'sha bema'ni gaplar, ishlaringizni qilsalaring-chi, aylanaylar, – dedi. Bunga Mukambaroy unamay:

– Ular, xola, nima qilarmish, biz ham o'sha, sizning boshingizdan o'tgan gaplardan eshitib qo'ysak, – dedi.

Xonposhsho Mukambaroyga qo'shilib:

– Ayta qoling, shuncha odamning sazasini be-
korga o'ldirmang, – dedi.

Sarvar xola o'ltirgan xotin-qizlarga bir tikilib
oldi-da:

– Xayr, qani aytsam aytay, – dedi, – lekin
quloqlaringni solib, jim o'ltirasizlar, birontalaring
qilt etib og'iz ochsalar, hikoya o'sha yerda adoyi
tamom. Mendan gina qilmanglar, xo'pmi?

– Xo'p, qani boshlang.

Sarvar xola hikoyasini boshladi:

– Dadam o'roqchilikda mixchagarlik qilar edi.
O'zi kambag'al, yolg'iz qo'l odam edi. Yoniga bironta
shogird yoki xalfa solib ishlatishga qurbi yetmas
edi. Onam ko'pincha qo'ni-qo'shnilarimizning
to'y, ma'raka, uy-ro'zg'orlaridagi yumushlariga
qarashib, ulardan non, osh olib kelib tirikchilikka
qarashar edi, men bo'lsam endi o'n yettidan
o'n sakkizga qadam qo'ygan navqiron qiz edim.
Bizning uy ichimizda mendan kichik ikkitagina
o'g'il ukalarim bo'lsa ham, ularning qo'lidan hali
hech ish kelmas edi. Mahallamizda bizdan uch
qo'shni nari Qosimboy degan katta poyko'pchi
bo'lib, uning to'rt-besh joyda katta-katta juvozlari,
guruchbozorda besh-oltita do'konlari bo'lar edi.
Bular har haftada vagon-vagon guruchlarni Buxoro
tomonga jo'natib turar edilar. Qosimboyning qo'l
ostida kami elliklab gumashtalari, xizmatkorlari,
shahardan shaharga qatnovchi oc'amlari bor edi.
Bularning hamma hisob-kitoblari to'g'rilaydigan
boyning o'ttiz beshlar chamasidagi G'aniboyvach-
cha degan o'g'li bor edi.

Men kundan-kun o'sdim. O'g'il ukalarim ham
ulg'ayib, bo'ylari cho'zila boshladi. Dadam be-
choran'ing boshida yangi umidlar, meni erga be-

rish, ukalarimni sunnat qilish kabi orzu-havaslar uyg'ona boshladi.

Qiz ma'no bironing xasmi, qachon bo'lsa ham o'z tengi chiqsa, o'rab-chirmab olib ketadi. Lekin o'g'il bolaning ishi qiyin. Uni sunnat qilish, uylantirish – hammasiga ham ota-ona javobgar. Dadamning miyasida ham meni erga berishdan ilgari ukalarimning qo'llarini «halollab» olish tashvishi kattaroq edi. Chunki katta ukam o'n ikkiga, kichigi o'nga kirib qolganlaridan mahallako'ydagi kishilar ham dadamni ko'rganda, nuqul shu to'g'rida so'z ochib, uyaltirar ekanlar. Ba'zilari:

– Rahmatqul aka, to'yni qachon qilamiz? Qachon sabzi to'g'raymiz? – desalar, ba'zilari bironta sotiladigan narsani dadamga ro'kach qilib:

– Rahmatqul aka, siz shuni olib qo'ying, mana, yaqinda, xudo xohlasa, boshingizda to'yingiz bor. Biror egilingizga yarab qoladi, – deyar ekanlar.

Hatto bir kuni mahallaning so'fisi:

– Rahmatqul, domlamizning yelkalari ham qichib qolgan emish. «Qachon to'y bo'ladi?» deb so'ramoqdalar. Bu yil kuzdan qolmas, inshoollo, – deb dadamni mulzam qilar ekanlar.

Dadam xalqning ta'na-tavbasidan zerikib, bir kun onam bilan maslahat qildilar. Qanday bo'lsa ham bir o'nqovini topib, kishi ko'rganday orzu-havasli to'y o'tkazish niyatida edilar.

Otam bilan onam o'ylab-o'ylab, oxiri Qosimboyvachchadan biror yuz ellik so'm qarz olishni ma'qul ko'rdilar.

Shu bilan dadam ertasiga bomdoddan chiqqandan so'ng to'g'ri Qosimboyvachchanning hovlisiga borib qarz so'ramoqchi bo'libdi.

Qosimboyvachcha avvaliga: «Qo'limda naqd oqcham yo'q, berganim bilan vaqtida uzolmasdan uyaladigan bo'lmang. Siz bilan biz yonma-yon qo'shni, tag'in o'rtamizga sovuqchilik tushib, nari-beri gapga qolmaylik», deb turli shartlar bilan vekselga qo'l qo'ydirib, yuz ellik so'm bermoqchi bo'libdi. Bu pulning yuz so'mi naqd oqcha, qolganiga o'z juvozidan guruch berar ekan, dadam yuz ellik so'mga har oyga besh so'm ijara to'lashi lozim ekan.

Shu bilan uyimizda xursandchilik paydo bo'ldi, Hammaning og'zida «to'y-to'y», qavm-qarindoshlarimiz «muborak bo'lsin»ga kela boshladilar. O'n besh kunga qolmay dadam o'g'illarining qo'lini «halollab» oldi.

Sarvar xola so'zini shu yerga yetkazganida qiz-juvonlarga qarab:

– Bo'ldi, qoqindiqlar, mening boshimdan o'tgani shu, – dedi.

Qiz-juvonlar chuvillashib:

– Ular, dadangizning to'yi qursin, bizga uning nima qizig'i bor. Qolganini ayting. Gapning moyligi kelganda to'xtatmang-da, xolajon, – deyishdi. Sarvar xola jilmayib turib so'zga boshladi:

– Oradan bir necha kun o'tdi. Bir kun boyning uyida xizmat kilib yuradigan Shafokat amma degan oqsoch onamdan: «Ishlarimga ozroq boqishib yuborsin», deb meni so'rab olib chiqib ketdi. Men chiqdim. Dadamning boydan qarzlari bo'lganidan, boyning uyida bo'ladigan butun movliyalarda chiqib, xizmat qiladigan bo'lib qoldim. Bora-bora: «Kimsan, boybuvangdan qochasanmi!» deyishib Qosimboydan qochmaydigan qilishdi. Men boyning uy yumushlarini qilishga ko'p chiqar edim. Bir kun boyning katta xotini mendan koyib:

– Sarvar, agar bizning uydagilarning hammasidan ham qocha beradigan bo'lsang, bizning uyga chiqma, nahotki bittayu bitta G'aniboyvachchadan qochsang, xudoga shukur, u kichkina odam emas. Sendaylarga zor ham emas, – dedi.

Men boyning o'gli G'aniboyvachchaga salom berib ko'rindim. Uyalganimdan qora terga tushib, yerga termilar edim. G'aniboyvachcha menga juda qattiq tikilib kuldi-da:

– Ha, Sarvarxon, omonmisiz, barakalla-barakalla, katta qiz, – deb chiqib ketdi. G'aniboyvachchaning xotini Zumrad kelin oyi mashhur boylardan Inoyathojixonning qizi bo'lib, uncha aytaturgan chiroyli emas edi. G'aniboyvachcha unga ko'p ham iqi suyub qaramas edi. Shu vajhdan G'aniboyvachcha kim ko'ringan kishilarning xotin-qizlariga olayib yurar edi. Men G'aniboyvachchaga ko'ringanimni onamga aytganimda, onam koyib:

– G'aniboyvachchaning koshki niyati sog' bo'lsa, dadasi topganini ko'cha-ko'yda sovurib yuradi, chakki qilibsən, qizim, – dedi.

Xayr, bir kun yana Qosimboyning uyiga mehmonlar keladigan bo'lganidan, oqsoch meni chaqirib ketdi. Men ularning keldi-ketdisining ko'pligidan zerikib, chiqmay degan edim hamku, biroq dadam bechoraning yuz-xotirini qilib chiqishga majbur bo'ldim. Men chiqqanimda, boyning uyiga hech qanday mehmon kelishining asari bo'lmay, uyda hatto boyning xotinlari ham, kelinlari ham yo'q edilar. Oqsoch meni aldab olib chiqqan ekan. Shafoat amma menga iljayib:

– Oppoq oyimlar bilan kelinlari nax ko'ch-ko'ronlari bilan qudalarining uyiga ziyofatga ketishdi. Abdufattoh G'uljadan qaytgan ekan, bu kun u yerga

hamma yig'ilgan. Boybobong ham o'sha yerda. Bugun ikkimiz yolg'iz uying bekasimiz, he-he-he.

Men mayda-chuydani surishtirib o'ltirmay, hovli yuzalarini supurish-sidirishga boshladim. Qozon-tovoqlarni yuvdim, Shafobat amma bu paytlarda uy ichlarini yig'ishtirib yurar edi. Men ariq labida samovarning kulini to'kar edim. Shafobat amma boyning kichik xotining uyidan:

– Sarvar, hay Sarvar, opang aylansin, borib kelin oyingning uyini sen yig'ishtirib qo'ya qol, koshki u oyimxonim o'lgurlar birovga o'z yuklarini ortmoqchilab yurmasalar, – dedi.

Men «xo'p» dedim-da, supurgini ko'tarib, G'aniboyvachchaning xotining uyiga kirdim. To'g'ridan ham, uy yig'ishtirilmagan, kelinning butun pardoz-andoz buyumlari, yechgan kiyim-kechaklari yer bilan bitta bo'lib, uy yuzasida chochilib yotar edi. Hatto o'rinlari ham yig'ilmagan edi. Mening yoshligim, nodonligim qursin, ko'nglimga shu paytda bir pardoz qilish kelib qolib, kelinning oynasining yoniga kelib qolib, upa-elik, surmalari bilan qosh-ko'zlarimni pardoz qilmoqqa boshladim. Shafobat amma uying eshigini ochib, kelib menga qaradi-da, kemshik tishlarini irjaytirib:

– Ha, qiz o'lmagur, hech kim yo'g'ida pardoz-andozingni qilib qol, tag'in er olib qochib ketmasin, – deb eshikni yopib chiqib ketdi.

Men uning orqasidan kulib qoldim. Shu tobda birdan uy ichidan:

– Sarvar, – degan tovush eshitdim. Yuragim urmoqqa boshladi. Atrofga ko'z yugurtirib, hech kimni topa olmadim. Tag'in:

– Sarvar, pardoz qilmasang ham chiroylisan, – dedi haligi ovoz. Yalt etib qarasam, G'aniboyvach-

cha taxmondan zardivolni qayirib, menga jilmayib turar edi. Men, «voydod» deb eshik tomon yugurdim. Qarasam, eshik orqasidan zanjirlangandi.

Shafokat amma bilan G'aniboyvachcha birikib, meni shunday qo'lgaga tushirmoqchi bo'lganlarini payqadim. Qochib qutulishga birorta eshik qidirar edim. G'aniboyvachcha taxmondan tusha kelib, qo'limni mahkam ushladi.

– Sarvar, bari bir, qochib qutula olmaysan. O'zing yaxshi bilasanki, men xotinimga ko'ngilsizman. Men seni o'zimga xotin qilib olaman, – dedi.

Bu choqda, u o'z so'zlarini bo'g'ilib-bo'g'ilib, yutoqib so'zlar edi. Men yig'ladim. Hech ilojim qolmadi.

Sarvar xola o'z so'zini shu yerga kyoltirganda bir uh tortib qo'ydi va ko'ziga yosh olib:

– Yuzimga sovuq suv sepib, Shafokat amma o'zimga keltirganda, G'aniboyvachcha yo'q, men bir pullik odam bo'lgan edim, – dedi.

Butun bir tancha xotinlar bir-birlariga qarashib oldilar-da:

– Keling, xola, sadag'ayi ko'z yoshingiz ketsin, o'tgan ishdan tush yaxshi, qolganini gapiring, keyin nima bo'ldi, – dedilar.

– Qoqindiqlar, keyin nima bo'lar edi, – dedi Sarvar xola, – dadamning boydan oqcha olganiga bir yilcha bo'lgan bo'lsa ham bir tiyin to'lay olgani yo'q edi. Boy notariusdan odam bilan kelib, uyimizni hatlatdi. Mahalla-ko'yning narxi bilan hovlimizni boy o'ziga bir yuz yetmish besh so'mga qoldirdi. Boyning dadamdagi haqi ijarasi bilan ikki yuz o'ttiz besh so'm bo'lar ekan. Qolgan oltmish so'm pulni dadamga zakotga ushatdi. Biz o'z uyimizni boyga topshirib, ko'chlarimizni ortmoqlab, mana

shu yerga kelib qoldik. Dadam meni bir qoshiq obi yovg'on bilan hozirgi erim Sa'di xalfaga erga berdi. Shundan so'ng, kuyov, qayin ota chorikorlik qilib, bizni boqmoqqa boshladilar. Biz ham qo'ni-qo'shnining xizmatini qilib, ularga qarashar edik.

Mana hozir bo'lsa, otam-onam o'lib ketdilar. Sa'di akangiz yer islohotida Qosimboyning yerini egallab, mol-mulkli bo'ldi. Ukalarim poch-chasining yonida yordamchi. Qosimboy o'lib, G'aniboyvachcha shaharda oyoq cho'tkalar emish, yeri hukumat tomonidan bo'lashib berilgan, deb eshitgan bo'lsam ham, allazamonlardan buyon ko'rganim yo'q, – deb Sarvar xola so'zini tugatdi.

Butun xotinlar Sarvar xolaning hikoyasi ustida gapira-gapira bir qancha g'o'zani chuvib qo'yganlarini bilmay qoldilar.

Men ayamning yonboshiga suyanib, pish-pish uyquga ketgan edim.

1928

KIM AYBDOR

Madmisaning boshiga kelgan falokatlarning boshlanishi Aris stansiyasidan o'tgandan so'ng bo'ldi.

Poyezd bilan safarga chiqqan kishilarning barisi ham ko'rgandirlarki, vagonlarning ichida bir necha yerga Vestingauz tormozining ruchkalari qo'yilgan bo'ladi. Bu yo'g'onroq kelgan bir yarim metr chamasi uzunligidagi trubadan iborat bo'lib, yuqori qismi qizilga bo'yalgan va bir ruchka (tutqi) bilan tutashtirilgan, tutqi bilan truba plombalangan

(muhrlangan) bo'ladi va shu trubaning tepasiga ko'zga ko'rinarli qilib: «Biror falokat ro'y berib poyezdni to'xtatish kerak bo'lib qolsa, shu ruchkani pastga qarab torting», deb yozilgan bo'ladi.

Madmisa o'z xonasidagi o'zga yo'lovchilar bilan kechasi soat birlargacha suhbatlashib bordi. Yo'l uzoq, bisotdagi gaplar har qancha ko'p bo'lgani bilan gapirisha bersangiz tugaydi. Ermak talab qilib qoladi kishi. Hamrohlar unga shaxmat o'ynashni taklif qilgan edilar, bilmasligini e'lon qildi. Chor-nochor hammalari ham uyquni tusab qoldilar.

Qorong'i va jimjit kecha. Yo'lovchilarning barisi ham uyquda, yostig'i past qo'yilgan yoxud noqulay yonboshlab qolgan kishilarning xurragi, ahyon-ahyonda yo'lovchilarni kuzatib yurgan provodniklarning etigi polga urilib chiqqan taraqturuqdan boshqa ovoz yo'q.

Tashqarida poyezd shaxt chopmoqda. Iz ustida to'xtamay aylanib turgan vagon g'ildiraklarining «taq-tuq, «tuq-tuq, taq-tuq» ovozi poyezd tagidan qo'pollanib, o'tmaslanib, muntazam oqmoqda.

Yo'lovchilarning ko'kraklari manzilga yetib borish ishtiyoqi bilan asta ko'tarilib qo'ymoqda.

Oradan ikki soat o'tgandan so'ng, parovoz uch topqir ketma-ket gudok chalib, yurishini sekilatdi, ayrim vagonlar ham unga itoat qildilar va yuraklarida siqilib qolgan havoni charchaganlarday «uh» deb cho'zibgina chiqardi-da, to'xtadi.

Hali stansiya uzoq. To'xtalgan yer biy day dala, buning ustiga parovoz falokat signalini berdi. Uyg'oqlar o'rtasida hayajon ko'tarildi. Bu hayajon uyqudagilar o'rtasiga cho'kib, yuqib va borgan sayin kengayib bormoqda edi. Provodniklar shoshgan,

vagonlar ichida rango-rang fonuslarni ko'tarib chopmoqdalar.

– Katta falokat bor...

– Bosqinchilar tarkibga hujum qilibdilar.

– Parovoz odam bosibdi...

– Izni o'g'rilar ko'tarib tashlabdilar.

– Qarshi tarafdin poyezd kelmoqda ekan, to'qnash bo'lishiga sal qolibdi...

Yo'lovchilar o'rtasida bir-biroviga hech bog'lanmagan va hech birisi ham to'g'ri bo'lmagan yuqoridagiday vahimalar cho'kkan edi.

Natija ma'lum bo'ldi. Yo'lovchilardan kimdir vagon ichidagi Vestingauz tormozining ruchkasini pastga tortib yuboribdi. Sho'rlik kim ekan, qanday falokat uni poyezdni to'xtatishga majbur qildi ekan?

Tekshirish ketdi...

Topdilar. Madmisa platskartasi bo'yicha yuqori polkada shuncha to'polon va hayajonlardan bebahra oyoqlarini ozod uzatgan, xurrakni bashang qo'yib uxlab yotar edi. Provodnik va bosh konduktor, bir guruh uymalashgan yo'lovchilar Madmisani turtib uyg'otdilar. U ko'zini ochib, boshiga yig'ilgan olomonga olazarak bo'lib qaradi va xayolidan: «Meni xudo urib qopti, kisavur shilib ketibdi», degan qo'rquv o'tdi, darrov cho'ntak va yonlarini paypaslay boshladi. Hamma yoq joyida. Bas, bu olomon nega yig'ildi ekan?

– Nega tormozni pastga tortdingiz? – deb so'radi bosh konduktor.

– Qanday tormozni?

– Qanday tormozni bo'lar edi, nega tartibni to'xtatdingiz?

– Tarkibni to‘xtatdingiz?! – deb sarosimalik bilan konduktorning ko‘zlariga tikildi Madmisa. Konduktor shtraf daftarchasini chiqarib, provodnikning tutib turgan chirog‘i yordamida yoza boshladi.

– Ismingiz?

– Madmisa.

– Familiyangiz?

– Ma‘disa.

– Yigirma besh so‘m cho‘zing! – deb amrona buyruq berdi konduktor. Madmisaning hang-u mangligi yana oshib, haligina osoyishta bo‘lmagan uyquning iliq quchog‘ida bir-biriga bog‘lanib yetmagan tushlarni ko‘rib turgan ko‘zlari bir juft g‘ayni olxo‘riday qinlaridan chiqib ketayozdi.

– Nega axir? Yigirma besh so‘m bermoq, mening gunohim nima?

– Gunohingizni keyin aytib beramiz. Siz hozir yigirma besh so‘m beraveringiz. Poyezdni yana ushlab turmang. Agar qarshilik qiladigan bo‘lsangiz, shaxsiy guvohnomangizni berib, mening orqamdan yuring, ana shunda bilasizki, sababsiz tormozga qo‘l tegizishning yigirma besh so‘mdan tashqari namunali sudi ham borligini.

O‘zga yo‘lovchilar o‘rtaga tushdilar. Madmisadan yigirma besh so‘m shtrafni tortib olganday undirdilar. Konduktor pulni olib kvitansiya bergach, yo‘lakka chiqib hushtak berdi. Poyezd qo‘zg‘alib ketdi.

Oradan sal o‘tgach, provodnik kelib, tormozni ilgariday qilib, qaytadan plombalab qo‘ydi va Madmisaga qarab, tormozni ko‘rsatib:

– Bunga tegish yaramaydi. Biror falokat bo‘lib qolsa, unda yo‘li boshqa, – deb nasihat qila boshladi.

Bir jihatdan yigirma besh so‘mning alami, boshqa jihatdan ko‘pchilikdan uyalish orqasida ortiq Madmisani uyqu olmadi. Ayniqsa, yuqori polkaga chiqib yotganda, yana birinchisi kabi, bilmasdan tormoz qulog‘ini bosib yuborish ehtimoli uni qo‘rqitar, yigirma besh so‘m naqd aqchanning qo‘lidan chiquviga sabab bo‘lgan bu ishkal murvatga yana bir qayta yo‘lagali yuragi dov bermas edi. Past polkadagi hamrohlarning birisiga iltimos qilib, joyini almashtirdi va azongacha mijja qoqmay shu arzimagan tormoz tutqisini pastga tortish bilan kami yigirma beshta vagonni sudrab ketayotgan kuchli parovozning to‘xtab qoluviga aql yugurtirar va bu ishga ishonmas edi.

Erta bilan o‘zga yo‘lovchilar texnikaning bu shoxobchasini tushuntirdilar.

U Moskvada oddiy nomerlardan birisida qo‘ndi. Ulug‘ shahar. Bir yerni yoxud birovni qidirib topish qiyin. Har bir ko‘ringan yangilikka ag‘rayib, Moskva ko‘chalarida ikki kun yurdi. Bu orada ro‘y bergan qiziq ishlarning birisi erta bilan adashgancha kech soat to‘qqizda, o‘shanda ham militsiya yordami bilan nomerga qaytishi bo‘lgan edi.

Uchinchi kun u o‘zining hammomga tushishga mayl qilganini sezdi. Nomer xizmatchisidan bu yaqin orada qayerda hammom borligini so‘radi. Nomer xizmatchisi nomerning o‘zida issiq vanna – kichik mo‘rcha borligini bildirib, kerak bo‘lgan taqdirda, tayyor ekanini e‘lon qildi.

Madmisa nomer mo‘rchasiga tushdi.

Yaxshi, pokiza, issiq. Vannaga suv buradi (murvatni bir talay timirskilash orqasida topib oldi). Vannaga quyilgan issiq suvning harorati bilan mo'rcha yana qizib, rohatijonga aylanib bormoqda edi. Muddaodagiday cho'mildi, vannaga ikki qaytadan tushdi.

Artindi, kiyindi, bo'yinbog'larini mo'rcha oynasida po'rim qilib bog'lab ham oldi. Kirlarini tugib, eshikka bordi. Faqat... eshik ochilmaydi...

Toza urindi. Eshikda bo'lgan hamma mur-tigardonlarni tekshirib chiqdi. Falokat... eshik ochilmaydi. Bir tarafdin mo'rchaning issiq va bug'langan havosi dimiqtirmoqda.

Chorak soat qiynaldi – ochilmadi. Noiloj qolib, mushtlarini tugib, bor kuchi bilan eshikni ura boshladi va qichqirdi. Nomer xizmatchilari yugurgilab kelib, orqa tarafdin so'rasha boshladilar.

– Nima gap, nima falokat yuz berdi?

– Yordam qilingiz, eshik ochilmayotir, bo'g'ilib o'layozdim.

Orqa tarafdin ayollar hiringlashi eshitildi:

– Nega ochilmasin, ochiladi.

– Axir, ochilmaydi, hazillashmang, kishining ustidan qulflab qo'yasiz-da, tag'in undan kulasiz.

– Yigit, – dedi orqa tarafdin birisi kulgi aralash, – siz balki vannadagi iste'mol qilingan suvni bo'shatmagan va jo'mrakni burab qo'ymagandirsiz.

Madmisa orqasiga – mo'rcha ichiga qaradi. Darhaqiqat, jo'mrakdan suv ochib yotir, vannada iflos suv. Vannaning tubini ochdi. Jo'mrakni burab qo'ydi. Qaytib eshikka keldi, itarib ko'rdi, eshik ochiq.

Eshikning ochiluvini mo'rcha ichini ozoda saqlanuvi uchun aloqador qilib ishlagan ekanlar yangi zamon ustalari, mana sizga texnika!

Madmisa bir jihati, mo'rchaning qaynoq havosidan bo'g'riqqan, bir jihati, shu oddiy narsaning ham bilmovidan nomer xizmatchilarining ku-lishlaridan uyalib, bo'rtib ketgan holda o'z xonasiga boshini yerga solib kirib ketganicha, kechgacha o'ralib yotdi.

Ertasiga u Moskvada allaqachonlardan buyon o'qib yurgan bir o'rtog'ini topmoqchi bo'lib qoldi. Faqat manzilini bilmaydi.

Nima qilish kerak?

Nomer xizmatchilarining birisidan:

– Bu yerda o'zbek o'quvchilari bormi? – deb so'ragan edi. «Bor», degan javobni oldi.

– Ular qayerda turadilar? – deb so'ragan edi:

– Moskvada o'zbeklardan ko'pi yo'q. Men adresniy stol emasmani, kim ko'ringanning turar joyini bilaversam, – degan yarim dag'al muomalaga yo'liqdi. Biroq, bu galcha ham obro' ketsa ketar, degan o'y bilan:

– A, adresniy stol qayerda bo'ladi? – deb so'nggi so'rog'ini berdi.

– Nahotki siz hech nimani bilmaysiz, adresniy stolning bo'limchalari shaharning har muyushida bor. Ana shundoq ko'chaga chiqqaningizda ro'paradagi budka ham uning bo'limchasi.

Madmisa ko'chaga chiqib, xizmatchining nishon bergani budkaga yo'liqdi va qidirib yurgani kishining ismini aytib, qayerda turuvini so'radi.

Besh daqiqaga ham qolmay bitta qog'ozni yozib berdilar:

«Proletar rayon, Lenin ko'chasi, 43-uy, 11-qavat, 2-korpus, 96-xona».

– Ana endi topib ol, – dedi o‘z-o‘ziga ta’na bilan Madmisa. – Baribir, o‘zim topolmayman, biror kirakash izvosh bo‘lsa ma’qul kelar edi.

Shu orada budka oldida bir avtomobil to‘xtab, ichidan bir kishi tushdi-da, haydovchiga pul berib, uzoqlashdi, demak, kirakash avtomobil.

Madmisa avtomobil yoniga yaqinlashib, haydovchi bilan gapirisha boshladi:

– Proletar rayon, Lenin ko‘chasiga qancha olasan?

– Qaytasanmi ham?

– Bali.

– Uzoq kutmaymanmi?

– Unchalik uzoq emas.

– Qani tush bo‘lmasa, qancha yurganingga qarab to‘lay berasan.

– Eha, – dedi Madmisa, – yurganingga qarab to‘lay berasanki, ko‘chaga tashlab qo‘ygan karmon bormi, hozir bayini qilmasak, birpas turib, falon pul berasan, deb o‘tirsang, oramizda janjal chiqsa, bunga kimning tobi bor. Puxta qil, o‘rtoq.

Haydovchi kuldi.

– Xavotirlanma, sendan ortiq olmaymiz, bu taksomotor.

– Taksasi qanchadan?

– Sifri o‘n tiyin.

– Sifring nimasi?

– Ajoyib odam, – dedi haydovchi istehzo bilan, – axir, mana bu avtomat qancha yurganimizni va qancha kutganimizni o‘lchab turadi. Shunga qarab haq to‘laysan-da, – dedi avtomobil yonboshidagi masofa avtomatini ko‘rsatib. Madmisa bu avtomat va uning xo‘jayini haydovchiga ishonib-

ishonmaslik bir tarzda avtomobilga chiqib o'tirdi. Ichidan: «Haydovchi ranjitmasa bo'lgani», deb borar edi. Haydovchi so'radi:

– Nechanchi uy?

– 43.

Bir damda yetib keldilar. Avtomobil to'xtadi. Madmisa ko'kka yag'rin berib yotgan bu baland imoratning katta darvozasidan ichkariga kirdi.

«Hali o'n birinchi qavatga chiqish kerag-a, biron yuz zinapoya bosarman», degan o'y bilan zinani qidirib, ko'zini jalanglatib turgan edi, imorat eshigida turgan darvozabon unga yaqinlashib so'ray boshladi:

– Nechanchi qavatga chiqasiz?

– O'n birinchi.

– Bo'lmasa nega qarab turasiz, qani, liftga o'tirmaysizmi?

Madmisa: «Lift nimasi?» – deb so'rashga ham ulgura olmadi, darvozabon uni boshlab, bir kichik hujraga qamadi. Hujrada Madmisadan tashqari yana bir xotin ham bor edi. Madmisa xotindan ba'zi narsalarni so'rashga endigina og'zini juftlagan ham ediki, xotin hujra devoridagi qator tugmachalardan birisini bosdi va muammo hujra Madmisaning qo'rquv va taajjubiga qarshi «viz» etib yuqoriga ko'tarilib ketdi.

Madmisaning yuzida bir qari bo'z bittanga deyarli darajada qaliq paydo bo'lgan edi. Tomog'i qurib, lablari yelimlanib qolgan. Xotindan bir nima so'rashga ham tili bormas edi.

Hujra to'xtadi. Xotin eshikni ochib, chiqib keta boshladi. Madmisa xotinning bariga mahkam yopishdi.

- To‘xtang, endi men nima qilaman?
- Sizga nima kerak?
- Axir, men o‘n birinchi qavatga chiqmoqchi-man-ku! Bu yerning o‘zi qayer?
- Bu hali sakkizinchi qavat, – dedi xotin, – yuqoriga chiqish uchun tugmalardan keragini bosing!
- Jon opa, buni bilmayman, menga yordam qiling.
- Uyimda erim kasal, meni ushlamang, nahotki shuni ham bilmaysiz, – dedi-da, xotin hujra eshigini yopib, jo‘nab qoldi.

Madmisani qo‘rquv aralash muammolik o‘rab oldi va qaltiragan barmoqlari bilan tugmalardan ro‘baro‘ kelgan allaqaysi birini bosib yubordi. Hujra yuqoriga ko‘tarilish o‘rniga quyiga qarab, sur‘at bilan tushib bormoqda edi. Madmisa shoshib yana bir tugmani bosdi. Hujra yarim yo‘lda to‘xtab, yana yuqoriga qarab ko‘tarila boshladi.

Qayerga bormoqda? Bunisi endi tavakkallik ish edi.

Hujraning tepasi oxirgi tomga yetib, bir nimaga tegdi-da, pastga tisarildi. Yana ko‘tarildi, yana bir nimaga tegib tisarildi, yana, yana, yana...

Liftning umumiy tugmasi bosilgan bo‘lib, davomli elektr toki unga ta‘sir qilib turganidan, u shu qabila zovta bilan bir quyi, bir yuqoriga qarab borib-kelishda davom qilmoqda edi.

Madmisa yaxlit o‘limning qayta ekanini ortiq tushundi, bir-ikki bor o‘n to‘rtinchi, oxirgi qavat bilan o‘n ikkinchi qavat o‘rtasida borib-kelib yurgan liftning ichida bor kuchi bilan: «Yordam beringiz, yordam beringiz!» – deya qichqirdi-da, hushidan ketib qoldi. Lift darvozaboni eng ilgari liftning

borib keluvini, birorta ermaktalabning o'yini bo'lsa kerak, deb o'ylagan bo'lsa ham, davomli bu «o'yin» uni taajjubga solgan va oxirini kutib turmoqda edi. Lift ichidan ivir-shivir quloqqa eshitilgan «yordam beringiz»dan so'ng, pastki vklyuchateldan liftni pastga tushirib oldi.

Eshikni ochdilar. Boyagi Madmisa ko'rindi, behush yotardi.

Chalqanchasiga yotqizib, sun'iy nafas oldirdilar, yuziga suv sepdilar, talaydan so'ng yigit o'ziga kelib, ko'zini ochdi.

Darvozabon kamoli hayrat bilan uning chehrasiga termilar edi.

– Sizga nima bo'ldi?

Madmisa bir qo'lini ko'kragiga qo'yib, boshini bir tarafga ta'zim bilan qiyshaytirdi. Javob berdi. Darvozabon so'radi:

– Kerakli joyga chiqa oldingizmi?

Madmisa bosh chayqab, «yo'q» ishoratini qildi.

– Olib chiqib qo'yaymi?

Madmisa yana bosh chayqab, «yo'q», dedi.

– Ketasizmi?

Madmisa bu gal boshini ilgariga chayqab, «ha», ishorasini qildi. Darvozabon uning qo'ltig'iga kirib, ko'chaga olib chiqdi va kutib turgan taksumotor (avtomobil)ga tushishga yordam berdi. Haydovchi haligina sog' kirib ketgan yo'lovchining dabdurustdan bu holga tushib qolganiga taajjublanib, darvozabonga qaradi:

– Nima gap? Nima hodisa bo'ldi?

Darvozabon tundlik bilan haydovchiga:

– Nima gap bo'lar edi, texnika-da, – degan javobni aytdi. Haydovchi darvozabonning «texnikada»,

degan javobidan bir narsa anglamagan bo'lsa ham, vaqtni o'tkazmay mashinani yurgiza boshladi va Madmisaga qarab:

– Endi qayerga, tez yordamgami? – deb so'radi.

Madmisa halqumiga tiqilib yotgan nafasini arang yutdi-da, yerning ostidan kelayotganday sekin g'oldirash bilan javob berdi:

– Avval «Pobeda» mehmonxonasiga, u yerda men yuklarimni yig'ishtirib chiqaman, innaykeyin vokzalga...

Madmisaning Moskvadan kelganiga bir oy o'tib ketgandan so'ng, u eski qadrdonim bilan suhbatlashish ishtiyoqida uyiga bordim. Yangi ishga kiribdi. Ishdan endi qaytib, yuvinib turgan ekan.

Moskva xotiralarini so'ylaydi:

– Texnikani egallamasang, afsona bo'luing aniq ekan, men endi texnikani egallashga o'z-o'zimga so'z berdim, texnika ustachiligiga kirib ishlamoqdaman, mening Moskvada kulgi bo'lib qoluvimga texnikani bilmasligim aybdor, – dedi.

– To'g'ri, – dedim men.

MUNDARIJA

Qissalar

Tirilgan murda.....	3
Yodgor.....	23

Hikoyalar

Cho'tir xotinning toleyi.....	89
Yigit.....	96
Mening o'g'rigina bolam.....	102
Ko'ngilsizning qiligi'.....	108
Kim aybdor	115

Adabiy-badiiy nashr

G'AFUR G'ULOM

TIRILGAN MURDA

Qissa va hikoyalar

Muharrir

Ma'mura QUTLIYEVA

Badiiy muharrir

Sunnat MUSAMEDOV

Dizayner va sahifalovchi

Nigora UMARQULOVA

Musahhihlar

Sayyora MELIYO'ZIYEVA

Yulduz O'ROLOVA

Texnik muharrir

Murod ASHIMOV

Litsenziya raqami: № 011232. 2021-yil 8-sentabrda berilgan.

Bosishga 11.05.2022-yilda ruxsat etildi.

Bichimi 84x108^{1/32}.

Bosma tabog'i 4,0. Shartli bosma tabog'i 6,72.

Garnitura «Georgia Pro». Ofset qog'ozi.

Adadi 2000 nusxa. Buyurtma №

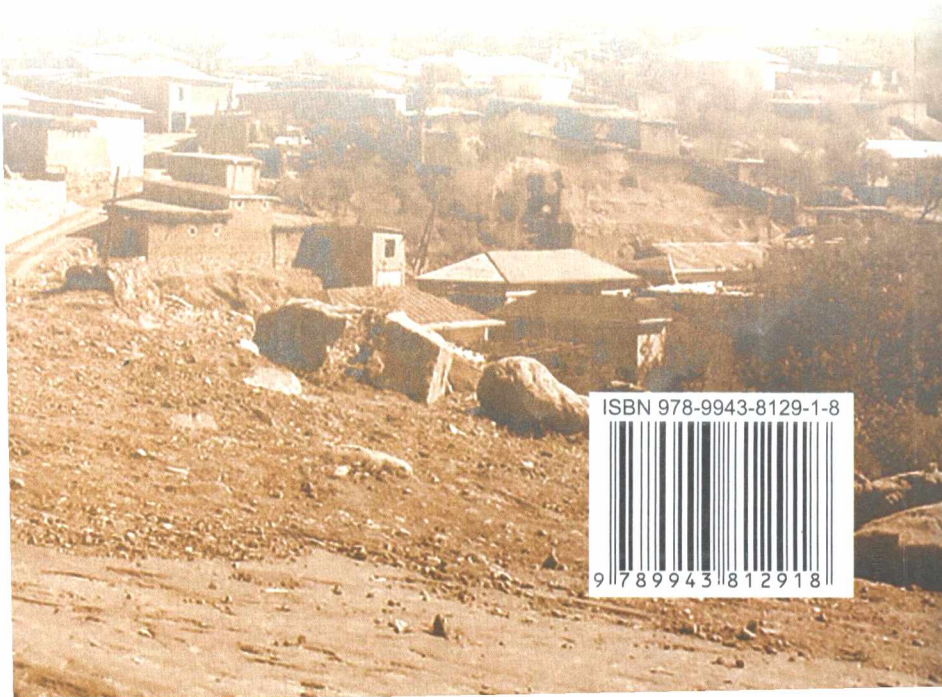
Bahosi kelishilgan narxda.

«Nurafshon-kitob-ta'minot» MChJda tayyorlandi.

Murojaat uchun tel.: (93) 386-03-22, (93) 328-84-97

«Yoshlar nigohi» XK bosmaxonasida chop etildi.

121000, Sirdaryo viloyati A.Temur shoh ko'chasi.

ISBN 978-9943-8129-1-8

9 789943 812918